

Jog

történeti szemle

2006
3. szám

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC

A TARTALOMBÓL

Nagy Imre első kormánya

Ügyvédképzés
Magyarországon
a polgári korban

Az Oberster Gerichtshof
1918 után

Az általános forgalmiadó
európai és magyar
fejlődése

A legjelentősebb
„bűnper”-ek
1956 ősze előtt

Modernizáció
jogi transzferrel
az európai kultúrában

Hogyan utáljuk együtt
az universitást?

Nagy Imre

TARTALOM

EMLÉKEZÉS

Izsák Lajos: Nagy Imre első kormánya	1
Zinner Tibor: Minden bírósági ügy az osztályharc egyik epizódja	8

TANULMÁNYOK

Degré Alajos: Ügyvédképzés Magyarországon a polgári korban	15
Herbert Steining: Az Oberster Gerichtshof 1918 után	22
Wilhelm Brauner – Gerald Kohl (Bécs): A jogtörténeti kutatás Ausztriában	29

MŰHELY

Benyák Adrienn: Az Elnöki Tanács és az Országgyűlés helye és szerepe az államszervezetben 1949-1953 között	35
Bódiné Beliznai Kinga: A színek és jelentőségük a jogtörténetben	41
Győrei Péter: A budapesti detektívtestület története 1906–1924	46
Vértessy László: Az általános forgalmiadó európai és magyar fejlődése	55

ELŐADÁS

Bakonyi Péter: A jog európai alapjai	63
--	----

FORRÁS

Zinner Tibor: A legjelentősebb „bűnper”-ek 1956 ősze előtt	66
--	----

SZEMLE

Az Amerikai Egyesült Államok alkotmánya és hatása a magyar polgári átalakulás közjogi gondolkodására (Beszámoló Dr. Képes György doktori (PhD) értekezésének nyilvános vitájáról) – Szabó István ...	69
Modernizáció jogi transzferrel az európai kultúrában – Kajtár István	70
Deák Ferenc ifjúsága (Korrajz a reformkorból) – Domaniczky Endre	74
Emlékezés egy jogtörténész levéltárosra – Frey Dóra	76
Újabb európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet – Képes György	77
Megfogyva és megtörve – Magyar Attila István	79
Hogyan utáljuk együtt az universitást? (Az egyetem arca – ha nem szeretjük az intézményt) – Mezey Barna ...	81
A Rendőrség-történeti Múzeum – Csoór Dorothea	83
Pytheas reprint könyvek 2006 – Bathó Gábor	84

HÍREK

Kötetünk szerzői	88
------------------------	----

Magyar Tudományos Akadémia Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtörténeti Kutatócsoport

Címlapkép: Nagy Imre (Kaposvár, 1896-Budapest, 1958)

az Ideiglenes Kormány földművelésügyi minisztere, később belügyminiszter és élelmezésügyi miniszter, a gödöllői Agrár egyetem rektora, az MTA tagja, a Magyar Népköztársaság miniszterelnöke (1953-55, 1956)

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallin), Dr. Günter Jerouschek (Jena),
Dr. Srdan Sarkić (Novi Sad), Dr. Kurt Seelmann (Basel), Dr. Erik Štenpien (Kosice)

Szerkesztőség: Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István

Szerkesztő: Dr. Tóth Béla

Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. II. em. 211. Tel./Fax: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke
és a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

Nyomda: GB Kft. 2000 Szentendre, Pátriárka u. 7.

Izsák Lajos:

Nagy Imre első kormánya 1953 – 1955

Moszkvában eldőlt – Rákosi Mátyás és Nagy Imre tartanak beszámolót.

A Központi Vezetőség 1953. június 27–28-i ülésén a szokásosnál jóval többen vettek részt: a Központi Vezetőség tagjai és póttagjai, a Központi Vezetőség osztályvezetői, a megyei és a budapesti kerületi pártbizottságok titkárai, miniszterek és Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke. Az ülésen „hivatalosan is elfogadott” határozat¹ feltárta a pártvezetőség legfőbb hibáit a politikai irányvonallal, a gazdaságpolitikával, a kormányzati módszerekkel és a pártélettel összefüggésben. A legfontosabb hibák között első helyen szerepelt az, hogy a párt vezetése „gyors iparosításra, s különösen a nehézipar túlzottan gyors fejlesztésére vett irányt, nem számolva az ország reális helyzetével”, ezentúl elhanyagolta a mezőgazdasági termelést, és gyors ütemben folytatta a mezőgazdaság kollektivizálását. „A mezőgazdaság társadalmasításának túlzott üteme annál súlyosabb hiba volt – állapították meg –, mert a párt vezetésén belül Nagy Imre elvtárs fellépett ez ellen, de a helyett, hogy a párt vezetése álláspontját magáévá tette volna, ezt az álláspontot helytelenül 'opportunistának' minősítette.” Túlzottan gyors ütemű volt az állami gazdaságok fejlesztése és területük növelése. „A párt vezetése elhanyagolta és háttérbe szorította a lakosság életszükségleteinek kielégítését.” Csökkent az életszínvonal. A lakosság ellátása szempontjából súlyos hiba volt a magánkiszármazás és kiskereskedelem gyors felszámolása. „Számos községben nincs cipész, szabó, borbély, sok helyütt elégtelen és elhanyagolt a vízszolgáltatás.”

Elharapódtak az „adminisztratív” módszerek: a tömegek zaklatása, az önkényeskedések a lakossággal szemben, főként falun „nem egyedülállóak”. Nem vették tekintetbe azokat a „jelzéseket” – panaszokat, bejelentéseket –, amelyek a lakosság köréből érkeztek a törvénysértések elszaporodásáról, a rendőrség és az államvédelmi szervek túlkapásairól. Az összes elkövetett hiba fő forrásaként a „kollektív vezetés” hiányát, a kollektív vezetés „személyi vezetéssel” való helyettesítését jelölték meg. „A személyi jellegű vezetés akadályozta és lehetetlenné tette, hogy a párt és az állam élén igazi vezető kollektíva alakuljon ki. Csak igen kis számban vittek előre magyar származású vezető kádereket a legfelsőbb funk-

J. V. Sztálin 1953. március 5-én meghalt, az SZKP Központi Bizottsága pedig hamarosan megkezdte a „személyi kultusz” bírálását, következményeinek a felszámolását. A „nagy Sztálin” halála megingatta „tanítványainak” a helyzetét is. Rákosi Mátyást, az MDP főtitkárát május végén Moszkvába rendelték, és figyelmeztették az előző években elkövetett „hibák” kijavítására. Rákosi hazatérte után csak az MDP Titkárságának június 3-i ülésén¹ ismerte el, a magyar pártvezetők bizonyos „hibákat” követtek el, egyszersmind több jelentős változást helyezett kilátásba: az életszínvonal emelését, a fiatal káderek s kivált az új értelmiségiek bevonását a „párt és az ország vezetésébe”, a 32 tagú kormány létszámának radikális csökkentését, amnesztia-rendelet kiadását, a miniszterelnöki és a pártfőtitkári funkció személyi különválasztását. Az SZKP vezetői a határozat láttán arra a következtetésre jutottak, hogy Rákosi hajlandó ugyan a politikai irányvonal bizonyos korrekciójának végrehajtására, a gyökeres fordulat kezdeményezésétől azonban vonakodik. Ezért az SZKP elnöksége egy – általa meghatározott személyi összetételű – magyar küldöttséget rendelt Moszkvába, ún. pártközi tárgyalásra (1953. június 13–16.).

A magyar küldöttség tagjai a következők voltak: Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Nagy Imre, Hegedűs András, Hidas István, Szalai Béla, Földvári Rudolf és Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke. Nem hívták meg a szovjet vezetők a „négyesfogat” két tagját: Farkas Mihályt és Révai Józsefet. A szovjet tárgyaló fél: G. M. Malenkov, L. P. Berija, V. M. Molotov, N. Sz. Hruscsov, Ny. A. Bulganyin, A. J. Mikojan, J. D. Kisztyejev és a magyarországi szovjet megszálló csapatok egy tábornoka. A megbeszélések² után írásba foglalták a „júniusi határozat” első változatát, amelyet oroszra fordítva megkapott az SZKP elnöksége is. Az MDP új politikai irányvételére így szovjet kezdeményezésre és szovjet érdekek alapján a Kremlből indult ki.

A moszkvai tanácskozásról Rákosi Mátyás az MDP Titkárságának június 17-i ülésén adott tájékoztatást. Beszámolójához Gerő Ernő, valamint az itthon maradásra kényszerült Révai és Farkas szolt hozzá. Ezután határozatban mondták ki: „A párt vezetésében, politikai irányvonalában és gyakorlati munkájában elkövetett hibákat és ezek kijavításával kapcsolatos feladatokat a párt közvéleménye és az egész ország népe előtt fel kell tárni. Ennek érdekében két dokumentumot kell készíteni, egyet a Központi Vezetőség és egyet a széles nyilvánosság részére. A KV elé terjesztendő dokumentumot a Rákosi Mátyás, Nagy Imre, Gerő Ernő elvtársakból álló bizottság dolgozza ki.”³ (Ezt később kiegészítették Hegedűs Andrással. – I. L.) A nyilvánosságra hozandó dokumentum elkészítésével pedig Révai Józsefet bízták meg. Majd a Politikai Bizottság úgy határozott, hogy a Központi Vezetőség ülését június 27-re össze kell hívni, s hogy azon – miként ez már

ciókban, és ezeket is inkább formálisan, mint ténylegesen. Valóságban a vezetés klikkszerű volt, és mindössze négy elvtárs – Rákosi, Gerő, Farkas, Révai elvtársak – kezében összpontosult – állapították meg. – Ezek az elvtársak lényeges kérdésekben nem bírálták egymást, vagy legfeljebb egymás között, nem a vezető pártszervekben gyakoroltak egyes esetekben bírálatot.” Külön említették, hogy a minisztertanács „a pártvezetés árnyéka lett”, szerepe formálissá vált, tevékenysége a pártvezetés határozatainak végrehajtására összpontosult. Nagy hangsúlyt kapott az a szomorú tény és korabeli valóság, hogy: „Helytelen módon vezette a párt és személyesen Rákosi elvtárs az ÁVH-t, helytelen volt, hogy Rákosi elvtárs közvetlenül utasításokat adott az ÁVH-nak arra, hogy hogyan nyomozzon, kit tartóztasson le, utasítást adott letartóztatottak fizikai bántalmazására, amit a törvény megtilt.”

Az ülésen elfogadott határozat a következőkben jelölte meg a tennivalókat: csökkenteni kell az iparítás ütemét, meg kell változtatni a nehézipari, valamint a könnyű- és élelmiszer-ipari termelés fejlesztésének arányát az utóbbiak javára, fenntartva azt az elvet, hogy a termelőeszközök termelésének viszonylag gyorsabban kell fejlődnie, mint a fogyasztási eszközökének. A mezőgazdaságban emelni kell a beruházásokat, növelni kell a termelést és a hozamokat, lassítani kell a termelőszövetkezetek számszerű fejlesztését. Jelentős termelési segítséget kell adni az egyénileg gazdálkodó parasztoknak, hogy fejleszthessék gazdaságukat. A termelőszövetkezet marad a falu szocialista építésének útja, de a soron következő feladat a meglévő szövetkezetek gazdasági megerősítése. A szövetkezés önkéntességének következetes megteremtése érdekében lehetővé kell tenni, hogy aki akar, a gazdasági év végén kiléphessen a termelőszövetkezetből, s ott, ahol a tagság többsége ezt kívánja, engedélyezni kell a szövetkezet feloszlását is. Felül kell vizsgálni a termelőszövetkezeteknek és az egyénileg gazdálkodó parasztoknak az állammal szemben fennálló tartozásait, s közülük el kell engedni azokat, amelyek jogosságát az állami szervek megfelelően igazolni nem tudják vagy behajthatatlannak. Gondoskodni kell a tartalék földek megműveléséről, és engedélyezni kell a föld szabad bérbeadását és bérbevételét. 1954-től kezdve új beszolgáltatási rendszert kell bevezetni oly módon, hogy a kötelezően beszolgáltatandó termékmennyiség, amely egy termelőt terhel, több éven át változatlan maradjon. Gyökeresen meg kell javítani mindenekelőtt a munkásság s ezen túlmenően a parasztság és általában a lakosság anyagi javakkal való ellátottságát. Lényegesen fejleszteni kell a városok és a falvak kommunális szolgáltatásait. El kell érni, hogy 1954-ben állami eszközökből vagy részben állami támogatással az 1953. évi 24 ezer lakással szemben 40 ezer új lakás épüljön. Csökkenteni kell a hadsereg és a túlzottan felduzzadt államgépezet létszámát. Minden téren és minden eszközzel helyre kell állítani a törvé-

nyességet. Lehetővé kell tenni, hogy a kitelepítettek, az összes állampolgárra egyaránt kötelező jogszabályok figyelembevételével, szabadon válasszák meg lakóhelyüket. Az országgyűlés elé törvényjavaslatot kell terjeszteni az amnesztiáról, és fel kell oszlatni az internálótáborokat.

A Központi Vezetőség Rákosi Mátyást első titkárrá választotta, s ezzel megszüntette korábbi főtitkári tisztségét; a miniszterelnöki posztra pedig Nagy Imrét „javasolta”. Valószínűleg igaza van Hegedűs Andrásnak, a későbbi miniszterelnöknek, amikor az utóbbival kapcsolatban visszaemlékezéseiben a következőket írja: „Nem nagyon hiszem, hogy a kezdeményezés Rákositól indult volna ki. Neki és a „négyes” (Rákosi, Gerő, Farkas, Révai – I. L.) tagjainak nagyon is megfelelt, hogy a földosztó miniszterből padlást söprögő miniszter lett. Tehát mindabból, amit emlékezetem megőrzött, úgy tűnik számomra, hogy ez a személyi változás moszkvai kezdeményezésre történt. Ebben már a magyar kommunista vezetéssel szembeni általános szovjet kritika juthatott kifejezésre, mely végkifejletét 1953. júniusában érte el ..., s már ekkor gondoltak Nagy Imre miniszterelnökségére.”⁵ A tények ismeretében ezt erősíti meg Vásárhelyi Miklós is, aki egyúttal tárgyilagos, őszinte jellemzést és véleményt formál Nagy Imréről. „Nagy Imrében fel sem merült annak a gondolata, hogy – az általa ismert kedvezőtlen tárgyi és személyi körülmények ellenére – a megbízatást ne vállalja vagy feltételekhez kösse. Jellegzetesen XIX. századi romantikus, messianisztikus forradalmár volt, aki rendíthetetlenül hitt a kommunista társadalom felsőbbrendűségében, és történelmi feladatát misszióként fogta fel, hogy népét, nemzetét ő vezesse – most már a helyes úton – a boldogulás felé; olyan etikus, népi, humanista szocializmus útján, amelyet tizenöt esztendő múltán „emberarcú”-nak kereszteltek el. Megbízott az új szovjet vezetés újítási szándékainak komolyságában, az általa meghirdetett új politika népszerűségében, s ezek tudatában elég erősnek érezte magát, hogy szembeszálljon minden nehézséggel.”⁶

Az 1953. évi fordulatként, vagy új szakaszként is jellemzett korrekciós politika az első magyar reformkísérlet volt, amely nem korlátozódott a gazdaságra és a kultúrára, hanem kiterjedt a társadalmi-politikai életre, s kiinduló pontot jelentett a politikai intézményrendszernek a kritikájához is. Az ülés után a Központi Vezetőség titkársága – Rákosi javaslatára – nem hozta nyilvánosságra a határozatot, sőt még a párt középszintű szervezeteihez is csak egy rövid, kivonatos változatát juttatták el. (Teljes terjedelemben csak 33 évvel később került nyilvánosságra – I. L.) A végrehajtását illetően kezdettől fogva nagy problémát jelentett – Nagy Imre szavaival –, hogy Rákosi „két vasat tartott a tűzben. Ugyanakkor, amikor szavakban a határozatok mellett foglalt állást, minden eszközzel mérsékelni igyekezett a hibák kijavítására irányuló rendszabályokat.”⁷

Az országgyűlés 1953. július 3–4-én tartotta meg az 1953. május 17-i választások utáni első ülését, amelyen újjáválasztották a kormányt. A kormány elnöke a moszkvai döntésnek megfelelően – a leköszönő Rákosi Mátyás helyett – Nagy Imre lett. A miniszterelnök első helyettesének posztját a fiatal Hegedűs Andrással töltötték be, a korábbi miniszterelnök-helyettesek közül pedig Gerő Ernőt választották újjá, aki egyúttal a belügyminiszeri teendőket is ellátta. Ugyanakkor Farkas Mihály honvédelmi és Révai József népművelési miniszter nem kapott helyet az új kabinetben. A volt kizsákmányos és parasztpárti politikusok, a korábbi társutasok közül Bognár József, illetőleg Darvas József és Erdei Ferenc változatlanul a kormányban maradt, de rajtuk kívül a hajdani szövetséges pártok más képviselője nem került a kormányba. A Rákosi-kormányhoz képest két új tagja volt a Nagy Imre kormánynak: Bata István honvédelmi és Boldoczki János külügyminiszter. Rákosi első titkári tisztségében való maradása, s Gerő Ernő, mint legbefolyásosabb miniszterelnök-helyettes, s egyben belügyminiszter – jelezte, hogy a szovjet pártvezetés továbbra is ragaszkodott a számára legmegbízhatóbb személyek hatalmon maradásához.

Nagy Imre miniszterelnök országgyűlési beszédében kormánya programjaként ismertette az új politika – ezen belül a gazdaságpolitika – fő vonalát és a legfontosabb teendőket. Ennek kapcsán megemlékezett az MDP KV júniusi üléséről, amelynek határozatára épült a kormány programja. A miniszterelnök rádióban közvetített beszéde – amelyet szinte az egész ország feszült figyelemmel hallgatott végig – kedvezően hatott a közvéleményre. De a bizakodás sok helyen, elsősorban a párttagság körében bizonytalansággal vegyült.

„Alkotmányos életünkben, a népi demokrácia fejlődésében egy-egy új országgyűlési ciklus határkö volt a régi rendszer gazdasági és politikai alapjainak felszámolása, valamint az újjáépítés, a felemelkedés, az ország békéjének és függetlenségének biztosítása terén – hangzott a miniszterelnöki expozé. A május 17-én választott országgyűlésben a megelőző parlamentnél jobban és mélyebben tükröződik az igazi népképviselő demokratikus elve, szilárdabb alapon nyugszik a dolgozó néppel, a hatalom letéteményesével való eltérhetetlen kapcsolat, mely az országgyűlés feladatainak és szellemének, továbbá alkotmányos életünkben betöltött szerepnek új, népi tartalmat ad.

Biztosan mondhatjuk, hogy a most összeült országgyűléssel fejlődésünkben új szakasz veszi kezdetét, amelyben fokozottabban kifejezésre kell jutni a népszuverenitásnak, a parlament nagyobb szerepének az állami élet törvényes irányításában, a felelős kormányzás alapelveinek és célkitűzéseinek meghatározásában, valamint az országgyűlés alkotmányos jogainak gyakorlásában.

A kormány feladatai ellátásában fokozottabban az

országgyűlésre kíván támaszkodni, amelynek bizalmából az országot vezeti, és amelynek a kormányzás terén kifejtett tevékenységéért, a haza jó vagy balsorsáért, dolgozó népünk boldogulásáért teljes felelősséggel tartozik. Ugyanakkor biztosítani kívánja, hogy a minisztertanács, a törvényhozásra támaszkodva, az államügyek intézésének teljes jogú szerve legyen, amely a minisztériumok szélesebb hatáskörén és a miniszterek nagyobb felelősségén nyugszik. Ezzel lényegében további lépést teszünk előre államéletünk demokratizálása terén.”⁸

Az MDP PB 1953. július 9-i ülésén Rákosi Mátyás szóbeli tájékoztatást adott az SZKP vezetésében történt személyi „változások”-ról: „az imperialista ügynök Berija leleplezéséről”. (Berija a júniusi moszkvai „pártközi tárgyalásokon” Nagy Imre pártján állt, s nem szívelte, ki nem állhatta Rákosit – I. L.). A politikai bizottság egyúttal határozatában teljes szolidaritásáról biztosította az SZKP vezetését, majd – többek között – azt is leszögezte, hogy „... pártunkban még inkább fokozni kell az éberséget.”⁹ Döntött arról is, hogy július 11-én Budapesten pártaktíva-értekezletet hív össze, ahol Rákosi Mátyás és Nagy Imre beszél majd a júniusi határozatról. Együttes szereplésük a pártvezetőség egységét volt hivatva bizonyítani.

Az aktívaértekezlet azonban tovább növelte a zavart, mert nyilvánvalóvá tette, hogy a pártvezetőség nem egységes a júniusi határozat értelmezésében. Rákosi Mátyás állást foglalt ugyan a nehézipar fejlesztésének lassúbb üteme mellett, ugyanakkor azonban leszögezte, hogy „jövőre is több szén és több acélt akarunk termelni, mint az idén, és többet is kell termelnünk”. Sőt, a tervteljesítés érdekében fokozni kell a munkatempót, mert „nem áll az, hogy a mi terveink általában túlfeszítettek”. Ez a vád az ellenség-től ered, amely „azt hirdeti, hogy most már nem érvényes a terv, hogy most már nem kell tartani a normát, hogy most már nincs szükség munkafegyelmre”. Rákosi tehát továbbra sem mondott le az egyoldalú nehézipar-fejlesztésről, ezen belül is a nyers- és alapanyag-termelés mennyiségi felfuttatásának erőltetéséről. Ugyanakkor egyetértését fejezte ki azzal, hogy az egyénileg gazdálkodó parasztságot gazdaságilag támogatni kell, s főleg „meg kell nyugtatni minden téren”. Ezzel egyidejűleg hangsúlyozottan emelte ki a kulákság elleni harc változatlan időszerűségét, hiszen „a kulák kulák marad, listával vagy lista nélkül”. Az éberség és a harckészség fokozására utaló szavai pedig már kifejezetten a „tegnapot” idézték fel. Végül Rákosi Mátyás elismerte, hogy „pártunk és különösen pártvezetésünk munkája közben súlyos hibákat is követett el”, amit azonban néhány mondattal később úgy módosított: „az alkotó munka hevében hibákat is követünk el.”¹⁰

Nagy Imre felszólalásában a kormány gazdaságpolitikáját képviselte bizonyos hangsúlybeli eltérések alapján – azonban már érezhető volt az, ami a végrehajtás során bontakozott ki: az értekezlet in-

kább a „visszarendeződés” céljait szolgálta, bár pozitív kormányintézkedések is születtek. Igaza volt Nagy Imrének, amikor Rákosi beszédét értékelve leszögezte: „... jeladás volt az ellenállásra... kifejezésre juttatta, s a pártapparátus későbbi magatartása bizonyítja, hogy a jeladást megértették és ahhoz tartották magukat.”¹¹ Nagy Imre – 1953 nyarán, érzékelve Rákosi ellenállását – már augusztusban jelezte J. D. Kiszeljov szovjet nagykövetnek, hogy a vitás kérdések megvitatására esetleg újra Moszkvába kellene menni, majd ezt október elején újra megismételte.¹² Az 1953 december eleji moszkvai tárgyaláson a szovjet vezetők támogatták a kormány politikáját és a júniusi határozatokkal való szembenállásért Rákosit tették felelőssé.¹³

A Nagy Imre-kormány még 1953. júliusában hozzáfogott az igazságszolgáltatás továbbfejlesztéséhez, a törvényesség és a jogrend megszilárdításához, illetőleg helyreállításához, valamint a sérelmek orvoslásához. A minisztertanács július 23-án megszüntette a belügyminiszter helyi tanácsok feletti jogkörét. Július 25-én az Elnöki Tanács törvényerejű rendeletet adott ki a közkegyelem gyakorlásáról, amelyet az illetékes hatóságok október végéig végre is hajtottak. Július 30-án az Elnöki Tanács újabb törvényerejű rendeletével létrehozta a Legfőbb Ügyészséget és elrendelte az ügyészi szervezet országos kiépítését.¹⁴ Ezenkívül a kormányzat megszüntette a rendőrhatalom őrízeti alá helyezést, és feloszlatta az internálótáborokat, valamint feloldotta a fővárosból – és a vidéki városokból – kitelepített „osztályidegen” személyek kényszerlakóhelyhez kötöttségét, és eltörölte a rendőrbíráskodás intézményét. Majd 1954. március 10-én a minisztertanács rendeletileg megszüntette a rögtönbíráskodást is.¹⁵

A közkegyelem gyakorlása és az internálótáborok feloszlata után sok ártatlanul elítélt és ítélet nélkül fogva tartott ember szabadult ki, térhetett vissza otthonába és munkájához. 1953. novemberében a Szovjetunióból is hazatérhetett 1500 elhurcolt politikai elítélt. Az 1953. évi közkegyelmi intézkedések összesen kb. háromnegyed millió személyt érintettek.¹⁶

A júniusi határozat „végrehajtása” során a mezőgazdaság megkülönböztetett figyelemben részesült. Néhány hónap alatt intézkedések sokasága született. Már július közepén 10%-kal csökkentették a tsz-ek beadási kötelezettségét, szeptemberben az egyéni gazdálkodókat hasonlóan, és rendeletet adtak ki a beszolgáltatott bor átvételi árának 50%-kal történő felemeléséről. Az esedékes évi adó teljesítése után elengedték az egyéni gazdálkodók korábbi adóhátralékának felét. Határozat született a gépállomási díjak mérsékléséről, illetve az e címen fennálló tartozások elengedéséről. Engedélyezték, sőt ösztönözték a műveletlen területek, az ún. tartalék földek hasznosítását. Decemberben új beszolgáltatási rendelet jelent meg. Mind a tsz-tagok, mind a magángazdák számára ingyenessé tették az állatorvosi ellátást, illetve

szolgáltatást. Elvi jelentősége volt annak, hogy megszüntették a tsz-alapszabálynak azt a rendelkezését, miszerint a belépés után három évig a tag nem léphet ki. Rendelet mondta ki azt is, hogy ha a tagság többsége úgy határoz, akkor a tsz felbomolhat, a tag pedig a „közös” terhek pl. „adósság” megfelelő hányadának magára vállalása után kiléphet. 1953. őszén megkezdődött a tsz-ből való menekülés. Fél esztendő elteltével majdnem egyhatedével, földterületük közel negyedével s tagságuk mintegy harmadával csökkent a közös gazdaságok száma. 1954-ben a kilépés folytatódott, intenzitása azonban valamelyest csökkent. 1953. második felében 5224 tsz-ből és tszcs-ből 688, 1954-ben 225 oszlott fel. 376 ezer főre tehető taglétszámuk 1953. második felében 126 ezerrel, 1954-ben 20 ezerrel csökkent. Földterületük 1953. június végén 1620 ezer hektárt tett ki, ez év végéig 477 ezer, a következő évben 61 ezer hektárral esett vissza. Hamarosán mintegy 200 ezer magángazdaság látott hozzá újra az egyéni termelőmunkához.¹⁷

Jogszabályi rendelkezésekkel könnyítették a kisipari tevékenységet. Ennek következtében az önálló ipari, építőipari (kőműves, ács stb.) és szolgáltatóipari magánkisiparosok száma az előző évi mélyponthoz (47 ezer) képest 1954-ben 83 ezerre, majd a következő évben 105 ezerre emelkedett, bár még mindig nem érte el az 1949. évi 200 ezres létszámot. Csökkentették az árakat, először a ruházati cikkeket, majd a szolgáltatásokat, s végül 1954. tavaszán átlag 10%-kal a hús, zsír, tej és más állati termékek árait. 1953. második felében közel 1 millió foglalkoztatott bérét emelték átlag valamivel több mint 100 Ft-tal, s ezzel párhuzamosan nyugdíjemelést hajtottak végre. A következő év februárjában 350 ezer alacsony jövedelmű dolgozó általános béremeléséről intézkedtek. 1954. áprilisában 250 ezer nyugdíjas részesült nyugdíjemelésben. Kiterjesztették a társadalombiztosítási szolgáltatásokat, megszüntették a munkahelyi pénzbüntetéseket, bizonyos esetekben engedélyezték, hogy a dolgozó felmondással munkahelyet változtathasson, maximálták a túlórákat stb.¹⁸

A bekövetkezett változások nyomán javult a lakosság közhangulata, megélénkült vásárlási kedve, lehetőséget láttak arra, hogy a nagyon nehéz esztendő után pótoljanak bizonyos égető szükségleteket. A kormányzat intézkedései a magyar nép széles tömegeiben reményeket ébresztettek a jövő iránt. Kedvezőtlen hatást gyakoroltak viszont azokban a körökben, amelyek az előző évek haszonélvezői voltak.

A kormány és a párt vezetői egyelőre keveset tettek annak érdekében, hogy a korábbi nyílt vagy titkos politikai pereket felülvizsgálják. 1953 végén még csak egy-két ismertebb kommunista politikust rehabilitáltak. 1954. tavaszán, a párt III. kongresszusa előtt a Politikai Bizottság határozatot hozott a „politikai elítéltek ügyének” rövidített úton való felülvizsgálásáról.¹⁹ Ennek alapján Molnár Eriknek,

a Legfelsőbb Bíróság elnökének a vezetése alatt működő bizottság mintegy 300 személy ügyével foglalkozott, és még ugyanabban az évben rehabilitálták Donáth Ferencet, Haraszi Sándort, Kádár Jánost, Kállai Gyulát, Losonczy Gézát és másokat. A Rajk-pert és a volt szociáldemokrata vezetők (Marosán György, Ries István, Szakasits Árpád stb.) sorsát azonban változatlanul homály borította. A törvénytelenül elítéltek nagy részét továbbra is fogva tartották, s így csak növelték azt a politikai kárt, amelyet a törvénytelen perekkel és más törvénytelenességekkel a bűnös pártvezetők okoztak.

Az MDP III. kongresszusát előkészítő testületi ülések vitái már érzékeltették, hogy a kulisszák mögött kemény, elkeseredett politikai harc kezdődött Nagy Imre és a Rákosi mögé felsorakozott konzervatív erők között. 1954. május 19-én a Politikai Bizottság ülésén²⁰ Nagy Imre fontos javaslatokkal állt elő a rendszer demokratizálását illetően. Ekkor fejtette ki véleményét a tanácsok működéséről, a többpártrendszeréről, a koalícióról, valamint a népfront újjászervezéséről. A vitában Rákosi azon nézetének adott hangot, hogy „két dolog van, amiben nem engedünk”. Az egyik, hogy „a népfront felelevenítésével összefüggésben szó sem lehet a többpártrendszerre való visszatérésről”, a másik pedig az, hogy az MDP-nek nem szabad a népfronton kívül maradnia.

Az MDP III. kongresszusa (1954. május 24–30.) a vezetés egységét hangsúlyozta. Rákosi Mátyás a Központi Vezetőség beszámolójában vázolta az ország nemzetközi helyzetét, szólt egy új világháború kitörésének a veszélyéről és röviden érintette az államélet időszerű kérdéseit. Az új szakasz politikai jellegzetességeiről jellemzően csak az ismert szövegeket, frázisokat hangoztatta: „A munkásosztály államhatalma a munkás-paraszt szövetség. De ez a hatalom e szövetségnél szélesebb népi összefogásra, az összes hazafias és békeszerető erők összefogására, a népfontra támaszkodik, melynek szerepe megnő az új szakaszban. A munkásosztály államhatalma további megszilárdításának, a széles nemzeti összefogásnak és általában a szocializmus építése új szakasza megvalósításának elengedhetetlen feltétele, hogy az államunkat, népünket erős, egységes marxista-leninista párt vezesse. Ezért az új szakaszban döntő jelentőségű a párt politikai, szervezeti és ideológiai egysége, valamint tömegkapcsolatainak megerősítése, továbbá a vezetés elvi alapokon nyugvó teljes egységének és kollektív jellegének biztosítása az egész pártban, de különösen a vezető pártszervezetekben.”²¹

Nagy Imre kongresszusi beszédében²² az államigazgatás és a tanácsok feladatairól szólt. Javaslatát a bürokrácia túlburjánzásának megfékezésére s a helyi tanácsok részleges önállóságának és demokratikus önkormányzatának helyreállítására irányultak. Emellett erősíteni kívánta az állam központi szervezetének a parlamentáris demokráciákra jellemző jegeit is. Majd kifejtette, hogy a „népköztársaságunk

alkotmányában lefektetett demokratikus elvek és a szocializmus építési platformján” új függetlenségi népfrontot kell létrehozni, amely ne politikai pártoknak vagy törekvéseiknek legyen az egyesülése, hanem a Magyar Dolgozók Pártja részvételével és vezetésével a lakosság legszélesebb rétegeit felölelő tömegszervezeteké és a népi bizottságoké, vagyis a szakszervezetek, a DISZ, az MNDSZ, az Országos Béketanács és bizottságai stb. tömörüljenek benne. Az új függetlenségi népfront tervét a kongresszus jóváhagyta.

A kongresszuson megválasztott Központi Vezetőség a következő összetételben hagyta jóvá a Politikai Bizottságot: Rákosi Mátyás, Nagy Imre, Gerő Ernő, Farkas Mihály, Hegedűs András, Apró Antal, Hidas István, Ács Lajos, Szalai Béla; póttagjai: Bata István és Mekis József. A titkárság tagjai pedig a következők lettek: Rákosi Mátyás (első titkár), Farkas Mihály, Ács Lajos, Vég Béla és Matolcsi János.

1954. nyarán és őszén a nem csökkenő gazdasági gondok jelentették valójában az egyik legnagyobb politikai problémát is Az MDP Politikai Bizottsága 1954. júniusában gazdaságpolitikai bizottságot hozott létre a bajok orvoslására. A Gerő Ernő irányítása alatt működő bizottság azonban a „rég recept” szerint a mezőgazdaság és az életszínvonal rovására képzelte el a népgazdaságban keletkezett feszültség enyhítését. A teljesen hibás elgondolásnak a keresztviteléhez azonban akkor nem kedvezett sem a belső, sem a nemzetközi politikai helyzet. Így a Politikai Bizottság egészen más oldalról és módon közelített a meglevő problémákhoz a Központi Vezetőség 1954. október 1-3-i ülésén. Ugyanis a beszámoló, amelyet Szalai Béla, az MDP Politikai Bizottságának a tagja terjesztett elő, a bajok forrását az 1953. előtti gazdaságpolitikában jelölte meg, és abban, hogy a párt-, állami és gazdasági funkcionáriusok egy része „nem tette eléggé magáévá a júniusi határozatot, nem tudatosította eléggé magában azt a gyökeres fordulatot, amit a júniusi út jelent” az előző politikával szemben.²³

Az új szakasz gazdaságpolitikájának tárgyalása mellett sorakozott fel szinte az egész Központi Vezetőség, köztük is hangsúlyozottan támogatólag Berei Andor, Farkas Mihály, Szántó Béla és Vas Zoltán. A Központi Vezetőség ülésén Friss István próbálta a gazdaságpolitikai bizottság javaslatait képviselni. Álláspontjával jóformán egyedül maradt. A vitát Nagy Imre a „baloldali ellenállók”, a visszahúzó erők elleni támadásra használta fel.

Nagy Imre rámutatott: „Ezen az ülésen többről van szó, mint a gazdasági kérdésekről, fel kell tenni a pontot az í-re, meg kell valósítani mindazt, amit júniusban és a III. kongresszuson elhatároztunk”, de azt is kijelentette, másképpen szólva a következőkben foglalta össze a szocialista építésről vallott felfogását: „Micsoda szocializmus lenne az, amely a kenyeret nem biztosítja, amely nem biztosítja az életszínvonal egyre növekvő mennyiségét. Kit lelkesíte-

ne az olyan szocializmus, amely nem tud húst, tejet, zsírt vagy szalonnát adni? Mi olyan szocializmust és úgy akarunk létrehozni, amely mindezt biztosítja a dolgozó nép számára. A régi gazdaságpolitika, a szocializmusnak helytelen értelmezést adott, számításokon kívül hagyta az embert, a társadalmat, a szocializmus fogalmát pedig leszűkítette a vas- és acéltermelés maximális növelésére, a túliparosításra. Ez nem szocializmus elvtársak.”²⁴ Az ülésen Nagy Imre győzelmet aratott, a Központi Vezetőség egyhangúlag elfogadta a Nagy Imre kezdeményezésére született határozati javaslatot. Rákosi és csoportja egyelőre meghátrált.

Ezt követte a kormány átalakítása. Hegedűs András és Hidas Istvánt felfelé buktatták: Hegedűs a minisztertanács első elnökhelyettese lett, Hidas pedig miniszterelnökhelyettes. Erdei Ferenc földművelésügyi miniszter (korábban igazságügy-miniszter volt), Molnár Erik került Erdei korábbi posztjára, Gerőt pedig már júliusban felváltotta a belügyminiszeri székben Piros László. Szalai Béla helyére az Országos Tervhivatal élére Berei Andor került. Leváltották Friss Istvánt a párt gazdasági osztálya éléről és a létesítendő Közgazdaságtudományi Intézet igazgatójává nevezték ki, a Gazdaságpolitikai Bizottságot pedig feloszlatták.

Nagy Imre a Szabad Nép 1954. október 20-i számában terjedelmes cikket jelentetett meg, amelyben utalt arra, hogy nemcsak a pártvezetésben, hanem az államigazgatásban és a gazdaságirányításban is sokan hátráltatják az 1953. júniusi határozat végrehajtását. Egyúttal újból elítélte a törvénysértéseket, s felvetette az ártatlanul szenvedők rehabilitációjának szükségességét. Rákosi távollétében – őt 1954. őszén hosszú ideig egy Moszkva melletti szanatóriumban „kezelték”, miközben Nagy Imre politikája lejáratásán fáradozott – azt is kimondta, hogy a „múltban nem hibákat, hanem bűnöket követtek el”. 1954 őszén tovább növekedett Nagy Imre népszerűsége, s megélenkül a népfrontmozgalom tevékenysége is.

Moszkvában nemcsak meghallgatták, hanem el is fogadták azokat a vádak, amelyeket Rákosi Nagy Imre ellen hangoztatott: túlhajtotta a szovjet vezetés által tanácsolt korrekciókat, nem támogatja, pontosabban elhanyagolta a nehézipar fejlesztését, szétesni hagyja, sőt szétvereti a termelőszövetkezeteket, teret nyitott a nacionalizmusnak, a népfrontból a párttal szemben álló szervezetet akar csinálni ... stb.

Rákosi Mátyás – a Szovjetunióból való hazatérése után – 1954. november 30-án tájékoztatta az MDP többi vezetőjét az SZKP Elnökségének üzenetéről, amely többek között azt tartalmazta, hogy Magyarországon erősen növekedőben van a jobboldali veszély, amint a népfronttal kapcsolatos hibás elképzelések és főleg Nagy Imre nézetei képviselnek. A köpönyegforgatók (Gerő, Farkas, Berei, Kovács István, Mekis József, Bata István és mások – I. L.) azonnal „váltottak” és felsorakoztak Rákosi mellé. A Politi-

kai Bizottság december 9-i ülésén Nagy Imre javaslatát – azt, hogy a Központi Vezetőség tárgyalja meg a vitás kérdéseket, s csak ezután kérjék ki a szovjet vezetés véleményét – elutasították. Ebből a szempontból is jellemző volt Farkas Mihály álláspontja: „Ha nem tudunk megegyezni – előfordulhat –, akkor menjünk az idősebb, tapasztaltabb elvtársakhoz. Az én neveltetésemhez az tartozik hozzá, hogy amit az SZKP mond és helyesnek tart, én annak a szellemében dolgozom. Az egész nemzetközi munkám alatt az SZKP-nek igaza volt, és alapjában véve most is igaza van.”²⁵

Rákosiék támadásba lendültek, hetek alatt visszaállt az egyszemélyes vezetés, az önkény és a törvénytelenység. A új szakasz fogalomnak még az említését is megtiltották, fő veszélynek a kispolgári, jobboldali elhajlást deklarálták. Sőt, elhatározták Nagy Imre leváltását. „Természetesen, ha Nagy Imre továbbra is kitart hibái mellett és követeli, hogy az MDP KV vitassa meg a PB-ben kialakult nézeteltéréseket – mondta Gerő J. V. Andropov szovjet nagykövetnek 1955. január 1-én –, akkor a pártegység megőrzése érdekében kemény intézkedéseket kell hozni Naggyal kapcsolatban. Azt sem lehet megengedni, hogy az ülésen Nagy az SZKP vezetésétől érkező tanácsok ellen lépjen fel.” Egyúttal név szerint is megjelölte a számba jöhető jelölteket a kormányfői posztra, sorrendben: Hegedűs András, Szalai Béla és Mekis József személyében.²⁶

Az SZKP Elnöksége 1955. január 8-ra a magyar pártküldöttséget (Rákosi Mátyás, Nagy Imre, Farkas Mihály, Ács Lajos és Szalai Béla) ismét Moszkvába rendelte. A tanácskozáson a szovjet vezetők – Rákosi korábbi tájékoztatása alapján – erőteljesen bírálták Nagy Imrét, másképpen szólva politikája felett kimondták a „halálos ítéletet”. Vorosilov „öntelt és fegyelmezetlen” politikusnak minősítette Nagy Imrét s azt kérdezte: „Ki adott jogot Nagy elvtársnak, hogy azt csinálja, amit ő akar és ne azt, amit a többség, ha az ő álláspontja nem is egyezik a többségével? Neki azt kell csinálni, amit a többség meghatároz.”²⁷ Molotov a magyarországi helyzetet nagyon súlyosnak ítélte, s úgy vélte, hogy Nagy Imre 1954. október 20-i cikke nem kommunista pozícióból tárgyalja a kérdéseket. „Maga azt mondta, hogy nem tud Rákosi elvtárral együtt dolgozni – tette hozzá Molotov – jobb vezetés nincs Magyarországon, mint Rákosi elvtársé. Rákosi elvtárs tapasztalt ember, az egész világon ismerik. Két út áll Nagy elvtárs előtt, vagy a párttal, vagy ellene. A hibákat feltétlenül ki kell javítani – írásban ki kell javítani.” Kaganovics is a szóban forgó cikket igen veszélyesnek minősítette, az „új szakasz megvalósítását” pedig nem tartotta helyesnek. Malenkov azt fejtette, hogy Nagy Imrének helytelen nézetei vannak a parasztkérdésben, az ipar kérdésében és a népfront kérdésében, s ezeket a helytelen nézeteket neki el kell ítélni. „Nagy elvtársnak a maga számára világosan le kell írni, hogy milyen hibákat követett el és a PB elé terjeszteni. A ha-

tárgyat esetleg a KV elé vinni, mivel az ügyet széles körben ismerik.” Bulganyin Nagy Imre „vonalát” egyszerűen és tömören pártszerűtlennek minősítette. Mikoja óvott az MDP-n belüli frakciózás veszélyétől, amit nem szabad eltűnni. Nagy Imrének azt a kijelentését pedig, hogy nem tud Rákossal együtt dolgozni, ultimátumnak minősítette, s hozzá tette azt is, hogy „Ez nem a mi nyelvünk. Idegen nyelv.”

Az elhangzottakat Hruscsov foglalta össze, s úgy ítélte meg, hogy Nagy Imre „pártellenes” nézeteket képvisel, és az SZKP Elnöksége ezekkel szemben az MDP-t és Rákosit támogatja. Nagy Imre előtt két út áll: a párttal vagy ellene. Azt tanácsolta, hogy Nagy Imre gondolkozzon el a bírálaton. „Rákosi elvtárs tekintélyét védeni kell, mert az a párt számára tőke – hangsúlyozta Hruscsov. Vigyázni kell rá, ez a párt érdeke.”, majd farizeus módon azt is kijelentette: „Nagy elvtárs tekintélyét is meg kell őrizni. Az ő tekintélye is tőke a párt számára. Támogatjuk őt, csak javítsa ki hibáit.”

A moszkvai út után a Politikai Bizottság és személy szerint Rákosi mindenáron önkritika gyakorlására igyekezett Nagy Imrét rávenni, aki elhatározta magát ezektől a törekvésektől. Így tett az 1955. január 13-i – a moszkvai út tapasztalatait összegző, és Nagy Imre nézeteit elítélő – politikai bizottsági határozattal kapcsolatban.²⁸ Január 19-én azt kérte Andropov szovjet nagykövettől, hogy a korábbiakhoz hasonlóan jöjjön az SZKP KB képviselője Magyarországra és helyben tanulmányozza a kialakult helyzetet, különösen a pártvezetés állapotát.²⁹ A moszkvai bíráló brutális módja és Rákosiék eredménytelen puhítási kísérletei mind-mind hozzájárultak Nagy Imre egészsége megromlásához. Ráadásul az MDP Politikai Bizottsága a február 17-i ülésen arról határozott, hogy Nagy Imre „gyógyulása érdekében” a hivatásos párt- és állami okmányokat ne kapja meg, s kíváncsún tartja, hogy a miniszterelnök kórházba menjen. Betegségében folytatott tevékenysége „zavart keltő és kárt okoz a pártnak.”³⁰ Mindezek után – nyilván felkérésre – február 20-án megjelent a sajtóban a Rusznák István egyetemi tanár, az MTA elnöke és Földi Mihály orvos professzor által jegyzett hivatalos orvosi jelentés, amely szerint: „Nagy Imre elvtárs a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának elnöke a hó elején coronaria trombozissal megbetegedett. Egészségi állapota azóta lényegesen javult és előreláthatóan április hó folyamán újra munkaképes lesz.”³¹ Nagy Imre február 25-én levélben tiltakozott az ellen, hogy a Központi Vezetőség március 2–4-i ülését betegségére hivatkozva nélküle akarják megtartani. „El akarnak hallgattatni”, – írta. Arra kérte a KV-t, adjon lehetőséget véleménye szóbeli kifejtésére, amire azonban betegsége miatt, szerinte csak március közepe táján kerülhet sor.³²

Az MDP Központi Vezetőségének ülése azonban M. A. Szuszlov, az SZKP KB elnökségének képviselője jelenlétében március 2-án megkezdte ülését. A

nyilvánosságra hozott határozat³³ megállapította, hogy az 1953. júniusi határozat „teljesen helyesnek” bizonyult, „de végrehajtásában hibák s fogyatékoságok voltak”, sőt „a határozatokat egyesek opportunista, antimarxista módon eltorzították, ami káros jobboldali hibákhoz, jobboldali elhajláshoz vezetett”. A jobboldali nézeteket és hibákat a határozat mindenekelőtt a nehézipar elsődlegessége elvének tagadásában jelölte meg. E mellett bírálta annak „elhallgatását” is, hogy a munkás-paraszt szövetség célja a szocializmus felépítése, és hogy e szövetséget a munkásosztálynak kell vezetnie. Majd rámutatott: „néhány” a faluban végzett munkájukban nem támaszkodtak a szegényparasztságra és nem harcoltak a gazdagparasztság ellen, tagadni kezdték a mezőgazdaság szocialista átszervezésének szükségességét, és ezen a címen a termelőszövetkezeti mozgalom elgáncsolására törekedtek, sőt helytelenül foglaltak állást a begyűjtés kérdésében is. A határozat kivétel nélkül minden felmerült politikai kérdésben elmarasztalta Nagy Imrét.

1955 március 1-jei dátummal juttatta el Nagy Imre Rákosinak a KV ülésén felolvasandó felszólalását³⁴, amelyben bejelentette lemondását a miniszterelnökségről. Megírta azt is, hogy a szöveget egyidejűleg Szuszlovnak is eljuttatta. A levélben kifejtette, hogy noha a jobboldali nézetek elleni harcot szükségesnek tartja, nem ért egyet a veszély eltűlésével és azzal, hogy ellene a harcot nem politikai, hanem adminisztratív eszközökkel, megfélemlítéssel, ledorongolással és elbocsátásokkal stb. próbálják folytatni. Felhívta a figyelmet arra, hogy a hallgatlagosan a júniusi politika revíziójáról van tulajdonképpen szó, „visszatérésről a június előtti politika alapjaira.” Szóval tette azt is, hogy a rehabilitációs ügyek hónapok óta állnak, s azt javasolta, hogy az igazságügyi szervek haladéktalanul fogjanak hozzá a felelősség megállapításához, „személyre és beosztásra való tekintet nélkül”. A vezetőség megerősítésére javasolta Kádár Jánosnak a PB, Donáth Ferencnek pedig a Titkárságba való bevonását. A KV plénuma a beadványt külön – Rákosi által beterjesztett – határozatban ítélte el, amit nem hoztak nyilvánosságra.³⁵

Nagy Imre leváltását, illetőleg minden funkcióról való visszahívását az MDP Központi Vezetősége 1955. április 14-én határozta el³⁶, négy nappal az ülés után, április 18-án az Országgyűlés felmentette miniszterelnöki tisztségéből, (a Központi Ellenőrző Bizottság a pártból 1955. december 3-án zárta ki – I. L.) és Hegedűs Andrást „választotta” meg miniszterelnöknek. Ez volt a formális záróakta Nagy Imre első kormánya tevékenységének, a reformkísérlet, felszámolásának. A „márciusi fordulat” így rendkívüli súlyos következményeket vont maga után: a hatalmi harcokban ismét felülkerekedett a Rákosi csoport, s ezzel együtt elzárta az útját a magyar gazdaság továbbfejlesztésének és a politikai intézményrendszer átalakításának, megújításának.

- ¹ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL). 276. f. 54/246. ö.e.
- ² Jegyzőkönyv a szovjet és a magyar párt és állami vezetők tárgyalásáról – 1953. június 13-16. A dokumentumokat közli: T. Varga György. Múltunk. 1992. 2-3. sz. 234–269. p.
- ³ MOL. 276. f. 54/248. ö. e.
- ⁴ Közli: A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948–1956. Főszerkesztő: Izsák Lajos. Napvilág Kiadó, 1998. 188–207. p.
- ⁵ Hegedűs András: A történelem és a hatalom ígézetében. Kosuth Könyvkiadó, 1988. 191. p.
- ⁶ Vásárhelyi Miklós: Az első meghiúsított reform-kísérlet. Az 1953-as kormányprogram. A forradalom előzményei, alakulása és utóélete. Tanulmányok és kronológia. Párizs-New Jersey, 1987. 13–73. p. Az idézet a 32–33. oldalról való.
- ⁷ Nagy Imre: A magyar nép védelmében. Vitairatok és beszédek. 1955–1956. A Magyar Füzetek kiadása. Párizs. 1984. 59. p.
- ⁸ Nagy Imre: Egy évtized. Válogatott beszédek és írások 1948–1954. II. kötet. Szikra. Budapest, 1954. 351–352. p.
- ⁹ Szabad Nép. 1953. július 10.
- ¹⁰ Szabad Nép. 1953. július 12.
- ¹¹ Nagy Imre: A magyar nép védelmében... 69. p.
- ¹² Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról 1953–1956. Kiszeljov és Andropov titkos jelentései. Összeállította és a bevezető tanulmányt készítette Baráth Magdolna. Napvilág Kiadó. 2002. 67. p. és 99. p.
- ¹³ Nagy Imre: A magyar nép védelmében... 168. p.
- ¹⁴ Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1953. Bp., 14–15. p. és 17–21. p.
- ¹⁵ Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1953. Bp., 14–15. p. és 17–21. p.
- ¹⁶ Baráth Magdolna: Az MDP vezetése és a rehabilitáció 1953–1956. Múltunk, 1999. 4. sz. 43. p.
- ¹⁷ Pető Iván–Szakács Sándor. A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985. I. Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka. 1945–1968. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp., 1985. 240–260. p. és Estók János–Fehér György–Gunst Péter–Varga Zsuzsanna: Agrárvilág Magyarországon 1848–2002. Argumentum Kiadó, 2003. 294–299. p.
- ¹⁸ Pető Iván–Szakács Sándor: i. m. 265–290. p.
- ¹⁹ A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948–1956. i. m. 270–273. p.
- ²⁰ MOL. 276. f. 53/175. ö. e.
- ²¹ A Magyar Dolgozók Pártja III. kongresszusának jegyzőkönyve. 1954. május 24-30. Szikra. Bp., 1954. 46–47. p.
- ²² Uo. 406–466. p.
- ²³ MOL. 276. f. 52/27. ö. e.
- ²⁴ MOL. 276. f. 54/194. ö. e.
- ²⁵ MOL. 276. f. 53/206. ö. e.
- ²⁶ Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról 1953–1956.: i. m. 212–213. p.
- ²⁷ „Konzultációk”. Dokumentumok a magyar és szovjet pártvezetők két moszkvai találkozásáról 1954–1955-ben. Közli: Rainer M. János és Urbán Károly. Múltunk. 1992. 4. sz. 124–149. p. Az 1955. január 8-iról a feljegyzés a 141–149. p.
- ²⁸ MOL. 276. 53/211. ö. e. A határozatot közli: A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948–1956.: i. m. 324–327. p.
- ²⁹ Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról 1953–1956. i. m. 218. p.
- ³⁰ MOL. 276. f. 534/216. ö. e.
- ³¹ Szabad Nép. 1955. február 20.
- ³² MOL. 276. f. 62/1. ö. e.
- ³³ A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948–1956.: i. m. 344–345. p.
- ³⁴ MOL. 276. f. 62/1. ö. e.
- ³⁵ MOL. 276. f. 62/1. ö. e.
- ³⁶ A határozatot közli: A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948–1956.: i. m. 344–345. p.

Zinner Tibor:

Minden bírósági ügy az osztályharc egyik epizódja

A szövetségesek egyetértéséhez igazodva, de megszálló szovjet jelenlét alatt indult meg az újjászerveződés. Kezdetben a koalíciós politika egyik legfőbb feladata a fegyverszüneti állapothoz való alkalmazkodás megteremtése volt, miközben a megfélemlítő és megtorló jellegű feladatok elvégzését már az MKP irányította. Am mind a kormányzati adminisztráció, a polgári élet reorganizálása, mind a politikai rendőrségnek és a H. M. Katonapolitikai Osztályának a tevékenysége a sztálini, birodalmi érdekeket nemzetközi keretben kifejezésre juttató – azaz valójában leplezett formájú – szovjet felügyelettel valósulhatott csupán meg, a

szovjet katonai-rendőri erők, illetve a SZEB közreműködésével.

Az 1944 tavaszától megszállt ország lakossága és kormányszata a kezdetektől másként ítélte meg az új helyzetet. Sőt, amint felerősödött a sztálini típusú rendszer kiépítésére indított folyamat, az MKP hatalomszerző „fordulata”, még fokozódott a hatalom és a társadalom közötti ellentmondás. 1946–1947 fordulójától egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy egy új típusú rendszer van születőben.

Dr. Pfeiffer, kispárti igazságügyi államtitkár – tapasztalván az igazságügyi apparátus megtizedelését (aminek következményeként 1956 őszéig 1100 bírót mozdítottak el állásából), másrészt a napi politika résztvevőinek prejudikáló állásfoglalásait a sajtóban (lásd a kiemelkedő politikai pereket megelőző, a gyanúsítottakra, vádlottakra halált követelő írásokat!) – okkal-joggal figyelmeztetett: a bírák és vádlók „sohase felejtsek el, hogy kilencmillió magyarnak ítélkeznek. A bírói és ügyészi testület maradjon távol a politikai élet hullámveréseitől.” 1946. november 7-én dr. Pfeiffer már hiába kiáltott megálljt.

A NÉPBÍRÓSÁGOK ÉS UZSORABÍRÁSKODÁS

a./ A népbíráskodás
az 1945: VII. tc. alapján

A politikai rendőrség, a H. M. Katonapolitikai Osztálya által lefogott gyanúsítottak – amennyiben ügyüket vádemelésre alkalmasnak találták – előbb a népbüzsézségekre kerültek. Ezt követően a megvádoltakat népbírák elé állították. A korabeli igazságügyi tárca vezetője, dr. Ries István szerint a a terheltek felelősségre vonásakor a tételesen megkülönböztetett háborús és népellenes bűncselekmények alkalmazása lehetővé tette a gyors és teljes elégtételnújtást. „A nemzet pere megrontóival szemben voltaképpen egy per – állította –, mely technikai szempontból bomlik különböző perekre.”

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendeletével felállított népbíráóságok politikai különbírásként ítélték; egyrészt a korábbi törvények által is közönséges bűntettnek minősített esetek elkövetőit, másrészt azokat vonták felelősségre, akiknek cselekményeit a rendelet minősítette bűncselekménnyé.

A klasszikus jogelveket 1945 után éppúgy megsértették, mint a korábbi évtizedekben, pl. ez alkalommal a „nullum crimen sine lege” elvét. A pártpolitikai küzdelmekről befolyásolt ítélezés alárendelődött a „magas politika” kívánalmainak s a megfélemlítés eszközévé vált. Így a népbíráóságok nem csupán az elkövetőkkel szembeni védelmet szolgálták, ítélezésük számos esetben azért volt törvénytörő, mert olyan alaptalanul lefogott, megvádolt személyeket is elmarasztaltak, akik az 1944–1945-ös változások előtt semmiféle torz, embertelen politika szolgálatában nem álltak. A törvénytelenések mindenekelőtt a nyomozati szakaszban váltak meghatározóvá. A kiagyalt, fizikai kényszerrel elért „beismerő vallomások” – pl. a „Beismerem, hogy fasiszta beállítottságú voltam” kezdetű jegyzőkönyvekben – éppúgy ezek sorába illettek, mint a hamis tanúvallomások. Ez utóbbiak egyaránt lehetnek valótlanok akár a vád, akár a védelem kérésének tettek eleget. A tárgyalások hangvétele, az esetenként „katonás” tárgyalásvezetés, a vádlottak ítélet előtti „minősítése”, az elveszett (tulajdonost „cserélt”) egykori vagyontárgyakról folytatott párás viták stb. a tárgyalótermeken kívül is izzították a levegőt.

A népbíráósági rendelet 1945. február 5-én jelent meg a Magyar Közlönyben. Első módosításakor, 1945. május 1-jén lehetővé tették, hogy fiatalokúra is halálbüntetést szabhasson ki a népbíráóság akkor, ha a büntett elkövetésekor a fiatalokúra a 16. életévét betöltötte. A két további módosítást követően, 1945 szeptemberében fogadták el a honatyák az 1945: VII. tc.-t a népbíráóságokról. A 25 (ebből 24 működő) magyarországi népbíráóság – s azok

számos kihelyezett tanácsa – 1956. október 23-áig 28 459 főt marasztalt el.

A népbíráóságok fokozatosan szűntek meg, legutoljára a Szegedi Népbíráóság. Működésük három nagy szakaszra osztható: 1945–1948 tavasza között, ekkor végezték el a munka dandárját, amit 1948 januárjában 15 népbíráóság megszüntetése is bizonyít. 1949 tavaszáig tart a következő periódus, ekkor azok fejezték be ítélezésüket, amelyek a korábban megszüntektől a legkevesebb folyó ügyet vették át, végül 1950 tavaszára a már centralizált népbíráósági rendszer utolsó tanácsai is befejezték munkájukat. Folyamatban maradt eljárásaikat a többi, immár nem különbíráskodási keretben ítélező bíróság vette át.

A népbíráskodás befejezésekor rendelkezésre állt statisztikai adatok szerint 90 551 főt állítottak népbüzsézségek elé, 1950 áprilisáig 87 417 személy ügye lezárult. Azokon kívül, akik ellen vádat emeltek, a többiekkel szemben megszüntették az eljárásokat. Minden második gyanúsított – 42 066 fő – ügye vádemeléssel zárult, 23 939 fő esetében pótnyomozásra volt szükség (s ezt követően határozhattak ügyükben). A népbíráóságok elé 59 429 főt állítottak, elmarasztaló ítéletet kapott 26 997 fő, azaz a népbüzsézségek elé állítottak közel harmadát ítélték el. A kivégzettek száma 1951. február 24-én 227 fő volt.

1945 októberétől szállították haza Nyugatról az ún. háborús főbűnösöket. Dr. Sulyok Dezső ügyvéd, neves polgári politikus szerint közülük kettő – dr. Bárdossy László és dr. Imrédy Béla, a két korábbi kormányfő – volt „jelentős személyiség”. 1946. január 10-én, illetve február 28-án végezték ki őket. A deportáltat „trió” – a két belügyi államtitkár, Baky László és Endre László, valamint miniszterük, Jaross Andor – kivégzését 1946. március 29-én, illetve április 11-én hajtották végre. Szálasi Ferencet és társait 1946. március 12-én és 19-én akasztották fel, Sztójay Dömét és kormánya több tagját 1946. augusztus 24-én vezették bitó alá.

Az ítéleteket első fokon a szakképzett tanácsvezetőből és laikus (politikai szervezetek által delegált) népbírákból álló tanácsok hozták, másodfokon a Népbíráóságok Országos Tanácsa, a NOT szakképzett jogászai ítélték. Ők zömében enyhítő határozatokat hoztak a jogegység és a törvényesség érdekében. Azért, mert az elkövetett bűntettekkel arányos ítéleti mértéket határozataikban messze túllépték az első fokon eljáró, egyes fővárosi, valamint vidéki radikális népbíráósági tanácsok. A NOT bírái emiatt azonban megalapozatlan bírálatokat szenvedtek, és gyakorlatuk szálla lett az MKP, majd az MDP szemében. Így történhetett, hogy 1946 őszétől, az ÁVO létrejötte után a felmentetteket vissza kellett kísérni a politikai rendőrséghez, amely törvénytelen módon internálhatta őket, kvázi „harmadfokú” fórumként a népbíráskodás kommunista bírálatát képviselve.

b./ A népbíráskodás az 1946: VII. tc. alapján

1918–1919-ben, majd 1921-ben (az ekkoriban Európa-szerte megalkotott rendvédelmi törvények egyik korai változataként) a politikai erők szükségnek vélték berendezkedésük védelmét, s elmondható ez a koalíciós időszak államáról is. Az 1946: VII. tc.-t „hóhértörvény”-nek nevezték. A hatalom erőszakjellegének erősödése idején a nyomozó szervek, valamint a frissen felállított népbírószékhelyek (korabeli helyesírással írva) „különbíráskodás” már azt is feladatuknak látták, hogy ne csupán gátat vessenek a „fasiszta vagy burzsoá reakciók” kísérleteinek, hanem Révai tézisének megfelelően részt vállaljanak a kommunista diktatúra megteremtésében. Ezt akként hajthatták végre, hogy közreműködtek a munkásmozgalomban „frakciós” vagy annak címkézett személyek meghurcolásában, a koalíciós és koalíción kívüli, nem munkáspárti csoportosulások „ellenség”-gé minősítésében, a jog eszközeivel történt törvénytelen megfélemlítésükben, esetenként likvidálásukban s így tovább. Révai írása a maga pőreségében már 1945 nyarán megmutatta: aki az MKP vezetés vagy egyáltalán a „sztálini” politika céljait keresztezi, vagy feltehető, hogy keresztezni akarja, az mind reakciós, az mind a „demokrácia”, a „nép” ellensége, s úgy is kell bánni vele.

A nyomozó szerveket az MKP (és utódai) kisajátították, ennek a „pártvédelmi” összpontosításnak a következményei akkor váltak még érzékelhetőbbé, amikor a pártvezetés is külön célokat tűzött maga elé. Ennek függvényében torzult tovább és lett a pártérdek kiemelkedője a bírósági eljárás.

Az 1946. március 12-én elfogadott törvényt 1949. augusztus 12-én (immár más társadalmi prioritást képviselve) úgy módosították, hogy „a Magyar Köztársaság védelmére törvénybe iktatott büntető rendelkezések ezután értelemszerűen a Magyar Népköztársaság büntetőjogi védelmét szolgáló rendelkezéseként alkalmazandók”. Nem törvénnyel módosították törvényt, hanem az országgyűlés – politikai, valamint az alkotmányjogi és közjogi – bizottságainak együttes ülésén elfogadott jelentés elégséges volt hozzá. (Megjegyzendő, hogy az MDP létrejöttét követően nem módosították a háborús és népellenes cselekmények elkövetésével megvádoltak ügyeiben eljáró népbírószékhely tanácsok összetételére vonatkozó paragrafusokat, így azok törvénytelen összetételben ítélték, ami úgyszintén abszolút semmisségi ok.)

Az 1946: VII. tc. alapján elmarasztaltak száma 1950 elejéig 5861 fő volt, de 1956 őszéig közel 38 ezerrel nőtt a politikai elítéltek száma, és (noha a katonai bírósági adatok hiányosak!) tíz esztendő alatt 42 679 főt ítélték el, a kivégzettek pedig megközelítette az ötszázat. A jelentősebb politikai perekben meghurcoltak közül 413 fő volt munkáspárti – egyszerű vagy vezetéshez tartozó – tagja, illetve szimpatizáns, hozzátartozó. Számuk (valamennyi napjain-

kig rehabilitáltak is figyelembe véve) nem éri el a 430 főt, a politikai perekben 1956 őszéig meghurcoltak 1%-át. Közülük számos fontos párt- és állami funkcióban lévő kivégezték, az azonban évtizedeken át tabu maradt, hogy a további 99% is ártatlanul szenvedett. 1956 októberében-novemberében a meghurcolt, megbüntetett társadalom nem felejtett, nem felejtethetett, de az ítéleteket csak 1990-ben semmisítették meg (lásd az 1990: XXVI. tc.-t, a második semmisségi törvényt!).

c./ Az uzorabíráskodás

A rendeleti kormányzás során hasonlóképp tették alkalmassá a különböző gazdasági vagy közigazgatási normák alátámasztására a különféle gazdasági célok érdekében hozott, drákói ítéletek kiszabását lehetővé tevő keretrendeleteket is. Az 1946. július 28-án kibocsátott 8800/1946. M. E. sz. rendelet nem tett különbséget büntető és szabálysértés között, vagyis ez által teret hagyott a kommunisták irányítása alatt álló rendészeti, gazdaságrendészeti és gazdaságpolitikai-rendészeti gyakorlatnak. Ez a jogszabály – expressis verbis – a „kötött gazdálkodás”, a jegyrendszer stb., majd a stabilizáció után ennek védelmét, illetve egy minden korábbinál „egykezesítettebb” készletgazdálkodási, felügyeleti rendszert szolgált. Az árdírgátó visszaélések, a közellátást veszélyeztető cselekmények ellen és a forint védelmében hozott rendelet igen szigorú büntetési tételeket állapított meg, sőt a forint értékállóságának védelme érdekében halálbüntetés kiszabását is lehetővé tette.

Az 1947: XXIII. tc.-kel felállított újabb különbíráskodás – az ún. uzorabíráskodás, közismertebb nevén a munkásbíráskodás – a nagyobb gyárakból verbuvált ülnökökkel egyfokozatú eljárásban a nagyobb gazdasági bűntettek elkövetői felett ítéltetett (szaporítva a különböző típusú különbíráskodások rendszerét 1953-ig).

A SZTÁLINI RENDSZER

„JOGGYAKORLATA”

A sztálini hatalmi berendezkedés Magyarországon is polgárháborús viszonyok közepette haladt előre, a társadalom százazreit érintő törvénytelenégeket követve el. Mindezt harmadik világháború rémületét keltő pszichózis és „éberségi” kampányok közepette. Kezdetben a volt uralkodó osztályok és szövetségeseik, majd a parlamenti pártok likvidálására vett irányt, valójában azonban jószerint minden társadalmi réteg ellen folytatott hadjáratot. Ennek bizonyítéka, hogy az elítéltek több mint háromnegyede paraszt vagy munkás volt. A tömeges eljárások túlnyomó részben a parasztságot sújtották s e „konceptiós” diktatúra egyik legfőbb jellegzetessége épp az volt, hogy „a rendszer”, amelyik magát „a munkásosztály hatalmaként” deklarálta, azt hangoztatta, hogy a „munkás-paraszt” szövetségre épül, valójá-

ban azonban a parasztság felszámolását tűzte célul.”

A politikai életben bekövetkezett a radikális fordulat, s ezt Rákosi világhosszú tette: „Most... nálunk is... a Szovjetunió szocialista építésének lényeges alapvonalai általános érvényűek... a döntő kérdésekben nincs külön »nemzeti út«.” Ehhez Szakasits Árpád még hozzáfűzte: „Minden más út a gyalázatba, a háborúba, a szolgaságba vezet.”

A sztálini önkényuralmi rendszer létesítésekor, a fordulatot követően az ún. népi demokráciákban – így Magyarországon is – új ellenségképet alakítottak ki, a sztálini-zsdanovi értelmezés alapján ellenségesnek minősített két „tábor” jött létre. Az üldözendők körét a B. M. ÁVH állította össze 1949-ben, órákkal a Rajk és társai ügyében elkészített vádirat nyilvánosságra hozatala előtt. Amíg az egyik „tábor”-t a totális uralom vezető elitjét képviselők és a politikájukat könnyörtelenül megvalósító erőszakszervek munkatársai alkották, addig a másik „tábor”-ba sommásan azokat a milliókat sorolták, akiken a Révai-féle „reakció” jelző mérhetetlen kiterjesztésével már nem csupán „antikommunistákat”, hanem „nem kommunistákat” értettek. Így szaporodott az üldözendők köre (amibe kommunisták is tartozhattak akkor, ha nem értettek egyet az eluralkodó kurzussal). Kizárólag a hatalmat gyakorló vagy kiszolgáló, a Moszkvából jött „tanácsadók”-nak, valamint a Kreml és a Lubjanka urainak parancsait végrehajtó és végrehajtható csoport tagjai lehettek biztonságban, ennek ellenére ismertek kivételek – Pálffy, Rajk és társai –, holott épp Rajknak az MDP KV 1949. március 5-én tartott ülésén elmondott beszédével még Rákosi is egyetértett, amikor a külügyminiszter kijelentette: „Aki más programot vall, mint a szocializmus építését, az már a magyar nép ellensége és nem a kormányzat valamiféle konstruktív ellenzéke.”

A parlamentáris demokrácia irányzataihoz kötődő tényezők határfoka leszűkült. A sztálini modell hazai érvényesítésekor az új büntető jogalkotás következményeként a jogalkalmazás a represszió ugrás-szerű fokozódásához, a személyes szabadságjogok dinamikus csorbulásához vezetett. A jog eszközzé válása miatt az ítéletek mértéke a már jelzett aránytalanságokat is messze felülmúlta. Így jött létre a „régí értelemben vett rendőrállam”.

A centralizált, gyorsított hatalomátvitel és erőltetett szocialista építés programját előtérbe állító sztálini politika nem csupán a külpolitikában, hanem a belpolitikában is kötelezővé tette a másolást. Elég itt utalni arra, hogy a Balkánon lezajlott törvénysértő pereket követték a magyarországiak is, s a harmincas évek szovjet praxisának megfelelően a politikai „kiátkozás” perekkel folytatódott. Jugoszlávia – Sztálin számára „eretnek” – vezetőinek in contumaciam, azaz távollétükben való meghurcolása így vált teljessé. (Ahogy a Szovjetunióban előbb Szibériába, majd külföldre üldözték a politikai ellenfelet, akiből „ellenség”-et „alkottak” a tárgyalások „vádli”-jai, mint például L. D. Trockijból, ugyanúgy az 1945

után zajlott kelet-közép-európai és balkáni perekben, más kiválasztott személyeket hurcoltak meg, akiknek „vallomás”-ai „bűntárs”-ként képletesen a vádlottak padjára ültették az „ellenség” Titót és társait.)

BÜNTETŐJOG-ALKOTÁS

Az új helyzetnek megfelelően zajlott le a bírói szervezet és büntetőeljárás átalakítása. 1949. november 18-án, a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának első teljes ülésén a volt kúriai másodelnök, a szociáldemokrata dr. Somogyi Ödön – többek között – kijelentette: „... [a régi kúriai időkben] a székek nyugat felé voltak fordítva, ami jelképezte azt, hogy a régi bírák a németből csaknem szó szerint lefordított törvényeket idegen szellemben alkalmazták, most a terem képe észak felé [sic!] van fordítva, a felé az ország felé, a Szovjetunió felé, melynek győzelmes hadseregének köszönhetjük, hogy ma itt a Népköztársaságra, annak Alkotmányára tehetünk esküt.” Mi több: „Jelképezi ez a változás azt, hogy jogrendszerünk is útmutatás végett a Szovjetunió felé fordul, ami természetes is, hiszen mi is a szocializmust építjük.”

„Maga a büntető igazságszolgáltatás is kétféle volt. Újabb szempontokat, osztályharcos vagy megtorló intézkedéseket elsősorban a népbíróságokon keresztül érvényesített az új rend, míg közben, látszólag, érvényesült még a régi Csemegi kódex, elveivel és módszereivel.”¹ A represszió, az elrettentés céljai fogalmazódtak meg a különböző nyílt és titkos törvényekben, törvényerejű rendeletekben, határozatokban, utasításokban, tájékoztatókban. A teljesség igénye nélkül említhetők az alábbi ítélkezést meghatározó, igazság- és belügyminisztériumi utasítások, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa rendeletei, az Országos Tervhivatal átiratai, s a különböző pártállásfoglalások. Így váltak meghatározóvá például az alábbi rendelkezések (kronológiai sorrendben): a tiltott határátlépési cselekményekre (1950. január 18.), az ország területének elhagyására vonatkozó büntetőrendelkezések kiegészítésére (1950. június 20. és 1950. július 12. stb.), a bér- és normacsálási ügyekre (1950. augusztus 26.), az áru felhalmozási és spekulációs ügyekre (1950. szeptember 28.), a zsizsikes gabona beszolgáltatás ügyére (1950. október 5.), a termények engedély nélküli szállításával elkövetett cselekmények üldözésére (1950. október 6.), a termelőszövetkezeti csoportok elleni izgatások üldözésére (1950. október 7.), a termények elszámolásával kapcsolatban megindult bűnügyekre (1950. október 13.), az ún. feketevágásos ügyekre (1950. október 25. és 1951. január 15.), a kulákelszámoltatási ügyekre (1950. november 15. és 1951. február 5.), a beszolgáltatás ügyére (1952. november 27.), a gazdasági bűncselekményekre (1952. december 19.), a mezőgazda-

sági termeléssel összefüggő bűncselekményeknél az osztályhelyzet figyelembevételére (1952. december 12.), az ipari dolgozók által elkövetett bűncselekményekre (1950. december 27.), a tervfelgyelmet sértő bűncselekményekre (1951. január 31. és február 13.), a spekulációs ügyekre (1951. február 20, február 27 és március 6.), a magzatelhajtásos ügyekre (1952. december 12.) és így tovább...

Sztálin „legjobb magyar tanítványa” – eltekintve a Rajk és társai per tanácsvezető bírójának, a később meghasonlott és öngyilkosságot elkövetett dr. Jankó Péternek a „felkészítés”-étől – amennyire tehetette, más és más módszereket alakított ki, s az ügyészségek és bíróságok irányításának sajátos eszközeivel élt. Nem csupán a kiemelkedő ügyekkel, hanem – és társadalmi méretekben ez volt a döntő – az ún. tömegperekekkel is foglalkozott, s ebbéli törődésében méltó partnerre talált Gerőben.

Ha a politika igényelte a megfélemlítést, a megtorló „hadművelet”-et, akkor nem meglepő, hogy a két pártvezető miként „oldotta meg” pl. a sertés feketevágása esetén felmerült „gond”-ot. Az enyhébb ítéleteket a Rákosi Titkárság szóvá tette az igazságügyi tárca vezetőjénél, dr. Molnár Eriknél. Simon Jolán (Péter felesége), Rákosi Titkárságának vezetője levelében így írt: „Mellékelek feketén vágó kulákokra vonatkozó néhány ítéletet. 7 hónapot adni feketevágásért nem elrettentő dolog, s ha valakinek a lakásán feketevágás mellett 284 kg kristálycukrot is találnak, ott kevés az 1 évi börtön és 1500 Ft pénzbüntetés, valamint a községből 3 hónapra való kitiltás. Ez a kérdés szorosan összefügg közellátásunk helyzetével és ezért szigorúbb ítéleteket kell hozni. Az enyhe ítéleteket, amennyiben fellebbezés történik, az ügyész részéről meg kell szigorítani. Rákosi elvtárs megbízásából Simon Jolán.” A miniszter válasza nem elégítette ki Rákosit, aki Gerőhöz fordult, követelve az osztályharcos differenciálás részbeni elutasítását is: „Feketevágásnál is figyelembe kell ugyan venni az osztályszempontokat, de el kell verni azért a közép- és kisparaszton is a port.” Gerő megnyugtathatta Rákosit, mert 24 órán belül küldött válaszában arról tájékoztatta, hogy a Népgazdasági Tanács 1951 januárjának második hetében a feketevágások elleni „küzdelem” kérdésében a következő határozatokat hozta:

„1./ felszólítani az igazságügyminisztert, hogy gondoskodjék a büntetések megszigorításáról. A gyakorlatnak, hogy a büntetések végrehajtását az esetek mintegy 2/3 részében felfüggesztik, véget kell vetni.

2./ a büntetéseket a helyi sajtóban, a súlyosabb eseteket a központi sajtóban is közzé kell tenni.

3./ a feljelentőt jutalmazni kell. A feketevágások elleni küzdelemben be kell vonni a pénzügyőröket és nekik is jutalmat kell adni minden leleplezett feketevágás után.”

A Rákosi és támogatói által megvalósított katasztrófa politika során az ÁVH a zsarnokság, a dik-

tátor és köre hű eszközeként működött. Rákosi szabta meg feladatukat, mi több – egyes esetekben – ítélkezett is. Nem csupán vezette az Államvédelmi Hatóságot, hanem beleszólt abba is, hogy – őt idézve – „... kit hogyan ítéljenek el” vagy amint Kiss, az MDP KEB, már idézett elnöke mondotta: „... sőt megszabja, kit, milyen büntetéssel sújtsanak”.

A hagyományos jogelvekkel radikálisan szakító sztálini modellt a jogalkotás során a büntetőjogban az ülnökbíráskodás és háromfokozatú bírósági rendszer felhasználásával a Rákosi-Gerő-féle diktatórikus berendezkedés egyik leglényegesebb alrendszerévé fejlesztették. Noha voltak előbbre vivő mozzanatok is, összességében az újonnan kikristályosodott hazai „büntető jogrendszer” a sztálini konstrukciót honosította meg. A jogalkotást és –alkalmazást meghatározta a cáfolhatatlan tézis: „a Szovjetunióban is így csinálják”. A lényeg persze az volt, hogy ebbe beleértették és átvették az ott érvényesülő jogfelfogást is. A voluntarista, pragmatista megközelítéssel a jog eszközzé vált, és terrorhoz vezetett az állam belső és külső biztonságával, valamint a gazdasági rend ellen „vétők”-kel szemben.

Bevezették az ülnöki rendszert, a sztálini praxis büntetési technikáját (még a statáriális ítélkezésnél is, kivéve a munkás- és népbíráskodást) – lásd az 1949: XI. tv-t, „a népnek a büntető igazságszolgáltatásban való részvételéről és a fellebbevitel egyszerűsítéséről”! Az egyfolyamodású ítélkezés bevezetésével egyszerűsödött a bírósági „modell”.

Annak ellenére, hogy a sztálini gyakorlat és elmélet mindenhatóságát szajkózva, azt mindenütt terjesztették, az egyes szovjet szemléleti elemek nem tették semmissé az addigi klasszikus és magyar előzményeket. Ugyanakkor a büntetőpolitikai célokat és elveket összefogó 1950: II. tv-re, az ún. Btá-ra (a Büntető törvénykönyv Általános részére) már rányomta bélyegét az egységesítés, az egyszerűsítés. A már jelzett, sztálini mintára alkotott, súlyos következményekkel járó, tágran értelmezhető törvényerejű rendeletek közül kettő külön is említendő. Az egyik az 1950: 4. sz. tvr., amely szabotázsra minősítette a népgazdasági terv megvalósítását sértő vagy veszélyeztető szándékos vagy gondatlan magatartást. Sőt, a törvényerejű rendelet a szabotázs esetében a gondatlan megvalósítást is lehetségesnek tételezte s így ötvözte lett a korábbi időszak keretrendeleteinek és jogfelfogásának. A másik jogszabály az 1950: 24. sz. tvr. volt, amely a társadalmi tulajdon büntetőjogi védelme során halálbüntetés kiszabását is lehetővé tette.

Feltétlen említést érdemel az 1950: 26. sz. tvr. is, amely az ország területének elhagyására vonatkozó büntető rendelkezéseket egészítette ki, a hozzátartozók büntethetőkké váltak. A rendelet titkos volt, a Magyar Közlönyben „A Magyar Nemzeti Bankról” szóló jogszabályt közzétették e szám alatt 1950.

július 30-án. Az 1954: 12. tvr. helyezte hatályon kívül 1954. május 12-én, e jogszabály alapján közel 600 főt marasztaltak el.²

Az 1949: IX. és az 1950: IV. tv. által átalakított kétfokozatú bíraskodási rendszert egészítette ki az 1950: 46. tvr., amely a hatásköri és eljárási jogszabályokat módosította. A több mint ötven éve hatályban levő büntető perrendtartást 1951-ben felváltotta az új (1951: III. tv.), az alkotmányhoz igazítva azt. A benne rögzített elvek és a gyakorlat között azonban kiálló ellentét volt. Az 1952. augusztus 31-én hatályban levő büntetőjogi szabályok gyűjteményeként adta közre az igazságügyi tárca a BHÖ-t, a Hatályos Anyagi Büntetőjogi Szabályok Hivatalos Összeállítását.

AZ „IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSI” TERROR ADATAI

Az erőszakszervekre, mindenekelőtt az Államvédelmi Hatóságra és az igazságügyiekre alapozott rendszer minden második, harmadik családot meghurcolta s egy szűk körön kívül jószerint mindenkit megalázott s (esetenként a szó fizikai értelmében is) megnyomorított. A közismert, különböző pártállású politikusokkal és pártonkívüliekkel szembeni eljárások, valamint a politikai jellegű tömeges eljárások, amelyek egyszerű emberek százezreit érintették, elválaszthatatlanok a korszak kihívásaira adott (Rákosi és köre által érvényesített) sztálini választól.

A legfelsőbb szintű pártvezetés határozataival (pl. a szovjet – halálbüntetést követelő – beavatkozást követően a dr. Donáth György és társai elleni eljárásban, a MAORT vezetőinek ügyében, Mindszenty és társai perében) a kezdettől direkt vezérlésű büntető ítélkezés során, később az ún. büntetőpolitikai irányelvekkel, továbbá az igazságügyi tárca belső utasításaiban megjelölt ítéleti kvótákkal a bíróságokat ítéletkihirdető fórumokká silányította. Az „osztályharcos ítélkezés”-t sürgető politikai vezetés vállalt utasításait mind a nyomozók, mind az igazságügyiek lényegileg maradéktalanul végrehajtották, sőt esetenként túl is teljesítették. Ezen nem változtat az ugyancsak ismert tény sem, hogy számos ügyész és bíró igyekezett a terrort csökkenteni.

Az 1950. február elsejei állapot szerint előzetes letartóztatásban volt 5265 fő. Az év végén számuk elérte a 9999, 1951-ben a 17 080, 1952-ben a 26 551, 1953. első három hónapjában a 4511 főt. A jogerősen elítélt, őrizetben levő felnőtt korúak száma 13 128 fő volt, 68,7 százalékuk munkásokból és 25 katasztrális holdon aluli földbirtokkal rendelkező vagy földnélküli parasztokból állt. Az 1945: VII. tc. alapján elmarasztaltak 53,5 százalékát, az 1946: VII. tc. alapján elítéltek 64,19 százalékát és a gaz-

dasági jellegű cselekmények miatt meghurcoltak 59,82 százalékát a munkás, illetve előbbieken jelzett parasztok alkották.

A politikai perek során 1951-ben elítéltek száma csökkent 1950-hez képest (9742-ről 7269 főre/, főleg a tiltott határátlépőké (vö. az 1950: 26. tvr.-rel!) és az 1945: VII. tc. hatálya alá tartozóké. Ezzel szemben a gazdasági ügyekben 33 269-ről 54 627 főre nőtt az elmarasztaltak száma. Az MDP II. kongresszusával összefüggő „jogpolitika” hatására az 1950. évi 5268-ról 12 245 főre nőtt a meghurcolt „tőkések, kulákok” létszáma. Amíg a „dolgozó paraszt” kategóriánál (1950=100%) a növekedés 195,8 százalék, addig a „tőkés, kulák” elítéltek esetében 232,4 százalék.

Az 1950 áprilisától 1956 októberéig eltelt 78 hónapban az „új szakasz” időszakára alig 21 hónap esett. A Rákosi-Gerő-féle irányítás idején (57 hónap alatt) megvádoltak 789 881, azaz havonta 15 612, illetve naponta 578 főt. Közülük 534 601, havonta 9379, illetve naponta 347 főt ítéltek el. Ezzel szemben az „új szakasz” idején megvádoltak 171 623, havonta 8172, illetve naponta 302 főt. Közülük 102 372, havonta 4874, illetve naponta 180 főt marasztaltak el. A 78 hónap adatsorai nem átlagolhatók, mert a megvádolt 961 504 fő s az elítélt 636 973 fő havonkénti és napi adatai eltűntetnék a periódusok különbségeit. 1949. január 1. és 1956. október 1. között 709 273 személyt marasztaltak el.

A váderedményességet tekintve Rákosi és Gerő idején a megvádoltak 67 százalékát, az „új szakasz” időszakában 59 százalékát ítélték el a bíróságok. A meghurcoltak döntő részét a gazdasági cselekmények elkövetésével gyanúsítottak alkották. A legkegyelmesebb ítélkezések idején (1950 elejétől 1953 nyaráig, illetve az „új szakasz”-t követően) és Nagy Imre miniszterelnöksége alatt a társadalmi tulajdon elleni bűntetteknel 2080, illetve 1344 fő, az árdrágítás ürügyével elmarasztaltaknál 377, illetve 107 fő, a közellátás ellen „vétők” bűnügyeiben 2691, illetve 325 fő a havonként elmarasztaltak átlaga.

1953. április elsején 41 639 főt őriztek katonai és polgári elítéltként, illetve internáltként. Június 1-jén 2320 katonai és 31 811 polgári elmarasztalt volt, pár héttel későbből 7093 politikai és 24 498 köztörvényes elítélt adata ismert. Az internáltak közül 574 már 1946-1949 között elvesztette szabadságát, míg 4462 főt 1950-től internáltak, legtöbbjüket – 1218 személyt – 1950-ben.

Az „új szakasz” ellentmondásai

Az „új szakasz” során meghozott, több mint háromnegyedmillió főt (zömében családfőt) érintő közkegyelmi intézkedések nem csupán azt jelzik, hogy a rendszer tűrőképessége a végsőkéig feszült, hanem azt is, hogy a belső kényszer és a külső tényezők a gyakorlat részleges feladását tették szükségessé. E korszak politikai perei mutatják, hogy a Rákosi-Gerő-féle „modell” igazságügyi politikája

lényeges szerepet játszott a rendszer működésében, s a katasztrófához vezető úton az egyik legfontosabb mérföldkövet jelentette. Ezen a tényen nem szépít az sem, hogy a környező világban sem volt ez másképpen, s a globális terror mindenütt – még ha változó időszakokban és intenzitással is – jelen volt.

A lassan módosuló hatalmi viszonyok ellentmondásosságát jelzi, hogy az „új szakasz” idején is folytatódhattak a törvénysértő perek mind a munkásmozgalmi személyiségek (Demény és családja, Weisshaus Aladár, Boér Ferenc, Gács László, Kéthly Anna stb.), mind a társadalom legkülönbözőbb foglalkozási csoportjai, felekezetek tagjai – „cionisták”, ferencesek, jehovisták stb. – ellen. Vontatottan haladt a csak 1954-ben megindult felülvizsgálat és rehabilitáció (ez utóbbi számos alkalommal újabb törvénysértéssel tetézte a korábit, további „pöttyök” kerültek az ártatlanul meghurcoltakra – lásd Sólyom és társai ügyét!).

A szabadult elítéltek közül 1953. szeptember 17-edikéig 7438 főt újból „ellenőrzés alá vontak”. (Ez tőlük függetlenül, akarva-akaratlanul szűkebb pátriájukat, ismerősi körüket is érte, így egyfajta „csalétek” szerepét is betöltötték a szabadságukat újra visszanyertek, mert eddig nem ellenőrzött személyek is – miattuk – a politikai rendőrök górcsőbe ele kerülhettek.) Az internáltak közül előbb 733 főt javasoltak bírósági eljárásra, végül 659 főt állítottak bírái elé, s 1953. november 9-edikéig 529 főt súlyosan – és törvénytelenül – elmarasztaltak. A megérdemelten lefogott államvédelmis vezetőket – Pétert és társait – nem a legsúlyosabb bűncselekményeik miatt ítélték el, az eljárással összefüggésben letartóztatott ártatlanokat – orvosokat, hitközségi vezetőket stb. – meghurcolták. A rendőri felügyelet alá helyezettek, internáltak társadalmi kivetettsége, deklasztáltsága fennmaradt, közel sem kapták vissza emberi jogaikat. Kárpótlásban, kártérítésben kizárólag az ún. munkásmozgalmi elítélteket – zömükben vezetőket és hozzátartozókat – részesítették.

A Rákosi-Gerő-féle időszak büntetőpolitikájának lényege abban summázható, hogy „a büntető igazságszolgáltatás középpontjába az államhatalmi és államigazgatási szervek igazgatási és termelési fel-

adatainak büntetőeszközökkel való megoldása került. Visszaesett a nyomozási munka színvonala, az alaptalan büntetőeljárások és bírói ítéletek az állampolgárok olyan széles tömegét érintették, amely a dolgozók körében növelte a bizalmatlanságot az állammal szemben.”

Az „új szakasz” büntetőpolitikája ezzel szemben kezdetben csak arra szorítkozhatott, hogy próbált a helyzetet (már amennyire módja volt rá) enyhíteni. 1954 nyarára azonban elkészültek az új irányelvek, amelyeket az MDP KV PB 1954. május 12-én elfogadott. Ezek a büntetőpolitika középpontjába a „társadalmi tulajdon határozottabb védelmét, a termelés zavartalanlásának és [a] szabadpiac forgalmának biztosítását, a dolgozók ellátottságáról való gondoskodást és az állampolgárok alkotmányos jogainak védelmét” helyezték. Ez kivítva Rákosi és köre dörgedelmeit, és már Nagy Imre félreállítását megelőzően élesen támadták – elsősorban a fegyveres testületek – az ítélezésben megnyilvánult „liberalizmus”-t.

Dr. Molnár, a régi-új igazságügyminiszter súlyosan elmarasztalta az ítélező bírakat (az „új szakasz”-t kritizáló KV-ülés szellemében) az 1955. március 25–26-án tartott országos igazságügyi apparátusi értekezleten. „Országunkban fontos politikai fordulat játszódott le”, a bírák értsék meg, hogy nem csupán szakmai, hanem politikai testületek tagjai is, a „proletárdiktatúra” funkcionáriusai, s ekként kell ítélezniük. Visinszkij gondolatait „honosítva” jelentette ki, hogy „a bírói tárgyalóteremben az osztályharcnak megannyi részletküzdelle játszódik le, amelyeknek ilyen vagy olyan eldöntése kihat az osztályharc általános menetére”. Leszögezte, hogy „a bíró köteles ítéleteivel a kizsákmányolókat ellen és az épülő szocializmusért harcolni”. A katasztrófa politika vizsgálatért. Az SZKP XX. kongresszusát követően – elsősorban a politikai szűkkeblőség miatt – továbbra is „csak” a munkásmozgalmiak rehabilitálásán fáradoztak, így a „szocialista törvényesség” eleve kudarcra volt ítélte.

A korszak kiemelkedő perei közismertek, köztük egyaránt volt kizárólag egy-egy személy ellen indított eljárás s olyanok is, amelyekben emberek tucatjait marasztalták el.

Jegyzetek

¹Dr. Zlinszky János: Jogalkotás az 1950-es években. In: Élned, halnod... A munkatáboroktól az 1956-os forradalomig. Szerkesztette: Kövesdy Zsuzsa – Kozma László. Bp., 2005. Kairosz Kiadó, 13. p.

²Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez I. Bp., 1992. Köz-

gazdasági és Jogi Könyvkiadó (a továbbiakban: KJK). 295–301. o. és uo. 4. Bp., 1995. KJK. 317–319. és 523–569. pp. Szerkesztők: Horváth Ibolya, Solt Pál, Szabó Győző, Zanathy János és Zinner Tibor.

TANULMÁNYOK

Degré Alajos:

Ügyvédképzés Magyarországon a polgári korban

A 18. század közepén felmerült már a magyar jogi irodalom két neves tudósánál: Huszty Andrásnál és Huszty Istvánnál 1742-ben, illetve 1758-ban az a gondolat, hogy az ügyvédnek vizsgát kell tennie. Mária Terézia erről megkérdezte a bíróságokat is, meg néhány ügyvédet is, de válaszuk nem volt egyértelmű, sőt a bíróságok egy része ellenezte az ügyvédi vizsga bevezetését azzal az indoklással, hogy a vizsga sokakat el fog ijesztetni az ügyvédi hivatástól.¹ 1769-ben Mária Terézia mégis elrendelte az ügyvédi vizsga tételét azok számára, akik a jövőben ügyvédi hivatást kívánnak gyakorolni és e célból az egyes törvényszékeknél vezetett ügyvédi lajstromba magukat beiktatni. II. József, majd az 1804-ben kelt királyi pátens ezt a rendeletet kiegészítette, részletesen szabályozván az ügyvédi vizsgára bocsátás feltételeit.² Az ügyvédi vizsga bevezetése nagyot lendített a rendszeres jogászképzésen. Elérte egyrészt azt, hogy az ügyvédek csak bizonyos – elég szerény – elméleti képzettséget megszerzett személyek lehettek, másrészt egy évi előzetes gyakorlatot kívánt a jelöltektől vagy ügyvéd vagy közigazgatási tisztviselő mellett, egy évig pedig Pesten a Királyi Táblán. Ez utóbbi nevezetesen a juratus tabulae notarius-ként Pesten töltött gyakorlati esztendő az ügyvédi pályára készülőket összehozta, köztük baráti, sőt eléggé fejlett testületi szellemet is alakított ki és a reformok a polgári átalakulás iránt fogékonnyá tette őket.

Ez a képzés azonban az 1840-es évekre már nem volt sem eléggé tudományos, sem eléggé gyakorlati. Tudományos előképzettségként ugyanis a Rendtartás megelégedett a jogakadémia végzésével.³ A jogakadémiák tanfolyama pedig mindössze két éves volt, azon nagyon sokféle stúdiumot tanítottak a statisztikától a bányajogig, de aránylag csekély óraszámában és szerény vizsgakövetelményekkel és a nagy elméleti tárgyak, melyek tudományos alapot biztosíthattak volna a leendő jogászoknak, így a római jog és a kánonjog teljesen hiányoztak tantervükből. Kevés valóságos gyakorlati tanulmányt jelentett az egy évi pesti jurátusság is, mert 1847-ben már 786-an tettek ügyvédi vizsgát,⁴ tehát a megelőző évben ennyien voltak Pesten jurátusok. Ennyien pedig az akkori Pesten nem találhattak maguknak megfelelő jogászai munkaalkalmat, nem hogy ennyi táblai jegyzőre lett volna szükség, de ennyien ügyvéd melletti patvaristáskodást is csak úgy vállalhattak, hogy egy ügyvéd mellett többen egyszerre dolgoztak, tehát az ügyvéd által nekik osztott munkán könnyű szerrel megosztottak. Az egykorú irodalom, így Jókai Mór és Vas Gereben regényei részletesen és bizonyos valószerűséggel mutatják be az akkori pesti jurátusi életet. Leírásukból világos, hogy az akkori jurátusok sokat mulattak, buzgón foglalkoztak politikával, tüntetésekkel stb., de rendkívül kevés adalék van arról, hogy jogi munkával el lettek volna foglalva, még tanulmányokkal sem terhelték túl magukat.

Mégis Falugyay Imrének 1840-ben, Tóth Lőrincnek és Kaill Sándornak 1847-ben, illetve 1848-ban kiadott könyvei, bár élesen bírálják az akkori ügyvédség magyarországi állapotát, egyáltalában nem foglalkoznak

az ügyvédképzés alaposabbá tételével, sőt Kaill az ügyvédi vizsgát is el akarta vetni, mint felesleges formasságot, csak a gyakorlati időt kívánta 3 évről 5 évre felemelni. Mindhármuk fő gondja az ügyvédi kar testületi szervezetének kiépítése volt, önkormányzati, fegyelmi és felügyeleti jog megvalósításával.⁵ Bár Kaill munkáját törvényjavaslat formájában dolgozta ki, az nem is került az országgyűlés elé.⁶ Maga Deák Ferenc, mint igazságügy-miniszter sem találhatta sürgősnek az ügyvédi rendtartás törvényes szabályozását. Ennél nyilván fontosabbnak és sürgősebbnek tartotta az 1843-ban már megszövegezett Büntető törvénykönyv és Büntető perrendtartás törvényerőre emelését, még sem tett ezek országgyűlési tárgyalására kísérletet, hisz legsürgősebb javaslatai így az úrbéresség maradványainak eltörlése is lekerült az országgyűlés napirendjéről.

A szabadságharc bukása után a neoabszolutizmus kihasználta a korszerű ügyvédi rendtartás hiányát és az első jogi kérdések között szabályozta az ügyvédképzést. Alapelveiben az Ausztriában, de különösen Poroszországban már megvalósított hivatalnoki testület-szerűen szervezett ügyvédkedés rendszerét kívánta követni. Ezekben az országokban ugyanis már a 19. század elején felszámolták a szabad ügyvédi gyakorlatot és az ügyvédi tevékenységet erős adminisztratív korlátok közé szorították.⁷ Az új ügyvédi rendtartás, mely 1853. január elsejével lépett hatályba, alapelvül a zárt számot vette. Szabályai szerint az ügyvédek az igazságügy-miniszter nevezi ki. A kinevezés feltétele az egyetemen szerzett jogi doktorátus és a doktorátus megszerzése után bizonyos gyakorlati idő eltöltése, majd az illetékes főtörvényszék előtt sikeres ügyvédi vizsga tétele. Csak e feltételek megvalósítása esetén pályázhatott a jelölt „megürült ügyvédi helyekre”. A pályázatra az illetékes főtörvényszék véleményt kért az elsőbíróságtól és az ügyvédi választmánytól és ezekhez csatolva saját álláspontját, terjesztette fel a kérvényt döntés céljából az igazságügy-miniszterhez.⁸

A rendelet tehát az addighoz képest hallatlanul magas elméleti képzettséget kívánt az ügyvédektől. A szabadságharc előtt nagyon kevesen szerezték meg az akkor fennálló egyetlen magyar egyetemen a jogi doktorátust. Úgyszólván kizárólag azok, akik tudományos pályára készültek, de a jogakadémiai tanárságra készülők sem mind. A rendelet fő célja azonban nem a tudo-

mányos képzettség emelése volt, hanem a magyar jelölteket akarta leszorítani az ügyvédi pályáról még az 1848 előtti ügyvédi képesítést szerettek is. A rendelet előírja ugyanis, hogy aki az elmúlt 5 év folyamán folytonosan gyakorolta az ügyvédkedést, annak is igazolni kell „jó magaviseletét és fedhetetlen életét” és új ügyvédi vizsgát kell tennie. Az új ügyvédi vizsga tulajdonképpen még érthető követelmény volt, hisz a neoabszolútizmus a legfontosabb jogágakban új jogszabályok tömegét léptette életbe. Az ügyvédnek ezeket kellett ismernie, nem pedig az 1848 előtti, Werbőczyn alapuló, bár Kelemen és Frank által részletesen kidolgozott magánjogot. Annak azonban, aki nem gyakorolta az elmúlt 5 évben folyamatosan az ügyvédkedést, egyéb feltételek fennállása mellett is csak „különösen figyelemre méltó okból” engedheti meg az igazságügy-miniszter az új ügyvédi vizsga letételét. Ez a rendelkezés nyíltan és kifejezetten az 1848-ban akár katonai szolgálattal, akár a forradalmi kormány alatti tisztviselői szolgálattal magukat kompromittált egyének félretételét szolgálta. A „jó magaviselet” igazolását is eleve kizárta egy feljelentés, mely az ügyvédségre pályázó 1848. évi magatartását érintette.² A vizsgatételi engedélyhez nem is volt elég a törvényes feltételek megléte, adataink azt mutatják, hogy az igazságügy-minisztériumban utána is kellett járni az ügynek, hogy a vizsgázást megengedjék.³ De még ha sikerült is az engedélyt elnyerni, és a „cenzúrát” letenni, a minisztérium tetszésétől függött, hova nyerhet a pályázó kinevezést. A korábban a forgalmas Körmenden gyakorló ügyvéd kénytelen volt az újonnan szolgabírói székhelyé telt Letenyére elmenni, mert a minisztérium csak ott engedélyezte számára az ügyvédi működést.⁴ A dualista Magyarországon oly nagy tekintélyű és fontos pozíciót betöltő Horváth Boldizsár kénytelen volt évekig Szombathelyen egy másik ügyvéd irodájában dolgozni.⁵ Hiába írták elő tehát a magas elméleti képesítést, az Ausztriában már 1802 óta érvényesülő zárt ügyvédlétszám és a császári engedély rendszere⁶ a magyar joggyakorlattal eleve ellenkezett. A régi magyar ügyvédek többsége nem is működhetett, aki mégis miniszteri kinevezéshez jutott, nehezen illeszkedett az új ügyvédi testület szellemébe. Érthetővé teszik ezek a körülmények azt a keserű kifakadást, amit a 48-as magatartása miatt az ügyvédkedéstől teljesen elzárt volt diplomás, de nem gyakorló ügyvéd tett a „hangadó, Bécsből lehozott minta ügyvédekről”.⁷ Noha el kell ismernünk, Jókai néhány külföldről Pestre importált ügyvéd erkölcsi magatartásáról megbecsülően szólt.

1861-ben a magyar alkotmány visszaállításának illúziójában élő országbírói értekezlet által alkotott Ideiglenes Törvénykezési Szabályok érthető módon az ellenkező túlzásba estek. E szabályok az 1849 előtti ügyvédi oklevelet nyert egyének számára az ügyvédi gyakorlatot minden további nélkül lehetővé tették, de az utolsó 11 év alatt ügyvédi kinevezést szeretteknek csak akkor, ha „a hazai törvényekből” a királyi táblán pótlólag vizsgát tesznek. E szabállyal azt kívánták elérni, hogy a Bach-korban Magyarországra költözött ügyvédek men-

jenek vissza hazájukba. Ez azonban csak részben sikerült, mert az idegenből jött ügyvédek közül többen már olyan klientélát szereztek Magyarországon, hogy ennek megtartása érdekében egy új ügyvédi vizsgát is érdemes volt tenniük. A jövőre nézve az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok mint számos egyéb fontos kérdésben is, megalkudtak a helyzettel és az 1848 előtti rendet állították vissza, tehát két évi gyakorlat után a királyi táblán teendő vizsgát kívánták meg. Az elméleti képzettség „a jogtudományok tanulmányának elvégzése” alatt⁸ most már a Thun-féle tantervben előírt, az egyetemen és a jogakadémiákon egyaránt érvényesülő jogi tanfolyamot értik. Az elméleti képzettség színvonalát tehát ezek a szabályok is emelték, de a doktorátust nem kívánták meg, bármelyik jogakadémia elvégzése elegendő volt az ügyvédjelölti gyakorlat megkezdéséhez.

Ez a szabályozás semmiképpen sem volt kielégítő. Bár az új szabályozás az ügyvédek számát felemelte, a nem jogosítottak általi irat és beadványkészítés, amit most már zugírászatnak neveztek, annyira elterjedt, hogy pl. Fejér vármegye nem volt hajlandó bevárni a törvényes szabályozást – ami elég soká húzódott –, hanem maga tett meglehetősen erélyes intézkedéseket az ilyen visszaélések ellen.⁹ Csak az 1868. évi polgári perrendtartási törvény írta elő a törvényszék előtti rendes (írásbeli) perben az ügyvédi képviselést.¹⁰ Ez az ügyvédi funkció tekintélyét emelte és jóval több ügyvédnek nyújtott megélhetési alapot.

A polgári kori törvényhozás közvetlenül a kiegyezés után már élesen szétválasztotta a bírói és az ügyvédi testületet. A kettő ugyanis 1848 előtt szorosabban egybefonódott. Nagyon sok ügyvéd, különösen nagy uradalmak ügyészei, jogtanácsosai, nyerte el a táblabírói címet, és így az ügyvéd jogosult volt a perben ítélt tanácsban részt venni, természetesen csak olyankor, amikor a perben nem volt érdekelt. Nagyon sok királyi táblai jegyzőnek (jurátusnak) pesti ügyvéd adott munkát és ezzel megélhetési lehetőséget, hisz a táblai jegyzőség voltaképpen ekkor már csak cím volt. Ennyi táblai jegyzőre nem volt szükség. Szokásba jött azonban, az 1830-as években az is, hogy a fontosabb megyei tisztségekre, nemcsak a megyei ügyészire és jegyzőire, de sokszor főszolgabíróira is, csak képesített ügyvédet választottak meg.

A törvényhozás először a bírák képesítésével foglalkozott. A bírósági alaptörvény előírta, hogy bírónak az lehet, aki valamely felsőbb hazai jogi tanintézetben a szabályszerű elméleti vizsgákat letette, utána 3 évet joggyakorlaton töltött, majd letette a gyakorlati bírói vizsgát.¹¹ A bírói vizsga részletes szabályozása ugyan csak 1874-ben következett be, de ekkor előírták, hogy a vizsgabizottság 3 tagból kell álljon, tagjait az ítélőtábla elnöke nevezi ki, a vizsga tárgyai: közjog, polgári, büntető, bányai, váltó, kereskedelmi, anyagi és alaki jog, közigazgatási és pénzügyi törvények.¹² Ez az egész tételes jogot jelentette. Ez a vizsgaszabályzat 1891-ben az ítélőtáblák decentralizációjával kapcsolatban is csak annyiban változott meg, hogy csak egy vizsgabizottság működött ezentúl is, Budapesten, illetőleg

az erdélyiek számára egy másik Marosvásárhelyen. A bizottság tagjait az igazságügy-miniszter nevezte ki.¹³

Külön szabályozták az ügyvédi rendtartás kapcsán az ügyvédek képesítését. Az 1874. évi ügyvédi rendtartás legfontosabb újítása az ügyvédek önkormányzati testületeinek, az ügyvédi kamaráknak megszervezése, a kamara felügyeleti, fegyelmi jogainak kiépítése volt. Részletesen szabályozta az ügyvéd jogait és kötelességeit, valamint az ügyvédjelölti működést is. Ez utóbbi tekintetében a kamarának felügyeleti jogkörrel biztosított és e célból előírta, hogy a jelöltet alkalmazó ügyvéd, a jelölt tevékenységéről időszakonként részletes jelentést tegyen a kamarának. Az ügyvédi képzettségről úgy rendelkezett, hogy az ügyvédi kamarába csak az ügyvédi vizsgabizottság előtt letett sikeres ügyvédi vizsga alapján lehet valakit felvenni. Vizsgabizottság Budapesten és Marosvásárhelyen van. Elnökét és tagjainak felét az igazságügy-miniszter nevezi ki, a bírák, ügyészek, egyetemi tanárok és igazságügy-minisztériumi fogalmazók közül. A tagok másik felét a budapesti Ügyvédi Kamara választja tagjai közül. A bizottsági tagok száma előbb 50, majd 70 volt. Egy vizsgabizottságban az elnökön kívül, aki lehetett ügyvéd is, két kinevezett és két ügyvéd tagnak részvétele volt szükséges. A vizsga tárgyai ugyanazok voltak, mint a bírói vizsgán.

Vizsgára csak 3 évi gyakorlat után lehetett a jelöltet becsatolni. A 3 évi gyakorlatból legalább másfél évet ügyvédnél, kincstári vagy közalapítványi ügyészségen kellett eltölteni, a többit lehetett bíróságon, ügyészségen is. Szabadság, betegség, katonai szolgálat címén évi 2 hónapot lehetett a gyakorlatba beszámítani.

Elméleti felkészültségként a törvény a jogtudományi doktorátust írta elő, de az ügyvédjelölti joggyakorlatot meg lehetett kezdeni az állami képesítő vizsga (államvizsga) vagy az első jogtudományi szigorlat letétele előtt, de elő volt az is írva, hogy a joggyakorlatból legalább másfél évet a jogtudományi doktorátus megszerzése után töltsenek el.

Az ügyvédi vizsga teljes jogtudományi képesítést adott, tehát bírói állásra is képesített, de akinek bírói képesítése volt, csak ügyvédi vizsga letételével jegyeztethette be magát az ügyvédek lajstromába.¹⁴

Kétségtelenül roppant hiba volt a bírói és ügyvédi képesítést így elválasztani. Elvi álláspontként érvényesítette, hogy az ügyvédi képesítés legyen magasabb színvonalú. Ez ellentétet idézett elő a két fontos jogi funkciót ellátó magas erkölcsi színvonalú testület között. Pedig maga a vizsga különösen 1891 után, amikor a bírói vizsgát is az igazságügy-miniszter által kinevezett tagokból álló 5 tagú bizottság előtt kellett letenni, teljesen azonos volt.

Ma sem világos egészen, miért írták elő ügyvédjelöltek számára elméleti képesítésnek az addig magas tudományos fokozatnak tekintett doktorátust, míg a bírónál megelégedtek a jogakadémián is letehető államvizsgákkal. Králik ezt azzal magyarázza, hogy bírói pályára inkább az elszegényedett birtokos nemesek, az ún. gentry tagjai mentek, akiknek nem fűlt foga a hosszas elméleti tanuláshoz.¹⁵ Ez azonban aligha kielégítő magyará-

zat. A régi tiszti címtárak inkább arra mutatnak, hogy az 1880-as évektől kezdve, amikor már új szervezeti törvények és büntető törvénykönyv volt hatályban, az új bírák nagyobb része egykori polgárokból és paraszt leszármazókból került ki, viszont az ügyvédek soraiban is jelentékeny számban találtunk elszegényedett birtokos nemeseket. A különbségtételt az országgyűlésen azzal indokolták, hogy az „ügyvédi diploma állást ad”, a bírói vizsga pedig csak képesítést a „bírói hivatal” jövődöbeli elnyerésére. Hogy ezt a hivatalt el is nyerje, az a kinevezéstől függött, még az ügyvéd a vizsga letétele után további feltételek teljesítése nélkül felvételt nyert a kamarába. Praktikus oknak találta a törvényhozás, hogy a bíró iránt kisebb elméleti követelményt támasztott, mert ezt hosszabb gyakorlattal pótolni lehetett. Magasabb bírói állásokba ugyanis rendszerint több évi bírói gyakorlattal rendelkezőket neveztek ki. Viszont úgy magyarázták, hogy a szigorú feltételek elriasztanák az alsóbb bírói állások betöltésére pályázókat, így ezeknek az állásoknak betöltése olykor jelentkező hiányában lehetetlen lenne. Ez azonban rabulisztikus indoklás volt. A valóságban sokkal inkább kereshettük a magas elméleti színvonal megkövetelésének okát abban, hogy attól tartottak, az ügyvédi pálya túlnépesedik. A Pauler Tivadar által felhozott számok szerint akkor már 16 jogászképző intézetben lehetett az elméleti tanulmányokat elvégezni és évi 1300-ra tehető a végző joghallgatóknak a száma. Ezzel szemben doktorálni a törvényjavaslat tárgyalásának idején még csak a pesti tudományegyetemen lehetett, bár kiszámítható volt, hogy rövidesen a kolozsvári tudományegyetemen is fognak doktorokat avatni.¹⁶ Úgy tűnik tehát, hogy ezzel az óvatos kerülő úttal az ügyvédek zárt számára törekedtek, meg akarták nehezíteni az ügyvédek számának túlságos szaporodását, hisz ez a meglévő működő ügyvédek keresetét veszélyeztette volna.

Persze kézenfekvő az a magyarázat is, hogy formálisan 1848 előtt is csak az ügyvédi tevékenység volt képesítéshez kötve, a bíróvá kinevezés vagy választásnak képesítési feltétele nem volt. Bírák számára képzettséget csak az 1869. évi bírói státustörvény szabott. Ennyiben tehát az új törvény a hagyományokat követte. Aligha képzelhető annak a felfogásnak az érvényesülése, hogy a jogkereső felek számára nagyobb veszedelem a tudatlan ügyvéd, aki a felet beleviszi a perbe és azután elveszíti azt, mint a képzetlen bíró. Kétségtelen, hogy ez a meggondolás vezetett 1769-ben az ügyvédi vizsga bevezetésére, de ez aligha indokolhatta a törvényhozást egy évszázaddal később. Valószínű az is, hogy az osztrák példából indultak ki. Az új osztrák ügyvédi rendtartás, mely elvetette a zárt számú miniszteri kinevezés elvét, hanem polgári igényeket kívánt kielégíteni, 1868-ban is ragaszkodott az ügyvédi működés doktorátushoz kötéséhez.¹⁷ A dualizmus magyar törvényhozása pedig minden frázisos magyarkodás ellenére is sok gyakorlati kérdésben követte az osztrák szabályozást. Teljesen osztrák síneken haladnak az 1870-es években meghozott kereskedelmi és váltó törvények. Ugyan- ezekben az esztendőknél a megyei közigazgatást a po-

rosz-osztrák mintára átvett közigazgatási bizottság létesítésével kívánták szakszerűbbé tenni. E példákat a végtelenségig lehetne folytatni. Nyilvánvalóan azt akarták, hogy a magyar ügyvédek képesítése ne legyen alacsonyabb, mint az osztrákoké.

Az ügyvédjelöltségnek doktorátushoz kötése azonban azzal az eredménnyel járt, amit jogászképzésünk a mai napig megsínylött, hogy a doktorátus ezzel képesítő vizsgává vált. Tömegestől tettek doktori szigorlatot és esküt „a tudomány művelésére azok a jogászok, akik ezzel csak az ügyvédi karba való bejutás lehetőségét kívánták biztosítani, semmiféle tudományos ambíciójuk nem volt. A tudomány művelésére tett eskü értelmetlen frázissá vált. A tömeges vizsgázás elkerülhetetlen következménye lett a jogtudományi doktori fokozat tudományos színvonalának alászállása. Ez nem következett be sem Franciaországban, sem a német birodalomban, ahol az ügyvédkedésnek nem szabták feltételül a jogtudományi doktorátust. Természetes, hogy a doktori szigorlatok nívója alacsonyabb lett, amikor a szigorlatot nem kizárólag a tudományos ambíciójú egyének tették le.

Persze annak következtében, hogy a joggyakorlati idő az első szigorlat letétele után azonnal megkezdhető volt, az ügyvédjelöltek nem siettek a további szigorlatok letételével. Nem volt ritka az az eset, hogy a következő szigorlatot csak fél vagy éppen egy egész esztendő után tették le. Így azonban az ügyvédjelölteknek úgyszólván egész gyakorlati ideje tanulással telt el. Az első másfél évben még a második-harmadik szigorlatra készültek, az utolsó másfél év alatt már az ügyvédi vizsgára tanultak. A tulajdonképpeni joggyakorlat elsajátítására tehát nem jutott 3 esztendő alatt idő.

Mind az igazságügy-miniszter, mind a Budapesti Ügyvédi Kamara igyekezett a legkitűnőbb hírű, sokszor tudományos munkásságukról ismert bírákat, ügyvédeket, egyetemi tanárokat, miniszteri főtisztviselőket küldeni az ügyvédi vizsgabizottságba. A vizsgabizottság elnökeinek nevét a késő utódok nem mindig ismerik. Szabó Imre kúriai bíró (1875–1884), Szentgyörgyi Imre kúriai bíró (1884–1888), Vajkay Endre ítélőtáblai elnök (1889–1893), Halmisay Endre kúriai bíró (1893–1895), Veszprémi György kúriai bíró (1895–1900), Székely Ferenc (1900–1904), a maguk korában kitűnő gyakorlatú jogászként voltak ismertek, de irodalmi működést nem fejtettek ki, így az utókor tudományuk gyakorlati jelentőségét már alig tudja felmérni.¹⁸ A bizottság helyettes elnökei és tagjai között azonban számos vizsgán találkoztunk olyan nevezetes tudósokkal is, mint Suhajda Imre, Zlinkszky Imre a 8 kiadásban megjelent és évtizedeken át forgatott magánjog szerzője, Pauler Tivadar egyetemi tanár több ízben is igazságügy-miniszter a polgári büntetőjog egyik létrehozója, Wenzel Gusztáv 30 éven át a magánjog és a jogtörténet egyetemi tanára, Apáthy Imre, a kereskedelmi és váltójogi törvény egyik szerkesztője, Wekerle Sándor később pénzügyminiszter, majd több ízben miniszterelnök, Wlassits Gyula egyetemi tanár, utóbb miniszter, majd több évtizeden át a közigazgatási bíróság

és a felsőház elnöke, Szilágyi Dezső, a híres politikus, miniszter és házelnök, Darányi Ignác, utóbb miniszter, Fayer László, egyetemi tanár, egy kitűnő és sokat forgatott büntetőjogi tankönyv és az 1843-as büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteményének szerzője, Kovács Gyula egyetemi tanár, aki ugyan nevezetes munkáit egyházjogból írta, de személye évtizedig jellemezte a budapesti egyetemet, Szászi-Schwarcz Gusztáv, akkor ügyvéd, utóbb nagyhírű pandektista római jogász, egyetemi tanár, Baumgartner János, Friedmann Bernát, Králik Lajos ügyvéd stb. Az 1876. évben egy-egy tag átlag 10 vizsganapon kérdezett. Persze, a tagok között voltak, akik sokszor kitértek a vizsgáztatási felkérés alól, és kevesebb napon kérdeztek. Így Darányi Ignác csupán 3, Szilágyi Dezső csupán 1, Oberschall Adolf később a kúria elnöke 6 napon, viszont Manoilovich Emil kúriai bíró, aki szerb nemzetiségű párti képviselő ügyvédből lett kúriai bíró 10 vizsganapon is elnökölt. Friedmann Bernát ügyvéd 7 vizsganapon szerepelt, Vajkay Károly ítélőtáblai elnök, mint helyettes elnök 44 vizsganapon elnökölt.¹⁹ A cenzorokra tehát, általában nem jelentett súlyos megterhelést a vizsgáztatás, a cenzorok váltakozásából pedig a vizsgázókra kellemetlen körülmény következett, mert nem tudhatták ki elé fognak kerülni és természetesen a vizsgáztatók legalaposabban kérdezett anyaga mindegyiknél más volt.

A vizsgát a cenzorok komolyan vették, alapos felkészülést kívántak. Ezt mutatják a következő eredmények.

1875-ben 318 vizsgából 88-at nem fogadtak el, tehát 28 %-ot.

1880-ban 170 vizsgából 31-et nem fogadtak el, tehát 18 %-ot.

1885-ben 110 vizsgából 6-ot nem fogadtak el, tehát 6 %-ot.

1890-ben 166 vizsgából 20-at nem fogadtak el, tehát 12 %-ot.

1895-ben 201 vizsgából 19-et nem fogadtak el, tehát 10 %-ot.

1900-ban 238 vizsgából 24-et nem fogadtak el, tehát 10 %-ot.

A vizsgák számának alakulása arra mutat, hogy a jelöltek komolyan vették a vizsgát, és csökkent az ügyvédi pályára készülőkhöz száma. Eleinte nagyon magas volt a bukási százalék, de később nem csökkent a vizsgák színvonala, hanem a jelöltek tudomásul vették a vizsga nehézségét és alaposabban felkészültek.²⁰ A vizsgák színvonalasságát az egykori ügyvédek komoly kritikája is elismerte.²¹

Hogy ennek ellenére közismerten akadtak az ügyvédi karban kevésbé képzetek is, annak fő oka az 1874. évi ügyvédi rendtartásnak az a szerencsétlen intézkedése volt, hogy az egész ügyvédi vizsga (ha a jelölt több tárgyból bukott), csak egyszer volt ismételhető. Az ismétlővizsgán tehát előfordult lágyabb szívű minősítés, mert a bizottság tekintettel volt arra, hogy az ismétlő vizsga el nem fogadása hosszú tanulmányi idő után végleg elzárta volna a jelöltet az ügyvédi pályáról. Ezért 1913-ban az ügyvédi vizsga törvényes reformja

ismét lehetővé tette az ügyvédi vizsga többszöri ismétlését, ami a vizsgák színvonalát ismét emelte.

Az ügyvédi rendtartás szerint Marosvásárhelyen is lehetett ügyvédi vizsgát tenni. Ezt azonban kevesen vették igénybe. 1875–1901-ig tehát több negyed évszázad alatt összesen 110-en. Volt olyan év, amikor csak 4–5-en, legfeljebb 10-en. Sokan erdélyi, udvarhelyi és sepsiszentgyörgyi jelöltek is szívesebben a budapesti vizsgabizottságot vették igénybe. A marosvásárhelyi ügyvédi bizottság tehát az országos ügyvédképzésben csekély jelentőségű tényező.

A színvonalas ügyvédi vizsgák ellenére az ügyvédek száma a századforduló táján nagyon megnőtt.

1899-ben az egész országban 4744 ügyvéd és 1929 ügyvédjelölt

1909-ben az egész országban 6404 ügyvéd és 4912 ügyvédjelölt

Ettől a gyarapodástól elsősorban maga az ügyvédi kar ijedt meg és az ügyvédi túlprodukciót a képzés szigorításával, a gyakorlati idő meghosszabbításával kívánták meggátolni.²² 1913-ban törvényben rendelték el, hogy az ügyvédjelölti gyakorlati időt csak a jogtudományi doktorátus megszerzésétől (nem pedig az első jogtudományi szigorlattól) lehet számítani, sőt az ügyvédi vizsga letétele után is még további két évi gyakorlatot kell eltölteni, ügyvédnél, bíróságon, ügyészségen, kincstári, közalapítványi, jogügy-igazgatóságon, az igazságügyi minisztérium fogalmazási szakán, egyetemi vagy jogakadémiai tanárként, illetve egyetemi magántanárként. Csak e pótlólagos két évi joggyakorlat után lehet valakit ügyvédként bejegyezni. Ezt az alkalmat használták fel a bírói képesítés megszigorítására is. A bírói kinevezéshez ugyanazt a képesítést írták elő, mint az ügyvédi bejegyzéshez. Ezzel a képesítés különbözősége megszűnt, ezentúl a vizsgát is „egységes bírói és ügyvédi vizsgának” nevezték. A köznap életben azonban ezt az egységes vizsgát is ügyvédi vizsgának mondták, nyilván abból kiindulva, hogy azt a teljes képesítést nyújtja, amit az ügyvédi vizsga 1913 előtt. A törvény előírása szerint a vizsga előtt gyakorlatból egy évet feltétlenül bíróságon, egy évet pedig feltétlenül ügyvédnél vagy kincstári, közalapítványi jogügy-igazgatóságon kell eltölteni. A gyakorlatba legfeljebb 6 havi pénzügyi vagy közigazgatási fogalmazási szakban töltött szolgálatot lehet beszámítani. Még azt is előírták, hogy a bírósági szolgálatból legalább 4 hónap törvényszéken és 4 hónap járásbíróságon, legalább 3 hónap büntető szakban, 3 pedig telekkönyvben töltendő.

A képesítés feltételeit tehát ez a törvény erősen megemelte, némileg akadályokat gördített az új ügyvédi képesítés, illetőleg új önálló ügyvédi iroda megnyitása elé. Kétségtelen az a szándék is, hogy az ügyvédi képesítés színvonalát emelje, de vehetjük úgy is, hogy az ügyvédi zárt szám felé tesz lépéseket. Ez utóbbi – sehol ki nem fejezett csak sejtethető – szándéknak ellent mond az, hogy az átmenetre elég hosszú időt engedélyeztek.

Az átmeneti jogszabályok szerint, aki a törvények hatályba lépésekor már letette a jogtudományi államvizsgáját, vagy az első jogtudományi szigorlatot, 5 éven be-

lül a régi szabályok szerint teheti le a vizsgát. Ha az egész vizsga sikertelen, azaz a jelölt több tárgyból megbukott, ismétlés további egy évi joggyakorlat után engedélyezhető. Ezt az újabb joggyakorlatot a vizsgabizottság 2 évre is felelmezheti. Egy tárgyból való visszautasítás esetén pótvizsga 6 havi újabb joggyakorlat alapján tehető. Ha a pótvizsga sikertelen, az egész vizsgát ismételni kell, a pótlólagos joggyakorlat feltételével. Elhagyták az 1874. évi törvénynek az egyszeri ismétlő vizsgára vonatkozó megszorítását, tehát a sikertelen vizsgát megkötés nélkül többször is lehetett ismételni. A vizsga tárgyai lényegileg azonosak maradtak, de a közigazgatási és pénzügyi jogszabályok ismeretének körét szűkebbre vonták, mert ezek közül csak abból kellett vizsgázni, amelynek ismerete a bírói vagy ügyvédi hivatás gyakorlásához szükséges.²³ Ez eléggé bizonytalan meghatározás, de hamarosan arra vezetett, hogy a közigazgatási és pénzügyi jogot egy ideig formálisan kérdezték, utóbb még ez a forma is elmaradt. Gyakorlatilag a vizsgának 4 tárgya maradt, magánjog, polgári perjog és peren kívüli eljárás, büntetőjog és eljárás, váltó- és kereskedelmi jog.

Ezt a törvényt teljes egészében soha nem hajtották végre. Mire az ügyvédi vizsga utáni 2 évi pótlólagos joggyakorlat realitássá vált volna, e két éves gyakorlatot háborús szükségrendeletekkel felfüggesztették, majd 1925-ben teljesen eltörölték. Hasonlóképpen végrehajthatatlan volt az az előírás is, hogy akár ügyvédi, akár bírói pályára készült valaki, legalább egy évet bíróságon, egy évet pedig ügyvédnél kellett eltölteni.

Ezt a rendelkezést is felfüggesztették még az első világháború alatt, majd 1925-ben teljesen eltörölték. Az eltörlés miniszteri indokolása az volt, hogy az ügyvédi pályára készülőknek a bíróságon töltött gyakorlati idejére ezek díjazását az állam költségvetési okokból nem tudja vállalni, a díjazás nélkül bíróságon dolgozó ügyvédjelöltek buzgóságára viszont nem igen lehet számítani. Ezzel szemben, ha a bírósági joggyakornokok is kénytelenek lesznek egy évre ügyvédjelölti alkalmazást vállalni, ez hátrányosan fogja befolyásolni az ügyvédjelöltek díjazását, mert nagyon nagy lesz az ügyvédjelölti alkalmazást keresők száma. Ellenben ugyanez a törvény az ügyvédjelölti joggyakorlati időt 3 évről 4 évre emelte.²⁴

Az 1913. évi törvények alapján az egységes bírói és ügyvédi vizsgák eredménye a háborús időkben a következőképpen alakult:

Év	Összes vizsga	Ebből eredményes	Az összes vizsgák %-ában	Egy tárgyból pótvizsgával	%	Teljes %	%
1913. júliustól	504	347	69	72	14	33	6
1914.	161	87	54	40	25	13	8
1915.	112	74	66	35	31	3	3
1916.	124	93	74	19	15	5	5
1918.	374	294	79	57	15	6	2
1920	717	585	81	86	12	12	2

A roppant súlyos visszaesés természetesen a háború következménye, a jelöltek jelentékeny része hadba vonult, hadi fogságba esett stb. Viszont mihelyt a háború megszűnt és legalább a frontszolgálatot teljesítők haza-

térhettek, a vizsgák száma ugrásszerűen megnőtt. Lehetséges, hogy 1918-ban és 1920-ban a vizsgabizottság a háborút járt, sokat szenvedett jelöltekkel szemben enyhébb mértéket alkalmazott. Ennek ellenére általában a bukások százaléka magasabb, mint a múlt század végén volt. Tehát a háborús években való vizsgázás távolról sem jelentett mindig „kegyelmi átengedést”. Kétségtelen az is, hogy a vizsga többszöri ismételtetése megszüntette a kegyelemből való átengedéseket. Megdöbbentő lenne, hogy a teljes ismételésre utasítottak közül az 1913. évekből 52, az 1914 évekből 21, az 1918. évekből pedig 17 nem jelentkezett ismétlő vizsgára. Legalábbis 1921 nyaráig, amíg a most vizsgált vizsgajegyzéket vezették, nem jelentkezett. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a sikertelen vizsga ilyen sokak kedvét elvette volna az ügyvédi, bírói pályától, hanem arra, hogy az ügyvédi vizsgát sikertelenül megkísérlők közül milyen sokan elesetek, teljesen megrokkantak vagy hadifogságba került.

A köznyelv helyeszen nevezte az egységes ügyvédi és bírói vizsgát továbbra is ügyvédi vizsgának, mert a vizsgára jelentkezők túlnyomó része ezentúl is ügyvédjelölt volt, 1915-ben 112 vizsgázó közül

51 budapesti ügyvédjelölt, azaz 45 %

44 vidéki ügyvédjelölt, azaz 39 %

7 bírósági joggyakornok, azaz 6 %

10 bírósági jegyző, azaz 9 %

1 nyugalmazott bírósági elnök, azaz 1 %

A jelölteknek tehát 84 %-a ügyvédjelölt volt. A kimutatás egyben azt is mutatja, hogy az ügyvédjelöltek elhelyezkedése mennyire budapesti törekvésű volt.

A vizsgabizottság tagjai 1913 után is a jogászvilág kitűnőségeiből kerültek ki. Gyakran kérdezett magánjogunk legnagyobbja Groschmid Béni egyetemi tanár, Angyal Pál egyetemi tanár, a korbéli elméleti büntetőjog legnevezetesebb művelője. Szladits Károly egyetemi tanár, egy generáció magánjogi nevelője, Magyar Gyula egyetemi tanár, a polgári perrendtartási törvény egyik szerkesztője, a bírák közül Bubka Ferenc kúriai tanácselnök, Mendelényi László elismert szakíró, törvényszéki elnök, később koronaügyész, Szász Béla utóbb államtitkár, a törvény előkészítő osztály vezetője. Staud Lajos, kúriai tanácselnök, Tótfalusi Gyula, a híres zsebtörvénytár szerkesztője, az ügyvédek közül Pap József évtizedekig kamarai elnök, Ringhut Béla, Sichermann Endre, Blau György, Beck Salamon, ez utóbbi élete végén 2 évtizedig egyetemi tanár stb.²⁵

A világháború után megint ugrásszerűen nőtt az ügyvédi és bírói vizsgák száma. 1927-ben pl. összesen 1077 jelölt vizsgázott. Igaz, akkor már engedélyezték a vizsgának két részletben letevését. (Az első rész magánjog és perjog, második büntetőjog és eljárás, váltó- és kereskedelmi jog.) Ez év első felében 391 vizsgázó közül 62 bukott pótvizsgára (16 %), 26 pedig az egész vizsga ismételtesére (7 %). Ketten kitűnő minősítést kaptak. Ez a kitűnő minősítés 1925 után vált lehetségessé és nagyon kevesen részesültek belőle. Előnye a kitűnő minősítésnek a bírósági fogalmazók számára volt, mert soron kívüli előlépésre adott jogcímet.

E 391 vizsgázó közül:

162 volt budapesti ügyvédjelölt, azaz 41 %, 109 volt vidéki ügyvédjelölt, azaz 28 %, 61 bírósági joggyakornok, azaz 13 %, 40 bírósági jegyző, azaz 10 %, 8 bírósági titkár, azaz 2 %, bírósági fogalmazó összesen 25 %, 14 egyéb (közjegyzőjelölt, rendőrtiszt, kincstári, ügyészségi fogalmazó, még volt főispán is) 4 %.

A kimutatás megerősíti, hogy ekkor is a budapesti ügyvédjelöltek voltak óriási többségben, de jelentékenyen emelkedett 1915-höz képest a bírósági fogalmazók száma is, ami valószínűleg annak köszönhető, hogy 1927-re a pénzt stabilizálták, a bírósági fogalmazói fizetésből is – bár szerényen – meg lehetett élni.²⁶

A bírósági fogalmazók számának emelkedése persze annak is volt köszönhető, hogy a fogalmazói állások száma szaporodott. Ez tehát senkit sem aggasztott, mert a bírósági fogalmazók száma természetesen a kinevezéstől függött. Az ügyvédek számának hallatlan gyarapodása azonban éppen ügyvédi körökben roppant aggodalmat keltett. 1927-ben Budapesten 3000, 1929-ben az egész országban 6100 ügyvéd működött. Nem vitás, erről számos egykorú adatunk van, hogy e nagyszámú ügyvéd jelentékeny része nem jutott munkához, olykor nem egészen megfelelő eszközökkel is próbálta ügyeinek számát gyarapítani. Kelemen Frigyes Ottó ügyvéd 1927-ben a már működő ügyvédek kenyérének biztosítására be akarta szüntetni az ügyvédi kamarába való felvételt, mindaddig, amíg a budapesti ügyvédek száma 1800-ra nem csökken. Javaslatát az egyik jogi szaklapban hirdette meg, de a budapesti ügyvédi kamara ragaszkodva a szabad ügyvédek elvéhez, eleve elvetette, még tárgyalási alapul sem fogadta el.²⁷

A probléma súlyosságát jellemzi, hogy 1929-ben új ötlet látott nyomdafestéket, ezúttal Szivessy Lehel szegedi ügyvéd tollából. Ő angol és francia mintára azt javasolta, hogy felső bíróság előtt csak az az ügyvéd járhatson el, aki már legalább 10 éve bejegyzett ügyvéd.²⁸ Ennek a javaslatnak néhány év múlva törvényjavaslatban bizonyos eredménye lett. 1930-ban Szentirmay Ödön az ügyvédképzés reformjának tervezetét dolgozta ki. Szépen indokolt cikkében kiállt a szabad ügyvédség rendszerének elvi álláspontja mellett. Reformgondolata az volt, hogy kívánta az 1913-ban megkísérelt egy évi utógyakorlat bevezetését. Energikusabb és a színvonalat jobban emelő gondolata volt az, hogy mind a vizsga előtti gyakorlat során, 6 hónapos továbbképző tanfolyam hallgatását kívánta előírni, mely tanfolyamok a rendes munkavégzés mellett is elvégezhetőek lettek volna, de azok végén vizsga tételére kívánta kötelezni az ügyvédjelölteket, illetve bírósági fogalmazókat.²⁹ Az ügyvédi kamarák 1930-ban tartott országos értekezletén ezeket a képzési reformjavaslatokat ugyan nem fogadták el, csupán a két évi, vizsga utáni gyakorlat rendszeresítését, de az egyetemi jogi tanulmányokat 5 évre kívánták felemelni, viszont a doktorátus után a gyakorlati vizsga előtti joggyakorlati időt ismét 3 évre csökkenteni.

Bőven volt tehát az ügyvédképzés reformjára az ügyvédi kar részéről belülről felmerült gondolat, sőt konk-

rét javaslat is. Érthető, hogy az igazságügyi minisztérium a reformjavaslatokat, mint igényt figyelembe véve dolgozott ki új ügyvédi rendtartást, mely rövid parlamenti tárgyalás után 1937. évi IV. tc-ként hatályba lépett. Az új ügyvédi rendtartás azonban csak látszólag alapult a tényleg felmerült reformkívánságokon, valójában nagyon erős politikai hatással volt rá a fasiszmus. Valódi célja az ügyvédi önkormányzat korlátozása volt. Ennek jegyében született az a rendelkezés, hogy az önkormányzatban való részvételt, tehát közgyűlési szavazati jogot és tisztségviselési jogot csak azoknak az ügyvédeknek engedélyezett, akik már legalább 10 éve kamarai tagok, vagy ennyi időt töltöttek közszolgálatban. A főfelügyeleti jogot az igazságügyi miniszternek kívánják fenntartani, akinek e célból időnként jelentést kötelesek tenni az ügyvédi kamarák a kamarák működéséről. Ha a kamara nem költségvetésszerűen gazdálkodik, a gazdálkodás irányítására az igazságügyi miniszter biztost küldhet ki. Bizonyos, eléggé pontosan felsorolt esetekben a miniszter a kamara határozatait megsemmisítheti. Mindennek az a célja, hogy az ügyvédi kamara vezetésében csak a kormány számára teljesen megbízható ügyvédek vehessenek részt.³⁰

Ezek a szempontok irányítják az új rendtartásnak az ügyvédképzésre vonatkozó rendelkezéseit is. Az ügyvédjelöltek fokozottabb ellenőrzését kívánja, amennyiben kötelezi a munkaadó ügyvédet, hogy a jelölt tevékenységéről, magatartásáról félévenként jelentést tegyenek a kamarának, illetve a kamarán keresztül az igazságügy-miniszternek. Ez magában véve nem volna helytelen, de magában rejti azt a lehetőséget, hogy a minisztérium a jelölt „magatartásának” elítélendő vonásai címén kifogásokat tehessen, azaz e jelentésen keresztül a politikai szempontokat is be lehessen vinni az ügyvédjelölt munkája feletti felügyeletbe. A másik lényeges és fájdalmas újítása a törvénynek, hogy a vizsgabizottság összes tagjait az igazságügy-miniszter nevezi ki. A tagok felét a legalább 10 éve gyakorló ügyvédek közül, de az ügyvéd tagoknak csupán felét az

ügyvédi kamara által javasolt kamarai tagok közül.³¹ Tulajdonképpen a vizsga színvonalát ezzel sem szállították le, hisz a cenzorok ügyvédi kamarai választása esetén is megeshetett – olykor meg is esett – hogy nem a szakmailag legnagyobb tudósokat választották vizsgabizottsági taggá, mert másoknak jobb összeköttetései voltak a kamara választmányában. Az sem tagadható, hogy az igazságügy-miniszter igyekezett a legjobb hírű ügyvédek cenzorrá kinevezni, de a demokráciát viszszaeszkortították, és tagadhatatlan, hogy 1941-ben a vizsgabizottság tagjai közül olyan kitűnő szakmai képzettségű, liberális ügyvédek, mint Blau György és Beck Salamon, hiányoztak.

1941-ben a bizottság előtt 981 vizsgát tettek. A vizsgákat január 20-án kezdték és december közepén fejezték be, közben július 6-tól szeptember 15-ig szünetet tartottak. A 64 vizsganap tehát nagyjából heti 2 vizsganapot jelentett. Egy-egy vizsgabizottság előtt vizsganaponként 4-5 jelölt vizsgázott. Ez a szám csak akkor csökkent háromra, ha a kitűzött vizsgák egyik-másik jelöltje nem jelent meg. A bizottság elnöke ekkor Timkó Zoltán koronaügyész volt, helyettes elnökei Mendelényi László törvényszéki elnök, utóbb koronaügyész, Jakab Mihály kúriai tanácselnök, majd másodelnök, Vladár Gábor az igazságügyi minisztérium törvényelőkészítő osztályának vezetője, Alföldy Dezső a budapesti ítélőtábla elnöke, Angyal Pál egyetemi tanár, az ügyvédek közül Kövess Béla, Wenzell Árpád, Östör József, Boda Lajos.³²

Az ügyvédi pályára készülő megfogyatkozásával már 1940-ben visszatértek a négy éviről a 3 év joggyakorlati időre,³³ melynek leteltével lehetett vizsgára jelentkezni. De ez az ide-oda vacillálás, ingadozás volt a kisebbik hiba. 1941-ben már nyíltan fasiszta megkülönböztetéseket is tettek,³⁴ aminek már a joghoz nem volt köze, de ezzel össze is omlott a polgári ügyvédképzés szépen kiépített rendszere. 1945 után próbálkoztak a régi képzési szervezet toldoztatásával, de csak 1958-ban alkottak szocialista ügyvédi rendtartást.³⁵

Jegyzetek

¹ Az 1852. július 24-i császári pátens. Reichs Gesetz und Regierungsblatt für das Kaisertum Österreich (Birodalmi Törvény és Kormánylag, BTL) Wien 1853. 775–791. pp. LIII db. 170. sz., Zlinszky im. 45., 46. pp.

² ZmL XIV. 12. Imre György ügyvéd levelezése. Kultsár ü. J. levele 1856. november 13.

³ Uo. Horváth Boldizsár levele 1856. június 6., Frank levele 1857. március 19.

⁴ Uo. Hrabovszky Sámuel levele 1856., Deső József levele 1857. március 9., 1858. szeptember 6. és a köv. napokon.

⁵ Uo. Horváth Boldizsár levele 1854. április 8.

⁶ Králik im. 178–181. pp.

⁷ Degré Alajos: Visszaemlékezéseim az 1848 előtti, alatti és utáni időkre. Bp., 1883. II. kötet 194 p.

⁸ Ideiglenes Törvénykezési Szabályzat (A Milleneumi Törvény 1835–1868. évi kötetben) I., 2., 5. pp.

⁹ Fejér Megyei Levéltár. Megyei Közgyűlési jegyzőkönyv 1868. július 6., Kadacs Tamásné: Fejér megye közigazgatása a kiegyezés korában. Fejér megyei Történelmi Évkönyv, Zlinszky im. 47. p.

¹⁰ 1868:LIV. tc. 85., 87. §

¹¹ 1869:IV. tc. 7. §, 1871:XXXIII. tc. 15. §

¹² 1874:XXIV. tc. 1–4. §

¹³ 1891:XVII. tc. 17., 19. §

¹⁴ 1874:XXXIV. tc. 1–6. §, 11. §, Zlinszky im. 48. p., Máthé Gábor: A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása. Bp., Akadémia Kiadó 1982. 179 p.

¹⁵ Králik im. I. 366. p.

¹⁶ Máthé im. 180., 182. p.

¹⁷ Králik im. I. 181. p.

¹⁸ Uo. I. 379. p.

¹⁹ Magyar Országos Levéltár K. 631. Igazságügyminisztérium levéltára. Budapesti ügyvédi vizsgabizottság iratai 13, 14, 16–22. kötet

²⁰ Uo. és Králik im. I. 380. p.

²¹ Králik im. I. 381–382. p.

²² Miniszteri indokolás az 1913. évi VII. tc.-hez. Milleneumi törvénytár

²³ 1913:VII. tc. 1–2. §, 1913:LIII. tc. 1–7., 19–23. §

²⁴ 1925:VIII. tc. 43. §, és az ehhez fűzött szám indoklása

²⁵ Igazságügyminisztérium irattára. Az egységes ügyvédi és bírói vizsgabizottság iratai. Az ügyvédi vizsgára bocsátottak jegyzéke 1913–1921

- ²⁶ Igazságügyminisztérium irattára. Az egységes ügyvédi és bírói vizsgabizottság iratai. 1927. évi vizsgajegyzőkönyvek
²⁷ Magyar Jogi Szemle 1927. 25. p.
²⁸ Uo. 1929. 290. p.
²⁹ Uo. 1930. 59-61. p.
³⁰ Uo. 1930. 325. p.

- ³¹ 1937:IV. tc. 11., 45., 70-73., 160. §, Zlinszky im. 57. p.
³² Igazságügyminisztérium irattára. Az egységes ügyvédi és bírói vizsgabizottság jegyzőkönyve 1941.
³³ 1940:XXXVI. tc. 1-2. §
³⁴ 1941:XIII. tc.
³⁵ 1958. évi 12. tvr.

Felhasznált irodalom

- ⁱ Zlinszky János: Az ügyvédség kialakulása Magyarországon. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 8. sz. 1974. 35. p.
ⁱⁱ Degré Alajos: Formation des avocats. Acta facultatis juridicae Universitatis Comenianae. Bratislava 1969. 94. 98. pp., a szöveget közli Zlinszky im. 37., 39., 108. p.
ⁱⁱⁱ Győri jogakadémia 1840-1842. évi nyomtatott értesítői. Zala Megyei Levéltár (az alábbiakban: ZmL) Hettyey család lt. 11. p.

- ^{iv} Lásd 2. jegyzet
^v Králik Lajos: A magyar ügyvédség. Az ügyvédi kar. Bp., 1903. I. kötet 200., 203., 204. pp., Zlinszky im. 39. p.
^{vi} Az 1848-1849. évi népképviselői országgyűlés. Szerk.: Beér János és Csizmadia Andor. Bp., 1954.
^{vii} Zlinszky im. 43., 44. pp.

Herbert Steininger:

Az Oberster Gerichtshof 1918 után

Az Osztrák-Magyar Monarchia 1918 októberi széthullását követően Németausztria Ideiglenes Nemzetgyűlése meghozta a bírói hatalomról szóló, 1918 november 22-én kelt alaptörvényt¹, mely garantálta a bírák függetlenségét és önállóságát bírói hivatásuk gyakorlásában (6.§ 1. bekezdés 1). A bírák életkori határát a 65. életév betöltésénél vontta meg (7.§ 1. bekezdés), szabályozta az állandó ügykörmegosztás alapelvét (6.§), 15. §-a meghatározta, hogy magánjogi és büntető ügyekben a legfelsőbb fokot az Oberster Gerichtshof képezi. Az 1919 január 25-én kelt törvény² a legfelsőbb bíróság felállítására vonatkozóan arról rendelkezett, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés „az egykori osztrák Oberster Gerichts- und Kassationshofhoz utalt feladatok teljesítésére Bécsben létrehozza a Németausztriai Köztársaság államterületén illetékes Oberster Gerichtshofot” (§ 1), amelyik egy elnökkel, szükség szerinti számban meghatározott tanácselnökökkel és bírákkal, valamint a megfelelő segéd- és irodaszemélyezettel rendelkezik (3.§). Az 1850. augusztus 7-én kibocsátott pátens előírásai, valamint minden további, az egykori Oberster Gerichts- und Kassationshofot illető szabály érvényben marad, amennyiben azok az elkövetkező rendelkezésekkel ellentétben nem állnak (2.§ 1. bekezdés). Az egykori Ausztria egyes szervei és berendezkedése helyébe a Németausztriai Köztársaság megfelelő Intézményei lépnek (2. § 2. bekezdés).

Miután a törvény az Oberster Gerichtshof intézményére és működésére vonatkozóan a korábbi állapothoz képest alapvetően eltérő előírásokat nem tartalmazott, ezáltal a Monarchia Oberster Gerichtshofjához képest semmi lényeges változás nem történt.

A Németausztriai Köztársaság Oberster Gerichtshofja 1919-ben alakult meg. Ennek a bíróságnak első elnöke *Dr. Julius Roller* lett, őt követte 1928-ban *Dr. Franz Dinghofer*, aki hivatalát 1938-ig viselte. 1919 márciusában az új osztrák Oberster Gerichtshofhoz az elnök mellett három tanácselnök és tizenkilenc, a tanácsokban eljáró bíró tartozott.³ Utóbb ismét megszervezték az első és másodelnök⁴ szolgálati pozícióját, a tanácselnökök számát pedig ötre, a tanácsokban tevékenykedő bírókét 24-re emelték.⁵

1920. október 1-én elfogadták azt a törvényt, mely „az Osztrák Köztársaság szövetségi államalakításáról” intézkedett⁶, s amit később általában csak „1920-as szövetségi alkotmánytörvényként” említettek. A törvény a 82-94. cikkulusokban tartalmazott a rendes törvénykezésre vonatkozó rendelkezéseket. Eszerint minden bírói hatalom a szövetségtől származik (82. cikkulus 1. bekezdés), a bíróságok szervezeti rendjét és illetékességét a szövetségi törvényhozás rögzíti (83. cikkulus 1. bekezdés), senki nem vonható el törvényes bírójától (83. cikkulus, 2. bekezdés), a katonai bíraskodást a háborús időklet leszámítva felfüggesztik (84. cikkulus), a bírák függetlenségét bírói hivatásuk gyakorlásában garantálják (87. cikkulus, 1. bekezdés), az állandó ügykörmegosztás alapelvét rögzítik (87. cikkulus 3. bekezdés), a magán- és büntetőjogi ügyek tárgyalásakor a szóbeliség és a nyilvánosság az alapvető elv, a kivételeket törvény határozza meg (90. cikkulus, 1. bekezdés), a büntető eljárásban vádelvűség érvényesül (90. cikkulus, 2. bekezdés), az ítékezésben a nép közreműködik (91. cikkulus, 1. bekezdés), a súlyos büntetéssel fenyegetett bűncselekmények és valamennyi politikai deliktum esetében esküdteknek kell döntenőket a vádlott bűnösségéről (91. cikkulus 2. bekezdés), az igazságszolgáltatást a közigazgatástól minden fokon elkülönítették (91. cikkulus). A 92. cikkulus második bekezdése meghatározza, hogy az Oberster Gerichtshof magánjogi és büntető ügyekben egyaránt a legfelsőbb fokú fórum.

Jóllehet, az uralkodó felfogás abból indult ki,

hogyan az Osztrák Köztársaság Oberster Gerichtshofja nem jogutóda az Osztrák-Magyar Monarchia Oberster Gerichts- und Kassationshofjának, hanem csak annak helyére lépett⁷, az 1930. január 14-i teljes ülési határozat⁸ a korábbi döntvényeket és ítéleteket az Oberster Gerichtshofra nézve kötelezőnek ismer- te el⁹.

A köztársasági éra kormányzata az alsóbíróságok szervezeti rendszerét lényegében az 1867-ben Ausztriában működő formában vette át.

Az első világháborút követő területi változások következtében az osztrák Oberster Gerichtshof illetékességi területe már csak három Oberlandesgericht- illetékességi területre terjeszkedhetett ki, úgy mint a bécsiére, a gráziára és az innsbruckiára.

Miután a törvénykezési szervezeti törvény 1921. évi novellája (Gerichtsverfassungsnovelle)¹⁰ a bírósági ügykörmegosztás kompetenciáját a bíróság elnökéről a bírói személyzeti tanácsra ruházta át (richterliche Personalsenat)¹¹, a szövetségi kancellári hivatal 1928. június 18-i rendelete¹² az Oberster Gerichtshofnál egy bírói személyzeti tanácsot létesített, amelynek kötelezettségeként határozta meg a bíróság ügykörmegosztása fölötti döntések meghozatalát.¹³ E rendelet óta működik tehát az Oberster Gerichtshofnál bírói személyzeti tanács, melynek tagjai részben hivataluknál fogva, részben pedig a bíróság személyi állományából választás útján nyelik el tisztségüket.

A Justizpalast 1927. július 15-i égésekor¹⁴ az Oberster Gerichtshof helyiségeinek nagy része megsemmisült. Az értékes berendezések részleges pusztulása mellett a lángok martalékai lettek a magánjogi, a büntetőjogi és az elnökségi ügyiratok, az iktató (az irattár) csakúgy, mint a központi könyvtár teljes könyvállománya. Az Oberster Gerichtshofot az épület helyreállításig, vagyis a harmincas évek kezdetéig ideiglenesen a Herrengasse 17 szám alatti épületben helyezték el¹⁵.

Az 1938. tavaszán lezajlott események, az Anschluss következtében – miként azt a birodalmi igazságügyi és belügyminiszter rendelete megfogalmazta: „az Osztrák Tartományban és a szudétanémet vidéken a jogszolgáltatás további vitele” alól az Oberster Gerichtshofot – csakúgy, mint a Generalprokuraturt – 1939. február 28-i kezdettel felmentették.¹⁶ Az Oberster Gerichtshof eddigi hatásköre és illetékessége átkerült a birodalmi törvényszékhez (Reichsgericht) és a birodalmi ügyészséghez (Reichsanwaltschaft) (1,2 §§). A rendeletet 1939. március 8-án tették közzé¹⁷, hatályba lépésének napja pedig 1939. április 1. volt, úgyhogy az Oberster Gerichtshofnak osztrák legfelsőbb bíróságként végzett tevékenységét 1939. március végével be kellett szüntetnie. Valamennyi magánjogi, büntetőjogi és elnöki iratanyagát, akárcsak a az 1927-es tűzvész után ismét berendezett központi könyvtár értékes állományát át kellett adnia a lipcsei Reichsgerichtnek. Az átadott iratanyag és könyvtári állomány 1944/45-

ben, a háborús cselekmények következményeképpen nagyrészt elpusztult¹⁸. Ezzel immáron nem csak az 1848–1927 közötti, hanem az 1927–1939 iratanyag is semmivé lett.

Az Osztrák Tartomány bírósági szervezete a német birodalmi bírósági szervezetbe tagolódott, a Bezirksgerichte helyébe Amtsgerichte léptek, a Kreis- és Landesgerichte Landgerichte váltották fel¹⁹. Linzben ismét létrehozták az Osztrák Tartomány negyedik főtörvényszékeként az Oberlandesgerichtet²⁰. 1938. május elsejére az igazságügyi hatóságok az Osztrák Tartományban birodalmi hatóságokká lettek²¹. Az osztrák eljárási és anyagi jog alapvetően hatályban maradt, jóllehet utóbb sok ponton kiegészítette azt a birodalmi jog, amennyiben az Osztrák Tartományban eldöntött perek ítéleteit²² a birodalmi bíróság előtt megváltoztatták.²³ A jogorvoslati eljárást illetően mind magánjogi, mind büntetőjogi ügyekben az 1939. február 28-i rendelet, mely részint messzemenő változtatásokról intézkedett, korlátozta a Reichsgerichthez való fellebbezés lehetőségét.²⁴

AZ OBERSTER GERICHTSHOF 1945 UTÁN

A második világháború lezárultát és az Osztrák Köztársaság visszaállítását követően az 1945. július 3-án kelt bírósági szervezeti törvény (Gerichtsorganisationsgesetz)²⁵ visszaállította a bíróságoknak, ügyészi hatóságoknak és Ausztria egyéb igazságügyi intézményeinek az 1938. március 13-án fennállott szervezetét. (§ 1). Egyidejűleg az 1938. március 13-án érvényes szervezeti előírások ismét életbe léptek, így az 1896. november 27-én kelt bírósági szervezeti törvény, az Oberster Gerichts- und Kassationshof szervezéséről szóló 1850. augusztus 7-én kibocsátott császári pátens (Az Oberster Gerichtshof statútuma), az 1919. január 25-én kelt törvény az Osztrák köztársaság Oberster Gerichtshofjának létesítéséről, valamint az 1907. február 24-én kelt, az Oberlandesgerichte és az Oberster Gerichtshof működéséről szóló törvény, és pedig az 1938. március 13-án érvényes fogalmazásban, akárcsak az 1921. december 21-ei és 1925. június 18-ai rendeletek a bírói személyzeti tanácsról. Ehhez kiegészítésképpen a hatóságok átvételéről szóló, 1945. július 20-án kelt Behörden-Überleitungsgesetz²⁶ 69. §-a meghatározta, hogy magánjogi és büntetőjogi ügyekben legfelsőbb fokként ismét felállítják Bécsben az Oberster Gerichtshofot. Ehhez képest az 1945. május elseji alkotmánytörvény²⁷ az 1920-as Szövetségi Alkotmánytörvény 1929-ben érvényes szövegváltozatát és ezzel annak 92. cikkulusa első bekezdését ismét életbe léptette. A Behörden-Überleitungsgesetz úgy intézkedett továbbá, hogy az Oberlandesgerichte 1938. március 13-a után fennálló illetékességi beosz-

tása és az 1939-ben létesített linzi Oberlandesgericht, ideiglenesen maradjon fenn (70.§), a Landgerichte helyébe újfent Landesgerichte és Kreisgerichte, az Amtsgerichte helyébe pedig ismét Bezirksgerichte (71.72.§§) lépjenek

Ezzel a bírósági szervezet az Ausztriában 1938 márciusában ismert formájában ismét helyreállt, s lényegében még ma is érvényes szerkezetét nyerte el²⁸.

Az Oberster Gerichtshof 1945 nyarán ismét megkezdte magánjogi és büntetőjogi ügyekben legfelsőbb bírósági tevékenységét, jóllehet némiképpen a körülmények szabta korlátozott mértékben. Az Osztrák Köztársaság Oberster Gerichtshofjának első elnökeként kezdte meg munkáját 1945 novemberében *Dr Guido Stroble-Wangendorf*.

Mivel az Oberster Gerichtshof szervezetét egy sor régebbi és újabb, legnagyobbbrészt még a Monarchiából származó jogi előírás szabályozta, és azok nagy részben egy hosszan elnyúló alkotmányjogi helyzetben formálódtak ki, a hatvanas években megindultak egy új szervezeti törvény előmunkálatai. Az új szabályozás végül is az Oberster Gerichtshofról szóló, 1969 január 1-jén életbe léptetett, 1968 június 19-én kelt szövetségi törvényben (OGHG)²⁹ nyert megfogalmazást.

AZ OBERSTER GERICHTSHOF HATÁSKÖRE

A/ ÁLTALÁBAN

Az Oberster Gerichtshof a magánjogi és büntetőügyekben eljáró legfelsőbb fokú fórum, döntései a továbbiakban nem megtámadhatók. Különösképpen vonatkozik ez az alapjogok körében gyakorolt alkotmánybírói kontrollra, mivel Ausztriában – Németországtól eltérően – nem létezik általános alkotmányos panasz a rendes bíróságok döntései ellen az alkotmányosan garantált jogok állítólagos megsértésére történő hivatkozással.

1993 január elseje óta azonban az Oberster Gerichtshof az alapjogok védelmének egy részterületén alkotmánybírói funkcióval rendelkezik: Az alapjogokkal kapcsolatos panaszokról rendelkező törvény (Grundrechtsbeschwerdegesetz)³⁰ kötelezi az Oberster Gerichtshofot hogy amennyiben, a bírói fórumrendszer lehetőségeit már kimerítették, döntsön mindazon panaszok ügyében, melyeket a személyi szabadságra vonatkozó alapjog büntetőjogi határozattal vagy végzéssel történő megsértése miatt emeltek.³¹

A személyes szabadság alapjogának sérelmét jelenti különösen, ha a letartóztatás elrendelése az intézkedés céljához képest aránytalan, ha a fogvatartás tartama túlzott, ha a letartóztatás feltételei, miként a tette vonatkozó gyanút avagy a letartóztatási okokat helytelenül ítélték meg, illetve ha különben

őrizetbevétel vagy előzetes letartóztatás esetén helytelenül alkalmazták a törvényt. Az Oberster Gerichtshof hármass tanácsa (Drei-Richter-Senat) a legfőbb ügyész (Generalprokurator) meghallgatása után zárt ülésben dönt a panaszról. Az ítéletnek szólnia kell arról, hogy vajon a szóban forgó alapjog sérelme bekövetkezett-e és hogy szükség esetén a megtámadott döntés vagy rendelkezés hatályon kívül helyezendő-e? Ha a panasznak helyt adnak, úgy a bíróságot kötelezni kell arra, hogy a rendelkezésére álló jogi eszközökkel az Oberster Gerichtshof jogi álláspontjának megfelelő jogi helyzetet haladéktalanul állítsa helyre.

B/ AZ OBERSTER GERICHTSHOFNAK MINT JOGORVOSLATI FÓRUMNAK HATÁSKÖRE

Az Oberster Gerichtshofnak, mint a magán- és büntetőjogi ügyek jogorvoslati fórumának hatáskörét a polgári- és büntető peres eljárásra vonatkozó törvények rögzítik. (A Polgári perrendtartás [Zivilprozeßordnung], a Munka- és társadalombiztosítási törvény [Arbeit- und Sozialgesetz], a Perenkívüli eljárási törvény [Außerstreitgesetz] és a Büntető perrendtartás [Strafprozeßordnung]).

A bírói szolgálati törvény (Richterdienstgesetz) szerint az Oberster Gerichtshof ezen kívül a bírák legfelsőbb fegyelmi törvényszéke, mégpedig első és másodfokon az Oberster Gerichtshof, a Landesgerichte bírái valamint a bírósági elnökök számára, másodfokon minden egyéb bíró számára (az első fok ebben az esetben az Oberlandesgericht).

Ezzel szemben az ügyvédek és ügyvédjelöltek fölötti fegyelmi jogkör gyakorlása nem érinti a rendes bíraskodást. Jobban mondva ezen esetekben első fokon az ügyvédi kamara fegyelmi tanácsa (Disziplinarrat), másodfokon pedig az ügyvédek és ügyvédjelöltek fellebbezési és fegyelmi bizottsága (Oberste Berufungs- und Disziplinarkommission) illetékes. Az Oberste Berufungs- und Disziplinarkommission a legfelsőbb bíróság kinevezett bíráiból, és az ügyvédi karból az ügyvédi kamara által választott ügyvédbírákból (Anwaltsrichter) áll.

Mint a magán- és büntetőjogi ügyek jogorvoslati fóruma, az Oberster Gerichtshof ezidőszerinti jogálása szerint különösképpen illetékes:

1. magánjogi ügyekben

a) a fellebbviteli bíróságok (az Oberlandesgerichte és Landesgerichte) ítéletei elleni jogorvoslati kérelmek eldöntésében, amennyiben a fellebbezési bíróság döntését képező pertárgy értéke az 50.000 schillinget meghaladja, illetve értékhatártól mentesen családjogi vitákban és állagvitákban, feltéve hogy egy kiemelt jelentőséggel bíró jogkérdés dönthető el (alapfelülvizsgálat). Ha a fellebbviteli bíróság ezen előfeltevés mellett a felülvizsgálatot megengedhetőnek nyilvánítja: rendes felülvizsgálatra kerül sor, ellenben ha a fellebbviteli bíróság a fe-

felülvizsgálatot mégsem engedélyezte: rendkívüli felülvizsgálat keretében kerülhet sor jogorvoslatra. (Az utóbbi esetben az Oberster Gerichtshof mindezekelőtt a megengedhetőséget vizsgálja, s csak a felülvizsgálat elfogadása esetében magát a fellebbviteli ítéletet.)

b) fellebbviteli bíróságok (az Oberlandesgerichte) munkajogi és társadalombiztosítási ítéletei elleni perorvoslatok eldöntésében, amennyiben azok – függetlenül a pertárgyértéktől – ha különös jelentőségű jogkérdésről van szó (alapfelülvizsgálat). Teljes felülvizsgálat (amely sem különös jelentőségű jogkérdéshez, sem engedélyhez nem kötött) lehetséges többek között a munkaviszony fennállásával kapcsolatos vitánál továbbá az ilyen ügy lezárásával kapcsolatos vitánál, amennyiben a döntés tárgya az 50.000 schillinget meghaladja.

c) kartellügyekben (mint kartell-felsőbíróság, [Kartellobergericht]) határozni a bécsi Oberlandesgericht (mint Kartellgericht) ítélete elleni jogorvoslati eljárásban lehet.

d) felfolyamodási bíróság (Rekursgericht) határozata elleni felfolyamodás eldöntésében, (rendes és rendkívüli felülvizsgálati felfolyamodás), feltéve hogy a per tárgya az 50.000 schillinget meghaladja és egy jogkérdést kiemelkedő jelentőséggel érint. A rendkívüli felülvizsgálati felfolyamodás a felfolyamodási bíróság (jog)egységi határozatnál nem megengedett.

2. Büntetőügyekben:

a) semmisségi panaszok és az ezekhez kapcsolódó, ülnökbíróság (Schöffengericht) vagy esküdszék (Geschworenengericht) ítélete elleni panaszok feletti döntések.

b) a legfőbb ügyész által a Strafprozeßordnung 33. § 2. bekezdésének megfelelően, a törvények védelmében emelt semmisségi panaszok fölötti döntés.

c) döntés a rendkívüli perújítás ügyében; a büntető eljárás az emberi jogok európai bíróságának, egyezményserelmet megállapító ítélete alapján történő felújítása és az alapjogok megsértése esetében.

AZ OBERSTER GERICHTSHOF SZERVEZETE A LEGFELSŐ BÍRÓSÁGRA VONATKOZÓ TÖRVÉNY UTÁN

A/ AZ OBERSTER GERICHTSHOF ÖSSZETÉTELE

Az Oberster Gerichtshof szervezetére vonatkozó részletesebb előírásokat a már említett, s az Oberster Gerichtshofról szóló, 1968 június 19-én kelt szövetségi törvény, az OGHG tartalmazza. A belső működést és szolgálati ügyvitelt az Oberster Gerichtshof elnökének az OGHG 22. § felhatalmazása alapján kibocsátott ügyrendje (Geschäftsordnung [OGH Geo]) szabályozza.

Az Oberster Gerichtshof a testület tagjaiból és a nyilvántartó iroda bírójából áll. (OGHG 1 §, 1. bek.) Az Oberster Gerichtshof testületének tagjai az elnök, az alelnökök, a tanácsvezető bírók (tanácselnökök) és a tanácsban eljáró bírák (tanácsosok). (OGHG 1 §, 2. bek.)

Az Oberster Gerichtshofhoz ezidőszereint a testület 57 tagja és a nyilvántartó irodához beosztott 6 bíró tartozik. Az elnök és a két alelnök mellett a testület 13 tanácselnököt és 41 szavazattal rendelkező tanácsost (7 hölgyet és 34 férfit) számlál³². A testület tagjait az elnök és az alelnökök kivételével a tervezett álláshelyekre vonatkozó pályázati kiírás alapján, a személyzeti, másként belső tanács (Personalsenat, Innensenat) az állás betöltésére vonatkozó javaslatának beszerzése után, a szövetségi kormány indítványára a szövetségi elnök nevezi ki. Miként minden osztrák bíróra, az Oberster Gerichtshof tagjaira is érvényes előírás, hogy azon év végén, amikor betöltik 65. életévüket, nyugdíjba mennek.

B/ AZ ÜGYMENET ÉS AZ ÜGYKÖRMEGOSZTÁS

Az Oberster Gerichtshof, amennyiben más az OGHG-ből nem következik, tanácsokban tevékenykedik. (OGHG 5.§) Szabály szerint a tanácsokban öt bíró dönt, kik közül az egyik elnökként vezeti a tanácskozást (egyszerű tanács, OGHG 6.). Bizonyos ügyekben azonban, melyek nem igénylik az ötös tanács (Fünf-Richter-Senat) előtti eljárást, olyan szenátusok dönthetnek, amelyek csak a tanácsvezetőből, az ügy előadójából és egy további, szavazati joggal rendelkező tagból állnak (hármastanács, Dreiersenat, OGHG 7.§.). Például a helyi illetékességű bíróságok határozatairól, hatáskör-átruházások ügyeiről, büntető perek áttételéről másik esküdszékhez, valamint az alapjogi sérelmekről. Munkajogi és társadalombiztosítási jogi vitákban az ötös tanács egy elnökből, két tanácsosból és egy-egy, a vállalkozókat és foglalkoztatottakat képviselő ülnökből áll. Amennyiben az Oberster Gerichtshof, mint kartell-felsőbíróság (Kartellobergericht) hozza döntését, az ötös tanácsot az elnöklő bíró, valamint a szövetségi gazdasági kamara és a szövetségi munkáskamara két-két ülnöke alkotja.

Ezidőszereint tizenegy magánjogi tanács (beleértve a Kartellobergerichtként működő tanácsot is) és öt büntető tanács működik, továbbá két, a bírák ügyeiben eljáró fegyelmi tanács és egy másik a közjegyzők és a közjegyzőjelöltek ügyében.

Az ügyek elosztására vonatkozóan érvényes az állandó ügykörmegosztás alapelve: minden egyes év lezárta előtt a személyzeti vagy belső tanács (Personalsenat, Innensenat) a következő esztendő egész tartamára vonatkozóan felosztja az ügyeket a testület tagjai között, kialakítja a szükséges tanácsokat, meghatározza azok vezetőit, helyetteseit, a to-

vábbi tagokat és póttagokat valamint az előadókat. Ez alkalommal rögzíti ezen kívül a helyettesek, póttagok és előadók sorra kerülésének rendjét is. Valamennyi testületi tag tartozhat egyidejűleg több tanácshoz is. (OGHG 13.§ 1. bekezdés) Tekintettel a tanácsok számához képest csekély számú szavazati joggal rendelkező tagra – a magánjogi területen huszonnyolcan, a büntetőjogi tizenhárman állnak rendelkezésre – arra kényszerülnek a tanácsosok, hogy párhuzamosan két tanácsban is tevékenykedjenek. Amennyiben az előírás szerinti ügymenethez szükséges, a személyzeti tanács az év végére megváltoztathatja az ügybeosztást, ha változtatások következtek be testület személyzeti összetételében avagy az a tanácsok vagy a bírák valamelyikének túlterheltsége miatt szükséges. (OGHG 13. § 2. bekezdés) Az ilyen változtatások leggyakrabban büntető ügyekben szükségesek, ha a jogorvoslati kérelemről szerteágazó, száz vagy annál is több iratkötetet felölelő büntető eljárásban kell dönten. Ilyenkor a tanács tagját mentesítik újabb ügyek szignálása alól.

Magánjogi ügyekben a polgár perrendtartásban lehetségesként biztosított nyilvános felülvizsgálati tárgyalás viszonylag ritka.³³ Büntető ügyekben viszont rendszerint nyilvános tárgyalásokat tartanak (ún. bírósági napok, Gerichtstagok) a semmisségi panaszok eldöntésére, az azokkal kapcsolatos, az ítélet büntetést kiszabó része vagy a magánjogi igény fölötti minősítés ellenében beadott fellebbezés megítélésére.³⁴ Formai semmisségi okok érvényre juttatása vagy az anyagi semmisségi okok nem eljárászerű kifejtése esetén elutasítható a semmisségi panasz már zárt ülésben is. Ilyen esetben a döntésre, egy egyúttal emelt fellebbezés ügyében az Oberlandesgericht illetékes. A zárt ülés a megtámadott ítéletet hatályon kívül is helyezheti, ha látható, hogy az eljárás megújítása első fokon elkerülhetetlen.

C. A KIBŐVÍTETT TANÁCS

Az Oberster Gerichtshofról szóló törvény kibocsátása óta megszűnt az ítéletgyűjtemény és a döntvénytár intézménye. Nem sokkal az Oberster Gerichtshof 1945. esztendei visszaállítása után markáns alkotmányjogi aggályokat³⁵ fogalmaztak meg mindenekelőtt az Oberster Gerichtshof elnökének az akkor hatályos, az ítéleti gyűjtemény és a döntvénytár vezetéséről szóló instrukcióban meghatározott felfüggesztési jogára vonatkozóan. Hasonlóképpen problematikus volt a tanácsoknak még az instrukcióban elrendelt kötöttsége azokhoz a döntésekhez, melyeket a döntvénytárba bevezettek. Az OGHG ezért ezen megoldások helyett (amelyek vitathatatlanul a tanácsok ítélkezésének

egységét szolgálták magánjogi és büntető perekben egyaránt) az úgynevezett kibővített tanács (Verstärkter Senat) intézményét rendelte.

Az egyszerű tanács az Oberster Gerichtshof további hat tagjával kiegészülve válik kibővített tanácscsá, ha úgy határoz, hogy

1. A különös jelentőséggel bíró jogkérdés eldöntése eltávolodik Oberster Gerichtshof állandó ítélkezési gyakorlatától vagy ebben a jogkérdésekben a kibővített tanács kibocsátott határozata jelentőségteljes lenne, vagy

2. egy megoldandó jogkérdés megválaszolására az Oberster Gerichtshof ítélkezési gyakorlatában nincsen egyöntetű válasz.

Kibővített tanács jár el akkor is, ha kibővített tanács hatályon kívül helyező végzése vagy ítélete alapján az ügyet új eljárásra utasították és azt azután újfent az Oberster Gerichtshofhoz terjesztették fel.

A kibővített tanácsi döntést kimondó végzést alapvetően zárt ülésben hozzák és pedig (magánjogi kérdésekben) az esetleges szóbeli tárgyalás vagy (büntető ügyekben) a nyilvános ülések bírósági napja előtt; ha egy ilyen döntés szükségessége csak a szóbeli tárgyalás folyamán vagy a bírósági nap alatt derül ki, úgy a végzés azon kihirdethető. A kibővített tanács a szóbeli tárgyalást vagy a bírósági napot újra megtartja. A kibővített tanácsban az egyszerű tanácshoz rendelt előadó mellett egy további előadóbíró ténykedik.

Azt követően, ha egy kibővített tanács egy különös jelentőséggel bíró jogkérdést eldöntött, határozatától csak egy másik kibővített tanács térhet el. Ennélfogva nem történhet meg, hogy a tanácsok döntésüknél egy kibővített tanács kifejezett jogi véleményére ne legyenek tekintettel.

Az OGHG hatályba lépésétől 1996 végéig összesen huszonhat magánjogi és tizenhármas büntetőjogi ügyben született kibővített tanácsi döntés.

D./ IGAZSÁGÜGYI IGAZGATÁS

Az Oberster Gerichtshof irányítása az elnök kötelessége (OGHG 3.§) Ő dönt valamennyi igazságügyi igazgatás körébe eső ügyben (a szolgálati ügy szervezése, szolgálati felügyelet a személyzet fölött, személyzeti ügyek, költségvetési ügyvitel, pénzügyek, könyvtárügy, stb.), feltéve, hogy ezekben nem külön tanácsok illetékesek.

Ezek a tanácsok – a bírói függetlenség garanciájával – az igazságügyi igazgatás területén intézkednek:

a) A teljes ülést (Vollversammlung [OGHG 9.§]) a testület tagjai alkotják; feladata mindenekelőtt az Oberster Gerichtshof tevékenységéről szóló s a szövetségi igazságügyi minisztériumnak készítendő éves beszámoló megszavazása. Az éves beszámolóban továbbá olyan javaslatok megtétele, melyek az összegyűjtött tapasztalatok alapján törvényhozási intézkedések előkészületeit, vagy rendeletkibocsátó tevékenységet inspirálják.

b) A szakértői tanács (Begutachtungssenat [OGHG 11.§]) mint a magánjogi, büntetőjogi illetve mindkét területet érintő ügyek szaktanácsa a testület 15 tagjából áll, s állásfoglalásokat bocsát ki a szövetségi igazságügyi minisztérium megkeresése alapján, törvényhozási illetőleg rendeletalkotási javaslatokkal kapcsolatban.

c) a személyzeti tanács (Personalsenat) tagjai részben hivatalból, részben az Oberster Gerichtshof bírái közül választás alapján kerülnek ki. A belső tanács (Innensenat), melynek tagjai az elnök, a korelnök, alelnök s három, a testület bíráiból választott tanácsos, határoz mindenekelőtt az ügymegosztás és a legfelsőbb bírósági bírói álláshelyek betöltésére vonatkozó javaslatok ügyében csakúgy mint a az Oberlandesgerichte elnöki és alelnöki álláshelyeinek betöltéséről. A külső tanács (Außen Senat) melynek tagjai az elnök, a korelnök, alelnök és öt, a négy Oberlandesgericht és az Oberster Gerichtshof bírái köréből választott tanácsos, illetve az Oberlandesgerichte személyzeti tanácsai által választottak, dönt az Oberlandesgerichte bírói álláshelyeinek betöltésére vonatkozó javaslatok ügyében csakúgy mint a az első fokú bíróságok elnöki és alelnöki álláshelyeinek betöltéséről.

A Oberster Gerichtshof bírósági kancelláriáját (Gerichtskanzlei) és bizonyos részben az igazságügyi igazgatás feladatait hivatalnokok és szerződéses alkalmazottak gondozzák; a vezetés az Oberster Gerichtshof hivatala elnökének kötelezettsége. Az elnökségi kancellária (Präsidialkanzlei) magánjogi ügyosztályból, a büntetőjogi ügyosztályból és a nyilvántartó irodai ügyosztályból áll.

AZ OBERSTER GERICHTSHOF NYILVÁNTARTÓ IRODÁJA

A. A NYILVÁNTARTÓ IRODA SZERVEZETE ÉS FELADATAI

Nyilvántartó irodát első ízben 1907-ben alapítottak és azután 1950-ben nyitották meg ismét. Korábban a nyilvántartó irodának kötelessége volt az ítélet-gyűjtemény és a döntvénytár vezetése. Hasonlóképpen gondoskodott azon döntések bejegyzéséről, amelyek ha nem is kerültek bevezetésre a gyűjteménybe vagy a döntvénytárba, azért a testület valamennyi tagjának tudomására kellett hozni. Ezáltal a bírakat az ítélezés aktuális helyzetéről informálták s ezen keresztül segítették elő a legfelsőbb bírósági judikatúra egységességét. Ennek megvalósításához valamennyi döntést kiadmányozás előtt a nyilvántartó iroda kezelőhivatalába kellett eljuttatni. A nyilvántartó iroda referenseinek volt kötelezettsége az is, hogy a magánjog területére eső ellentmondó felfogások esetében erről az első elnököt tájékoztassa, hogy az felfüggesztési jogát gyakorolhassa és a teljesülés határozat megalkotása iránt intézkedhesen.³⁶

A nyilvántartó iroda feladatait az Oberster Gerichtshofról szóló törvény alapvetően nem változtatta meg. A nyilvántartó irodának, amelynek vezetésére az elnök egy nyilvántartó irodai bírót vagy a testület egy tagját annak beleegyezésével bízta meg

„(OGHG 14.§ 1. bekezdés) kötelessége volt az Oberster Gerichtshof valamennyi döntéséről nyilvántartást vezetni és feldolgozni magánjogi, büntetőügyekben, illetve fegyelmi ügyekben egyaránt. Túl ezen, szükség esetén más felsőbbbíróságok fontosabb döntéseit is feldolgozza (beleértve az Emberi jogi bizottságot és az Emberi jogi bíróságot éppúgy mint az Európai közösség bíróságát) valamint az idevágó irodalmat (OGHG 14.§ 2. bekezdés). Az 1966. év kezdetéig a regisztrálás és kiértékelés csupán papírkártyákon történt (s ez kerekén 350.000 nyilvántartókártyát jelent), azóta a teljes dokumentáció elektronikus adatfeldolgozására álltak át. Így azután ma már a szövetség jogi informatikai rendszere (RIS) segítségével a feldolgozott jogtételek a bíróságok, ügyvédek, közjegyzők de bárki más számára is elérhetők.

A magánjogi ügyekben egyaránt van úgynevezett beérkező és kimenő iktatás. Miután a jogorvoslati kérelemre vonatkozó iratot az Oberster Gerichtshofnál bevételezik és regisztrálják, azt először a nyilvántartó irodának küldik meg. Ott valamennyi, az ügy tárgyához kapcsolódó korábbi ítéletet és döntést felkutatva és iratokkal kiegészítve véleményt készítenek. Csak ezt követően jut az ügy aktája az eljáró tanács előadó-jához. A tanács határozathozatala után a kibocsátott döntést a nyilvántartó irodán feldolgozzák, kiadmányozzák és visszaküldik a felterjesztő bíróságra.

Büntető-és fegyelmi ügyekben ellenben csak vizsgálkozás után történik iktatás: a jogorvoslati kérelem aktája azonnal a tanács előadó-jához kerül, aki szükség szerint ő maga foglalja össze az idevágó korábbi ítélezési gyakorlatot.

A nyilvántartó iroda első sorban az Oberster Gerichtshof és a legfőbb ügyészség tagjainak, a szövetségi igazságügyi minisztérium jogtudó hivatalnokainak, de túl ezeken az intézkedések szerint a szolgálati lehetőségekhez képest bírának, ügyészeknek, ügyvédeknek, közjegyzőknek és a belföldi felsőiskolák jogot oktatóinak vagy akárcsak tudományos célból más személyeknek is segítséget nyújt a regisztrált döntések felleléséhez és hozzáféréséhez.

B. AZ OBERSTER GERICHTSHOF DÖNTÉSEINEK KÖZZÉTÉTELE

Az Oberster Gerichtshof döntvényeit és ítéleteit első ízben 1872-ben az Allgemeine Gerichtszeitungban hozták hivatalosan nyilvánosságra³⁷. 1879-től 1920-ig a Nowak által alapított és 1901-től a bíróság által hivatalosan szerkesztett gyűjteményben, az „Entscheidungen des k.k. Obersten Gerichtshofes in Zivil- und Justizverwaltungssachen” című kiadványban történt. A valamennyi döntvényt és ítéletet tartalmazó összeállítás volt 1950-ben az Oberster Gerichtshof szerkesztőbizottsága szerkesztette kötet „Die Judikate und Sprüche

des Obersten Gerichtshofes seit seinem Bestande", Wahle részletes előszavával.

1919 óta a legfontosabb döntések magánjogi és büntetőjogi ügyekben két, az Oberster Gerichtshof által szerkesztett hivatalos éves gyűjteményben, és pedig a Magánjogi Gyűjteményben (Sammlung Zivilsachen [SZ]) és a Büntetőjogi Gyűjteményben (Sammlung Strafsachen [SSt]) jelentetik meg. Az ezekben a gyűjteményekben nyilvánosságra hozandó döntvények mindnkori válogatására kötelezett bizottság az Oberster Gerichtshof testületének tagjaiból áll, büntetőügyekben tagja a főügyész is. (OGHG 15. §) Ezekből gyűjteményekből azután rendszerint magánszemélyek szerkesztette döntvénygyűjteményekben és szakfolyóiratokban is tesznek közzé felsőbbbíróági döntéseket.

1993 kezdetétől egyébként mind nagyobb az igény arra, hogy bizonyos meghatározott felsőbbbíróági döntéseket tartalmazó anonymizált kiadványt költségtérítés ellenében is fenntartsanak. (OGHG 15a. §) A bíróságok és közigazgatási hatóságok, amelyeknek a lenyomatokra hivatalos célból van szükségük, nem kell költségtérítést fizetniük. A döntések nyomata megrendelhető. Ezidőtájt körülbelül húsz, meghatározott szakterületek számára teljesített speciális rendelési lehetőség áll rendelkezésre.

A nyilvántartó irodán jelenleg hat bíró dolgozik, akiket eredetileg különböző alsóbíróságokra neveztek ki és onnan is rendelték be őket szolgálatteljesítésre.

A OBERSTER GERICHTSHOF KÖNYVTÁRA

Az Oberster Gerichtshof könyvtára „a bécsi igazságügyi palota központi könyvtára” (Zentralbibliothek im Wiener Justizpalast). A könyvtár az Oberster Justizstelle 1829-es esztendőben létrehozott könyvtárának utóda, az egyik legrégebbi európai bíróági könyvtár. Az Oberster Gerichtshof alapítása után 1848-ban a könyvtár annak igazgatása alá ke-

rült. A könyvállomány a későbbiekben – mindenekelőtt a Veronai Tanács Bécsbe költözködése és a magyar királyi hétszemélyes tábla bekebelezése nyomán – szépen gyarapodott.

Az Oberster Gerichtshofnak a Justizpalastba történő áttelepítése után a könyvtár is ebbe az épületbe került, s eleinte az úgynevezett Bibliothekssalban helyezték el. Később a két emeletre terjeszkedő Festsaal is hozzá csatolták. 1905 óta a könyvtár a „Zentralbibliothek im Wiener Justizpalast” elnevezést viseli. 1927 elején a könyvállomány kereken már 50.000 kötetre rugott.

A Justizpalast égésekor 1927 júliusában az állomány nagy része megsemmisült, közöttük értékes, több száz éves kéziratok, pótolhatatlan korai ősnymtatványok valamint dalmát és olasz városok eredeti statutumai.

Az elkövetkezendő években sikerült a könyvtár új beszerzésekből, bel- és külhoni könyvtárak számos adományából ismét újraépíteni. A harmincas évek közepére már ismét 18.000 kötet a könyvállomány.

Az Oberster Gerichtshof feloszlata után 1939-ben a nagy állományt a lipcsei Reichsgerichtnek át kellett adni. Maga a könyvtár az Oberlandesgericht Wien igazgatása alá került s maradt is 1945-ig.

Az Oberster Gerichtshof helyreállítása során 1945-ben a központi könyvtár fölött ismét az Oberster Gerichtshof vállalt gondoskodást. Az állományt következetesen fejlesztették; napjainkra közel százezer kötetet számlál a kül- és belföldi szakirodalom, a nemzetközi- és hazai szakfolyóiratok nyilvántartott készlete. Az 1983/84. évi általános felújítás és bővítés nyomán immáron rendelkezésre áll egy bírói olvasóterem, egy vendégek számára létesített olvasóterem, folyóiratterem, igazgatási helyiségek és egy értékmegőrző helyiség. A központi könyvtár az Oberster Gerichtshof tagjainak és a legfőbb ügyészségnek hivatali könyvtárként szolgál, ezen túl az érvényes, az Oberster Gerichtshof elnöke által kibocsátott könyvtári rendtartás értelmében ügyvédek és mások is használhatják.

Fordította **Mezey Barna**

[Herbert Steininger az Oberster Gerichtshof volt elnöke]

Jegyzetek

¹ StGBI 1918/38.

² StGBI 1919/41

³ Leonhard: Geschichte des Obersten Gerichtshofes, 201., vö. Dinghofer: 80 Jahre Oberster Gerichtshof 24., amelyik a tanácsokban eljáró bírók számát csak 18-ban adta meg.

⁴ A „másodelnök” megjelölésnek történelmi előzményei vannak: a veronai szenátus elnöke a maga idejében ezt a címet viselte, s ezt a tanács Bécsbe történő áthelyezése után az Oberster Gerichts- und Kassationhof keretében is megőrizte. Csak az 1968. évi törvény változtatta meg a „másodelnök” címet „al-elnök” hivatali megjelölésre.

⁵ Leonhard: Geschichte des Obersten Gerichtshofes, 201.,

⁶ Közzétéve: StGBI 1920/450 és BGBl 1920/1

⁷ Dinghofer: 80 Jahre Oberster Gerichtshof 17., Leonhard: Geschichte des Obersten Gerichtshofes, 201

⁸ Präs. 682/29 = SZ XII/13..

⁹ A közelebbi megalapozásra vö. Dinghofer: 80 Jahre Oberster Gerichtshof 18. skk.

¹⁰ Gesetz vom 21. Juli 1921, BGBl 1921/422

¹¹ Az első és másodfokú bíróságok személyzeti tanácsainak összetételét és hatáskörét a szövetségi igazságügyi miniszter 1921. december 21-i rendelete szabályozta, BGBl 1921/748

¹² BGBl 1925/192

¹³ Vö. chhez Piska: Prinzip der festen Geschäftsverteilung (FN 21) 47.

¹⁴ Ezen a napon a burgerlandi Schattendorf helységben egy háborús rokkanton és egy tízéves kisfiún elkövetett gyilkosság három vádlottját egy bécsi esküdszék felmentette. Az ún. Schattendorf-Prozeßben történt ítélethirdetés után tömegszavargások kezdődtek; a tüntetők megostromolták a Justizpalast

- épületét és végül felgyújtották.
- ¹⁵ Ehhez közelebből Dinghofer: 80 Jahre Oberster Gerichtshof 31.
- ¹⁶ GBIfdLÖ 1939/307 (dRGeBI I 358).
- ¹⁷ dRGeBI 1939 I 448.
- ¹⁸ Lásd: Leonhard: Geschichte des Obersten Gerichtshofes, 206
- ¹⁹ GBIfdLÖ 1938/350
- ²⁰ GBIfdLÖ 1939/198
- ²¹ GBIfdLÖ 1938/101
- ²² A Reichsgerichtnél az Oberster Gerichtshof illetékességi körébe eső ügyeket egy külön magánjogi- és egy külön büntető tanács vette át. Vö. Brauneder: Verfassungsgeschichte, 249.
- ²³ Vö. Walter-Mayer: Grundriß des österreichischen Bundesverfassungsrechts, 6. kiadás Rz. 65. Brauneder: Verfassungsgeschichte 249.
- ²⁴ Vö. a rendelet 4. és következő §§
- ²⁵ StGBI 1945/47
- ²⁶ StGBI 1945/94
- ²⁷ StGBI 1945/4
- ²⁸ Újonnan alapítottak voltak 1958-ban az Eisenstadti Landesgericht, az 1987 január 1-én munkáját megkezdő Arbeits- und Sozialgericht Wien. Az 1993 február 11-i szövetségi törvény (BGBl Nr 91) a Handelgericht Wien, az Arbeits- und Sozialgericht Wien., a Jugendgerichtshof Wien kivételével valamennyi elsőfokú bíróság a Landesgericht megjelölést alkalmazza.
- ²⁹ StGBI 1968/328
- ³⁰ BGBl 1992/864
- ³¹ Szövetségi törvény a személyes szabadság védelméről (Bundesgesetz über den Schutz der persönlichen Freiheit) BGBl 1988/684 Art 5, európai egyezségokmány az emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelméről, BGBl 1958/210 Ehhez lásd Graff: Die Grundrechtsbeschwerde an den OGH, ÖJZ 1992, 277., Ermacora: Holprige Wege im Grundrechtsschutz, ÖJZ 1993, 73; Steininger: Grundrechtsschutz im Bereich der ordentlichen Gerichtbarkeit, FS-Platzgummer 191

- ³² Az Oberster Gerichtshof 1945-ben történt visszaállítása idején a bírósághoz mindössze 12 bírő tartozott (egy első elnök, egy másodelnök, 3 tanácselnök és 7 tanácsos.) 1949-től 27-en voltak már a bírák 1961-ben a testület már 46 tagból állott (az első elnök, egy másodelnök, 6 tanácselnök és 38 tanácsos.) Később a tagok számát 51-re emelték, majd 1970 és 1980 között a testület immáron (az OGHG alapján) az elnökön és a két alelnökön kívül kilenc tanácselnök és 39 tanácsost foglalt magába. 1981-től 1987-ig a tagok száma 52 (elnök, két alelnök 11 tanácselnök és 38 tanácsos). A munkajogi és társadalombiztosítási jogszolgáltatásnak a rendes igazságszolgáltatásba történő beépítése következtében 1988-tól a tagok száma 58 (egy elnök, két másodelnök, 12 tanácselnök és 43 tanácsos). 1993 óta a testület - az elnök és a két alelnök mellett 13 tanácselnökből és 41 tanácsosból áll, mivel a 42. szolgálati hely nyugdíjaztatás következtében megürült és a szövetségi kormány takarékoskossági intézkedései miatt nem töltötték be.
- ³³ A ZPO 509.§-ának értelmében a Revisionsgericht a felülvizsgálat ügyében főszabályként zárt ülésben határoz. Kérelemre vagy hivatalból elrendelhető azonban a szóbeli felülvizsgálati tárgyalás is, ha az a konkrét ügyben kívánatosnak látszik. Ez esetben a szóbeli tárgyalásra a fellebbviteli bíróság előtti eljárásra vonatkozó előírások érvényesek.
- ³⁴ StPO 285.§ c/f, 286. §, 287.§, 286.§ 3.bekezdés
- ³⁵ A felfüggesztési jog mindenekelőtt azért volt alkotmányjogiilag aggályos, mivel az az Oberster Gerichtshof elnökét feljogosította egyes konkrét esetekben, hogy az ügymegosztást megváltoztassa ami a B-VG 87. artikus 3. bekezdésével nem volt összhangban. Valamennyi tanács alárendelése a döntéshozatalba bevezetett döntéseknek abban a vonatkozásban volt problematikus, hogy az a bírói függetlenség alapelveivel, (ami a B-VG artikus 87. 1. bekezdéséből következik) nem volt összhangban
- ³⁶ Ehhez vö. Dinghofer: 80 Jahre Oberster Gerichtshof 14.; és Leonhard: Geschichte des Obersten Gerichtshofes 195.
- ³⁷ Wahlen: Judikate und Sprüche des Obersten Gerichtshofs. Vorwort, XXXVIII.

INTÉZMÉNYI ÉS SZEMÉLYI KERETEK

Ausztriában a jogtörténeti kutatás mindenekelőtt a bécsi és grazi jogi karok jogtörténeti intézeteiben folyik, ezeken kívül jelentősen kisebb mértékben Salzburgban, Innsbruckban és Linzben. Az Osztrák Tudományos Akadémia Jogtörténeti Bizottsága (korábban Responsum- és Urbéri Bizottság (Weistümer- und Urbarkommission) és Savigny Alapítványi Bizottság) egy részterületen nyújt korlátozott mértékben segítséget, nevezetesen egyes jogforrások kiadása tekintetében, emellett a Reichshofrat történetének kutatására koncentrált (Lásd: II.B). A szűk értelemben vett jogtörténészek, tehát a történetre specializálódott jogászokon kívül még két csoport végez jogtörténeti kutatásokat. Egyrészt jogászokról van szó, akik nem jogtörténetre szakosodtak, másrészt történészekről, akik túlnyomórészt a nagyszámú egyetemi történeti intézetben, kisebb részben levéltárakban tevékenykednek.

A nem jogtörténész jogászok érdeklődése elsősorban a modern alkotmánytörténetre irányul, nagyjából 1848/49-től, az első frott alkotmányok kiadásának időpontjától, de léteznek munkák más tételes jogi kutatási témák történeti előzményeiről, mint a polgári- és bünte-

Wilhelm Brauneder – Gerald Kohl (Bécs):

A jogtörténeti kutatás Ausztriában

tő-eljárásjog, csakúgy, mint életrajzi kutatások egyes szakterületek korábbi művelőinek életéről és munkásságáról.

A történészek jogtörténeti adalékai szétszórtabbak. Érintik a korai és a modern alkotmánytörténetet csakúgy, mint a középkori, és mindenek előtt a kora újkori tudománytörténetet, különösen a magánjogtörténet, társadalomtörténeti kérdésfeltevésekkel, és végül a büntetőjog-történetet a bűnözés történeti kutatásával. Az utóbbi években egyre több munka csatlakozott ehhez az Osztrák Történészbizottság (Lásd: II.C) ösztönzésére és szervezésében a nemzetiszocialista jogtalanságok feldolgozására. Összességében a történészek által végzett kutatások nem csak az általános politikátörténetet, hanem mindenekelőtt a társadalom- és gazdaságtörténetet hozzák közelebb a jogtörténethez.

Ezzel egyidejűleg 1970 óta az Osztrák Történész-

gyűlésen a Jogtörténeti Szekció önállósodása a Jog-, Társadalom-, és Gazdaságtörténeti Szekcióból jelzi, hogy a diszciplínák közötti korábbi szoros kapcsolatok az előrehaladó specializálódással visszafejlődtek. A kezdeményezett, a német Alkotmánytörténeti Egyesülethez (Vereinigung für Verfassungsgeschichte) hasonló, jogászokat, történészeket és levéltárosokat tömörítő interdiszciplináris szekció az Osztrák Történészgyűlésen nem jött létre. A különböző kutatói csoportok közötti intenzívebb kommunikáció kíváncsian maradt, gyümölcsöző lenne, és különösen fontos ott, ahol a speciálisan jogi kérdésfeltevések jogi képesítést vagy útmutatást igényelnek.

A jogtörténeti kutatás eredményei számára publikációs lehetőségként a német nyelvű külföldi periodikákon kívül, mint a Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte (ZRG) (A Savigny Alapítvány Jogtörténeti Folyóirata) és a Der Staat (Az Állam), Ausztriában kiadott sajtótermékek is rendelkezésre állnak, így az átfogó tematikájú Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte (ZNR) (Modern Jogtörténeti Folyóirat), vagy a specializált Journal of Salt History (Sóitörténeti Folyóirat). Monográfiák közzétehetők az osztrák szerkesztők által is gondozott Rechtshistorischen Reihe (Jogtörténeti Sorozat) sorozatban, a Bécsben székelő Ludwig Boltzmann Összehasonlító Jogrendszerkutató Intézet (Ludwig-Boltzmann-Institut für Vergleichende Rechtssystemforschung) sorozata, a Rechts- und Sozialwissenschaftliche Reihe (Jog- és társadalomtudományi Sorozat) is tartalmaz jogtörténeti témájú köteteket. E mellett az általános történelemtudományi folyóiratok, mint a Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung (MIÖG) (Az Osztrák Történeti Kutatóintézet Közleményei) vagy a Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs (MöStA) (Az Osztrák Állami Levéltár Közleményei) állnak rendelkezésre, amelyek átfogó munkák és kutatási súlypontok számára különkiadás sorozatokat is felmutathatnak. Regionális súlypontú témák számára sokszor az egyes tartományok történelmi és honismereti egyesületeinek folyóiratait használják fórumként. Ezzel szemben csak alkalmanként kapnak helyet jogtörténeti témák az olyan klasszikus jogi folyóiratokban, mint például a Juristischen Blättern (Jogi Lapok) vagy az Österreichischen Juristen-Zeitung (Osztrák Jogászújság). Egyedül a JAP-Juristische Ausbildung und Praxisvorbereitung (Jogi Képzés és Gyakorlati Felkészítés) című folyóiratban képviseltette magát a jogtörténet néhány évvel ezelőttig, azonban nem tudományos igényvel, mivel cikkei a joghallgatók képzését szolgálják.

Az osztrák jogtörténészek saját szervezettel nem rendelkeznek. Nemzetközi szervezetekben azonban tagok, ahol a vezetőségi tagságon keresztül bizonyos mértékű „osztrák befolyás” érvényesülhet. Egy csak helyi szintű, de az antik- és az egyházjogtörténetet is felölelő szervezet a Bécsi Jogtörténeti Egyesület (Wiener Rechtsgeschichtliche Gesellschaft), amely rendszeresen szervez előadásokat és kirándulásokat, csakúgy, mint alkalmanként szimpóziumokat.

Az alábbi fejtegetések az ausztriai jogtörténeti kutatás helyzetéről az utóbbi két évtizedre koncentrálnak. Általában csak azokat a munkákat vesszük figyelembe, amelyek a nyolcvanas évek közepe óta jelentek meg, de a jegyzetek nem egy teljes bibliográfia igényével készültek. Kimaradt az antik- és az egyházjogtörténet.

KUTATÁSI TERÜLETEK ÉS KUTATÁSI TÉMÁK

A) Jogforráskiadások

A jogforráskiadásokra nem jelentőségüknek és az 1918 előtti hagyományaiknak megfelelően kerül sor. Néhány egyéni kezdeményezés helyet kapott a korábban említett, az Osztrák Tudományos Akadémia Jogtörténeti Bizottsága által gondozott Fontes rerum austriacarum III, Fontes iuris című sorozatba: itt adtak ki az elmúlt években három kötetet a Bécsi Városháza 14. és 15. század fordulójáról, egy kötetet a bécsúj helyi kézműves-rendtartásból, egy másikat Leoben város jogforrásáról, valamint az alsó-ausztriai Zwettl és Maidburg-Hardegg urbáriumait. Valamivel ritkábbak ebben a sorozatban a nyugat-ausztriai súlypontú forráskiadványok, ezeket csak a salzburgi erdőrendtartások gyűjteménye és a felső-bajorországi Landrecht kiadása képviseli. Előkészületben van a 16. századi osztrák Policeyordnungen, a dél-tiroli responsumok, a stájer kisváros, Hartberg jogforrásainak, valamint a II. József császár számára tartott trónörökös-előadások, köztük alkotmánytörténetileg érdekes tanítási szövegek kiadása. A jogforrásoknak ez a sokszínűsége mutatja, hogy a „Fontes iuris” nem kiadási program alapján készül.

A beszámolóban érintett időszak alatt folytatódott a bécsi Kelet- és Délkelet-Európa Intézet (Wiener Ost- und Südosteuropainstitut) kiadásában az 1848–1867. közötti osztrák minisztertanácsi jegyzőkönyvek közzétele, közte az első kötet a fontos 1848-as évről. Elkezdődött a Legfelsőbb Igazságügyi Hivatal (Oberste Justizstelle) Tirol és Vorarlberg ügyeiben illetékes tanácsának egyes, véletlenszerűen kiválasztott aktáinak kiadása, erre az innsbrucki jogi karon felállították a Polgári Jogi Forráskutatás nevű speciális munkacsoportot. Egy-egy kiadás ezeken az intézményi kereteken kívül jelent meg, így az OPTK (ABGB) előmunkálataiból Lichtenstein számára létrejött polgári törvénykönyv-tervezet a 19. század kezdetéről, bizottsági jegyzőkönyvek a bíróságok szervezéséről a 19. század közepéről, osztrák alkotmányos iratok a 19. századból, vagy a 16. századi Policeyordnungen megalkotásának anyagai.

Az ismert folyamatban lévő és tervezett kiadási projektek súlypontként jelzik a 16. századot. Így előkészületben vannak munkák az 1530-as augsburgi birodalmi gyűlésről és az 1543-as nürnbergi birodalmi gyűlésről, a 16. századi Policeyordnungenról összefüggésben a kora újkori Policeyordnungen repetitóriumának osztrák részprogramjával, tervezik az 1526-os és 1573-as alsó-

ausztriai Landrecht-javaslatok kiadását. A második, tárgyi súlypont a periratok iránti megnövekedett érdeklődésben figyelhető meg. Összességében megállapítható, hogy a tervszerű, az egyes szövegek fontosságát figyelembe vevő kiadási politika hiányzik, sokkal inkább egyéni érdekek dominálnak. Az elképzelhető súlypontok sokszínűsége jól illusztrálja a forrásismeret hasznát.

B) Közjogtörténet

A közjogtörténet körében a Német-Római Birodalom kutatása kisebb terjedelemben van jelen, mivel ezzel csak kevés jogtörténész foglalkozik. Magán a birodalmi alkotmányon – amelyek körében kutatás súlypontja az 1235-ös Landfrieden – és az arról a birodalmi publicisztikában vallott nézeteken kívül, általánosabb témákat is kutattak, mit például a különböző szavazási technikákat. 2003/2004 óta új lendületet ad az Osztrák Tudományos Akadémia Jogtörténeti Bizottsága és a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Házi-, Udvari-, és Állami Levéltár) együttműködésében folytatott kutatási program a Reichshofrat kialakulásáról. Az osztrák alkotmánytörténet határterületén találhatók munkák Ausztria nagyobb területi és jogi egységekre, így a Német-Római Birodalomba vagy a Német Szövetségbe való betagozódásáról.

Természetesen azok a munkák dominálnak osztrák alkotmánytörténetként, amelyek a különböző ausztriai államok alkotmányának történetéről, azaz a korai Habsburg-monarchiáról, az Osztrák Császárságról, az Osztrák-Magyar Monarchiáról, illetve a „Lajántúlról” és az Osztrák Köztársaságról szólnak. Az alkotmányok történetéről szóló munkák legtöbbször kiterjednek azok hatásaira, különösen a közigazgatási szervezetre. A kutatási témák mindezek alapján széles körben szórta, de megállapíthatók időbeli és tematikai súlypontok.

A korai osztrák alkotmánytörténet, azaz a középkori és újkori az 1848-as első írott alkotmányig, általában viszonylag kevésbé kutatott. Súlypontot és egyben kivételt jelentett néhány éven át a rendiség (időközben ismét visszaszorult) kutatása, több munka foglalkozott a földbirtokosság témájával is.

A modern alkotmánytörténeten belül, amely az 1848-as első írott alkotmánytól kezdődő időszakot jelenti, 1918, mint a köztársaság megalakulásának éve nem csak önálló kutatások témája, hanem sokszor hosszabb idejű vizsgálatok cezúrája is. A köztársaság alkotmánytörténete, benne a szövetségi állam korszaka 1934-től 1938-ig nagyobb jelentőséghez jutott, miközben ez a még mindig hatályos 1920/1929-es alkotmány keletkezésének történetével együtt a hatályos alkotmány jog képviselőit is érdekli. Ezzel összehasonlítva ritkábbak az 1945-től számított legújabb alkotmánytörténettel foglalkozó munkák.

A tartalmi súlypontok egyike a parlamentarizmus a választójog, a pártrendszer és nem utolsósorban a hatalmi ágak elválasztásának ehhez kapcsolódó problémáival együtt. Ezzel ellentétben a végrehajtó hatalom csúcsának, a szövetségi elnöknek csak viszonylag későn, többségében az aktuális viták hatására szenteltek

figyelmet. Ismételten szóba kerülnek alapjogi kérdések, ugyanakkor a feldolgozókat tekintve hiányzik a változatosság. Az Osztrák Köztársaság föderális felépítésének megfelelően nagy jelentőségűek (részben jogpolitikai indíttatással) a szövetségi államiságról szóló munkák, miközben különösen a régóta vita tárgyát képező és az európai integrációval sürgetővé vált szövetségi állami reform újra és újra jogtörténeti perspektívát igényel. Ez a hatáskörelosztás problémájával összefügg: az alkotmány értelmezésére való tekintettel érdekes a tételes közjog művelői számára is. A decentralizált struktúrák kutatása kiterjed a helyi és regionális, azaz több községet átfogó önkormányzatokra is.

Ausztria föderális felépítése más módon is hat a jogtörténeti kutatásra. Számos munka foglalkozik a tartományi (alkotmány)történettel, vagy az adott tartomány szerepével az egész állam alkotmányfejlődésében, amelyekben kiegészítve a fent tett általános megállapítást, a korai alkotmánytörténetet is bevonják a tartományok keletkezésével kapcsolatban. Hasonló érdeklődésből foglalkoznak egyes városok, mint székhelyek jelentőségével.

Újabb fejlemény a közigazgatás-történet fellendülése, majdhogynem új az önállóan folytatott közigazgatásjog-történet, amely túlmegy a közigazgatási szervezet hagyományosan az alkotmánytörténet függelékeként tárgyalt történetén. Így a már folyó, a közigazgatási szervezetet és reformokat, valamint az egyes hivatalok történetének kutatásához csatlakozott a közigazgatási jogtudomány fejlődésének és a közigazgatási jog általános és különös rész egyes problémáinak kutatása is. Ez utóbbihoz tartozik a rendvédelem történetének, a közszolgálati jognak, a nemzetiszocialista tilalmi törvénynek, a kiutasítási jognak, a munka- és szociális jognak, valamint a társadalombiztosítás jogának, a sajtójognak, a nemesi jognak vagy a vadászati jognak a vizsgálata. Más kutatások meghatározott tartományokat, korszakokat vagy külföldi hatásokat állítanak középpontba.

C) Igazságügy- és perjogtörténet

Az alkotmánybíráskodás iránti régebbi érdeklődés az utóbbi években kiegészült a közigazgatási bíráskodás részletes megvilágításával. Ehhez csatlakozott továbbá később a rendes polgári és büntető bíráskodás iránti érdeklődés. Találhatók munkák a földesúri bíráskodásról éppúgy, mint a modern bírósági szervezetről, ez utóbbi területen megmutatkozik a bírói kar érdeklődése saját története iránt. A polgári eljárásjog átfogó leírásait egyes eljárási formák vagy alternatív konfliktuskezelési modellek vizsgálata egészíti ki. Kétségtelenül hangsúlyt kap az igazságügy vizsgálata a nemzetiszocializmus alatt és után, illetve a nemzetiszocializmus jogtalanságainak feldolgozása.

D) Jogalkotás-történet

A jogalkotás-történet viszonylag átfogó kutatásaiban három súlypont mutatkozik. Mindenekelőtt az intenzív jogalkotás a kora újkori kezdetei keltettek érdeklődést, a 16. század Policeyordnung – alkotásai általában, vagy

egyes szabályok speciálisan. Esetenként egyes rendelkezéseket is vizsgálat alá vonnak, amelyeknél szintén különös tartományi vonatkozású érdeklődés ismerhető fel. A második súlypontot az osztrák polgári jogi kodifikáció kutatása képezi, tehát az OPTK (ABGB) és előtörténete, valamint távolabbi környezete. Az ehhez kapcsolódó munkák más országok tudósainak kutatásával együtt belátható időn belül egy általános összefoglaló műben kerülnek majd bemutatásra. Miközben a 19. század további részének és a 20. század első felének jogalkotás-története kevesebb figyelmet kapott, ami alól csak Burgenland a fiatal Osztrák Köztársaságba történt integrációja képez apró kivételt, a harmadik súlypont a „nemzetiszocialista jogalkotás-történetben” rajzolódik ki.

E) Magánjogtörténet

Az alkotmánytörténettel ellentétben, amely az egyes alkotmányok hatályához kénytelen igazodni, a magánjog-történeti kutatás legtöbbször a mai Osztrák Köztársaság területére koncentrál, és minden esetben ebből kiindulva vezeti le az európai vonatkozásokat.

A tudománytörténeti munkákban a *ius commune* elterjedése és hatása dominál, emellett a tudományos kategóriaképzés és a 19. századi kodifikáció utáni jogi iskolák OPTK – továbbfejlesztése kerül tárgyalásra. A jogintézmények történetét, ha eltekintünk az egyébként nagy számú lexikonbeli szóciktől, amelyek természetesen legtöbbször régebbi nézeteket tartanak fenn, annak a jogterületnek a kutatása uralja, amelyeknél a régi helyi jog hatása a legnagyobb: a dologi jogi, különösen tulajdon- és földbirtoklási rendről szóló munkák. Ehhez kapcsolódnak a városi és falusi ingatlanjogot, különös tulajdonformákat, mint az emelettulajdont, a tulajdon családi kötésének kísérletét és a tulajdonjog kisajátításával való megszüntetését vizsgáló munkák. Kevesebb munka jelent meg a személyi-, és öröklési jogról, csakúgy, mint a házassági jogról és a házassági vagyonjogról – olyan anyagokról, amelyek egyébként népszerű személyiségekkel összefüggésben kombinálhatók. Különösen nagymértékben inspiráltak aktuális fejlemények egy névjoggal foglalkozó tanulmányt. Kötelmi jogi problémák ezzel szemben csak nagyon elvétve kerülnek tárgyalásra.

F) Büntetőjog -és bűnözéstörténet

A büntetőjog-történetet hosszú időn keresztül mostohagyerekként kezelték. A kutatás hiányosságainak áthidalására tett kényszermegoldást egy 1948-ból származó habilitációs dolgozat kiadása szemléltette csaknem 50 év után, különösen, hogy egyes fejezeti megjelentek nyomtatásban, de új kutatási eredményeket csak a jegyzetekben illesztettek hozzá. Átfogó vagy áttekintő jellegű munkák, az utóbbi időből ritkák voltak, legtöbbször helyi szempontok, ismételten a tartományok, meghatározott büntetések vagy elkövetői csoportok, egyes bűncselekmények és nem utolsósorban a tortúra állt a megfigyelések középpontjában.

Az újabb munkák sűrűbben foglalkoznak metodikai kérdésekkel: egyrészt felismerték a büntetőjog-történeti források társadalomtörténeti értékét, másrészt a büntetőjogi iratok felhasználása a történeti (különösen jelenkortörténeti) kutatásban számos problémát okoz. A források ilyen reflexiója összefügg a megerősödött történeti bűnözéskutatással, ami a korábbi, egyes bűnügyekre és büntetőperekre kiterjedő vizsgálatokhoz illeszkedik. Súlypontként rajzolódik ki a boszorkányság, a varázslás és hasonló jelenségek kutatása, ezek támogatására folyik a varázslók elleni perek aktáinak kiadása.

G) Jogi néprajz és rokon területei

Kicsi, de szilárd helyet foglalnak el a jogtörténeti kutatásban a jogi néprajzi és jogarcheológiai munkák. Rokon területként a jogi ikonográfia nyert teret, mégpedig a modern képforrásokra, mint a karikatúrákra, plakátokra és állami szimbólumokra kiterjesztve.

H) A jogász réteg jog- és társadalomtörténete

Egyfelől a társadalomtörténeti összefüggések erőteljesebb vizsgálata, csakúgy, mint az egyetemi jog és a jogi képzésre vonatkozó előírások állandó és egymást felülmúló változásai különös lendületet adtak a jogász réteg kutatásának. Az újabb vizsgálatok a jogász kommunikációt és önszerveződést, különösen az egyesületi viszonyokat érintik. Ehhez csatlakozik az egyetemi vagy kari szinten történt változások bemutatása, a főként a karok (ön)bemutatókat szolgáló, a karok történetét feldolgozó ábrázolások mellett. Az egyes részterületek helyzetével foglalkozó munkák teszik teljessé az így kialakult képet. A klasszikus jogi pályák közül kettő került jogtörténeti feldolgozásra, mindenek előtt a közjegyzőség és részben az ügyvédség, a bírói karról nincs hasonló.

Különösen nagy számban foglalkoztak egyes személyiségekkel a jogászság köréből. Egy 1987-ban megjelent lexikonhoz kapcsolódva számos jogász életrajzát fejtették ki ismételten többször, részben további lexikonokban, részben teljes körű művekben. Ezek túlnyomórészt 19. és 20. századi személyiségekről szólnak, csak kivételesen vizsgálták régebbi korok jogászeit. Néha az ábrázolás egyfajta kollektív jogász életrajzzá sűrűsödik.

I) Társadalom- és gazdaságtörténet

Nem bővültek a jogtörténet és a társadalom- és gazdaságtörténet összefüggései: folyamatosan csak a süllyek történetét gondolják, ehhez az osztrák-bajor szejgyezmény aktuális problémáival kapcsolatban különös jogtörténeti érdeklődés fűződött. Más természeti kincsek vagy az ipar, a közlekedésügy, a piacok vagy a monopóliumok jogi, szociális és gazdasági szempontú vizsgálatára csak szórványosan került sor.

J) Nemzetközi jog és nemzetközi kapcsolatok

A nemzetközi jog történetét vizsgáló művek ritkák. Az Ausztriát elérő európai integráció előmozdította az ennek történetéről szóló munkákat.

Nagyobb érdeklődésre találnak a nemzetközi kapcsolatok különböző más formái: kutatták és kutatják a közös jogfejlődés alapjait, a párhuzamokat, a kölcsönös jogi ismereteket valamint más jogrendszerek előképeit és hatásait. Kézenfekvő az ilyen kutatásokat Közép- és Kelet-Európa országaira is kiterjeszteni. Egy átfogó projekt foglalkozik a Magyarországhoz fűződő jogi kapcsolatokkal a magán- és büntetőjog területén. Az eddig feldolgozottakból levezethető, hogy a magánjogfejlődés Ausztriában és Magyarországon csaknem mindig elkülönülten folyt. Mivel Magyarország államként az alkotmánytörténetben önálló vizsgálat tárgya, az osztrák alkotmány történetében csak ott szerepel, ahol és amennyiben az Magyarországra kiterjedt, nem képezi részét az osztrák alkotmánytörténetnek, hanem túlnyomórészt a nemzetközi jogi kapcsolatok vizsgálatának keretében van jelentősége.

Nyugat-európai és észak-amerikai hatások, illetve párhuzamok, egyes munkák eredménye szerint túlnyomórészt a közjogra terjednek ki, sajátos francia hatások állnak fenn a közjegyzői jogban és kivételesen a közigazgatási szervezeti jogban.

A jogfejlődés új perspektíváit nyitotta meg japán levéltárak forrásleletei alapján az osztrák és német jog és jogi gondolkodás hatásának vizsgálata Japán 19. századi reformjaira. A Japánhoz fűződő tudományos kapcsolatok ehhez kötődő kutatását nem utolsósorban egy japán vendégkutató folytatta. Más ázsiai országok alig váltottak ki érdeklődést.

K) Tankönyvek és tansegédletek

A jogtörténet oktatásának körülményei és terjedelme Ausztrián belül jelentős eltérést mutatnak. Ennek felel meg a tansegédletek nagy száma a tárgy minden részterületén, ezek részben csak (az itt általában figyelmen kívül hagyott) jegyzet formájában, részben klasszikus tankönyvként is megjelentek. Hagyományos stílusban kínálnak átfogó képet, valamint a magánjog jogintézmény-történetét. Ezzel ellentétben az alkotmánytörténetet a régebbi tankönyvektől jelentősen eltérő új koncepció szerint dolgozták fel. Ezekhez a művekhez szöveggyűjtemények csatlakoznak. A tansegédletek kínálatát kiegészítik a jogtörténet multimédiás formában, vagy legalábbis képanyaggal történő feldolgozásai, szórványosan szokatlan megközelítéssel keresztül, az ismert agytornán, a bűnügyi rejtvényen keresztül is. Más kiadványok lexikon formájában kínálják a jogtörténetet, vagy megelégszenek az „anyagok” csupán címszószerű kínálatával, időrendi táblákon, grafikonokon és uralkodói táblázatokon. A meglévők nagy száma ellenére további tankönyvek vannak előkészületben.

L) Egyéb munkák

A jogtörténet tudományos művelésének területét két irányban hagyják el. Egyrészt jogtörténészek töreksenek szakmai problémák népszerű bemutatására, amelyek az átlag olvasóközönséget igyekeznek megszólítani, másrészt néhány jogász-jogtörténész foglalkozik a hatályos joggal, mindenekelőtt a magánjog dogmatikájával is.

De ide tartoznak a jogtörténetként sugallt jogfejlődés címén általános vagy jog-összehasonlító vizsgálatok például a jog elfogadásáról, az orvosi jogról a betegjogokat is beleértve, valamint gyermekek és fiatalok jogairól, de ezeknél a történeti megközelítés semmilyen, vagy nagyon alárendelt szerepet játszik. A jogi szótárak kiadása a modern nyelvek után a holt, de a jogtörténet számára fontos nyelvekkel folytatódik.

TENDENCIÁK

A) A középkor háttérbe szorulása

Ami az időbeli kereteket illeti, már hosszabb idő óta megfigyelhető a jogtörténetben „a középkor háttérbe szorulása”, és egyre feltűnőbb mértékű koncentráció a legújabb időszakra, amelyeknek jogforrásai a maiaktól alig különböznek. Ezzel elveszik azoknak a gondolkodási mintáknak, jogintézményeknek és intézkedéseknek vizsgálata, amelyek a mai jogrendszerrel érdekes kontrasztban állnak, más előfeltételekből alakultak, más célokat és értelmet követtek. Okozója ennek a fejleménynek a latin nyelvismeret visszaszorulása, a tartózkodás a régi német szövegekbe való beleolvasástól, ahogy az a körülmény is, hogy a levéltári munka oklevelekkel és aktacsomókkal nem vonzó vagy mindenesetre túl fárasztónak tűnik. Ezzel a veszteséggel sajnálatos módon egy másik is együtt jár, nevezetesen az idegen jogrendszerekbe való könnyű belegendolás képessége: Aki a – *ius commune*-től kevéssé befolyásolt – középkori jogi struktúrákat felfogja, könnyebben megértheti a *Common Law*-t.

Nem jelentőség nélküli ebben az eltolódásban a megerősödött legitimációs nyomás a nyilvánosság részéről illetve a közzétett gondolatokról. Az elvárások és a publikációk már elvégzett kvantitatív alapú elemzése olyan munkák irányába hatnak, amelyek gyorsan elkészíthetők, ezt a levéltári munka akadályozza! A minél inkább gyakorlatorientált és közvetlenül felhasználható kutatási eredményeket követelő mérce mellett a nyilvánosság számára a jogtörténet furcsa „orchideaszaknak” tűnik, a középkorral való foglalatosságot még inkább erősíti ezt a benyomást. Az aktuális fejlemények kortörténeti körülményeinek vázolója ezzel szemben növeli a szakterület társadalmi elfogadottságát, persze szinte csak a legújabb jogfejlődés esetében. Valószínűleg a legújabb jogtörténet iránti egyszerű kíváncsiság ellenhatásaként létrejövő, a régebbi korok iránti érdektelenség is magával hozta a középkor háttérbe szorulását.

B) A jogtörténet „európaizálódása”

Időszzerű impulzust követ egy másik tendencia, amely a középkor háttérbe szorulásával tulajdonképpen világos ellentétben áll, és eleinte természetesen nem igazán tudományosan csapódott le: ez a jogtörténet jelentősége a közös európai állami szervezet, nevezetesen az Európai Unió tekintetében. Összeurópai szempontok kerülnek előtérbe, így a magánjogtörténetben a múltbe-

li közös európai magánjog kérdése, az érdeklődés újjáéledése alkotmánytörténetben a Német-Római Birodalom szervezete valamint a Német Szövetség és a Német Vámunio iránti, hasonlóan a büntetőjog-történeti közös gyökerek iránt is. Ezek az áramlatok a visszavezetik a tekintetet egészen a középkorig, a *ius commune* jelentőségének hangoztatásával, vagy a kora újkorig mindenképpen, mint a Német-Római Birodalom története. Visszafogottan a kánonjogtörténet is szót emel, mégpedig azzal az érveléssel, hogy maga rendelkezik az egyedüli összeurópai vagy akár az egész világot átfogó jogrenddel, mint kutatási tárggyal.

Ezek az európai hatások, mint a hasonló, a napi események által motivált vagy akár elindított áramlatok természetesen hajlanak az egyoldalúságra, ha más szempontokat, így a különös regionális vagy helyi, illetve a későbbi egyes államon belüli fejleményeket elhanyagolják. Ausztria magánjog-történeti kutatásában más területekkel szemben ez az európai szempont azért sem fejtett ki hatást, mert egy meghatározott, majd-hogynem klasszikusnak nevezendő magánjog-történeti kutatási irány, nevezetesen az instituciótörténet teret vesztett. Egy, a különböző európai jogcsaládok jogintézményeit összehasonlító magánjogtörténet nagyban hozzájárulhatna egy – új – közös európai magánjog történeti megalapozásához. De hasonlóan ahhoz, hogy a levéltárak használata fáradtságosnak mutatkozik, úgy láthatóan egy nyelvi határokön átívelő ennyire konkrét jogi természetű összehasonlító áttekintés is.

C) Tematikai súlypontok képzése

A jogtörténet európai szempontjának hangsúlyozásával a tematikai súlypontok képzése körében is új fejezet kezdődött, mégpedig az, hogy ezek majdnem divatszerűen terjednek el. Ezt a tendenciát is a jogtörténeti témák nyilvánosság előtti elismertetésére irányuló törekvés mozgatja.

Így újabban viszonylag széles körben teret nyertek a diszkriminált csoportok jogi helyzetével foglalkozó vizsgálatok: ezek tárgya nem annyira egy általános probléma, sokkal inkább konkrét kérdéseket tárgyalnak regionális vagy helyi súlyponttal. Például születtek művek a zsidóság jogi helyzetéről Tirolban és Grazban vagy a cigányokéről Salzburgban, csakúgy, mint – Ausztrián kívül – Lichtensteinben és St. Gallenben. Ezen az üldözött csoportok mellett a kutatás foglalkozott azokkal a kisebbségekkel, amelyek népcsoport jelleggel rendelkeznek, és az idegenekkel.

A nem etnikai hovatartozáson vagy az állampolgárság hiányán, hanem a nemen alapuló diszkrimináció a „nőjogtörténet” kialakulásához vezetett. Ez, részben meghatározott forrásfajták alapján a nők általános helyzetével foglalkozik, miközben a nők választójoga és a nők jogi tanulmányai felismerhetők súlypontként.

A terjedelemben és jelentőségben ugyancsak előretörő jogi kortörténet nem csak a középkor visszaszorulásával áll komplementer kapcsolatban, hanem túlnyomórészt a nemzetiszocializmus éveire és annak feldolgozására koncentrál. Az ehhez a témakörhöz kapcsoló-

dó projektek számára a Történészbizottság által kiosztott, egyébként inkább szűkös kutatási támogatás jelentette ennek a tendenciának a csúcspontját.

D) A jogtörténet háttérbe szorulása?

A tematikai súlypontok képzésével, mint a társadalmi elfogadottság nyomásának következményével gyakran aktuális kérdéseket vetítenek vissza a történelembe, ahol ezek ebben a formában ismeretlenek voltak. Olyan fogalomképzések, mint „környezetjog-történet” jellemzőek erre. Az autochton jogtörténeti kérdésfeltevés és kutatás ezzel a tudomány kárára visszaszorul. Alig vehető már észre ott, ahol jogtörténeti intézmények jogfejlődés címszóval inkább jogpolitikát művelnek, vagy támogatnak.

Ezek a tendenciák több osztrák karon már világosan nyomot hagytak az – elvben – jogtörténész utánpótláson. A jogtörténeti vonatkozás nélküli munkák túlsúlya épp olyan jellemző erre, mint az a tény, hogy az egyébként is csökkenő számú jogtörténész asszisztensi álláshelyet részben olyanokkal töltik be, akik nem is jogtörténeti disszertáción dolgoznak. Esetenként olyan személyek, akiknek tevékenységében a jogtörténet nagyon alárendelt, egyenesen marginális szerepet játszott, jogtörténet-oktatási jogosultságot is kaptak.

Összességében reménykedhetünk, hogy a vázolt tendenciákat az egyetemi keretek további „reformjai” nem erősítik fel annyira, hogy az eredmény a jogtörténet háttérbe szorulásaként legyen értékelendő.

ÖSSZEFOGLALÁS

A jogtörténeti kutatást Ausztriában természetesen mindenek előtt (csökkenő számban) jogtörténészek, de más területen dolgozó jogászok és történészek is végzik. Kevésbé kialakult viszont az ezen csoportok közötti kommunikáció és együttműködés, úgy ahogy például a német Alkotmánytörténeti Egyesületben (Vereinigung für Verfassungsgeschichte) létezik, amely kifejezetten jogtörténészeket, más jogászokat és történészeket fog össze. A jogtörténet területén tevékenykedő tudósok ilyen önszerveződése nem létezik Ausztriában.

A hagyományos súlypontja a kutatásnak az alkotmánytörténet, különösen 1848 óta és a korai újkori magánjogtörténet. Emellett nagy számú speciális részterület is tartja magát. Jelentősebbé váltak az elmúlt években az önálló közigazgatásjog-történet, továbbá az igazságügy-történeti kutatások. Észrevehető a társadalomtörténeti összefüggések iránti felerősödött érdeklődés, ami megmutatkozik a jogász réteg történetével és a bűnözéstörténettel foglalkozó nagyobb számú kutatásban.

Összességében megfigyelhető a „középkor háttérbe szorulása”, azaz a jogtörténeti kutatás elfordulása a középkori kérdésektől. Az „europaizálódásra” ugyan felkészültek, de valójában csak nyomokban valósul meg ténylegesen. Többnyire csak az egyik irányzatot köve-

tik, ahogy az más, részben divatszerű súlypontok kialakulásához is vezetett. Azon törekvés közben, hogy a jogtörténet társadalmi elfogadottságát egy inkább törté-

nelemellenes korban növeljék, fennáll a veszély, hogy a szakterület elveszíti önálló tartalmát és metodikáját.

Fordította: Frey Dóra

AZ EGYPÁRTRENDSZER KIALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON

Magyarországon az egypártrendszer megteremtésére való tényleges törekvés hivatalos formában először 1948 márciusában vetődött fel, amikor Rákosi Mátyás a Magyar Kommunista Párt (MKP) funkcionáriusainak értekezletén, az ellenzéki pártok politikai életből való kizorítását felvetette, ami egyben a koalíció felszámolását is jelentette.

1948 nyarán a két munkáspárt Magyar Dolgozók Párja (MDP) néven egyesült, ez az egyesülés valójában a szociáldemokrata párt beolvasztását jelentette a kommunista pártba.

Az MDP Központi Vezetőségének 1949. március 5-i ülése megerősítette a szovjet típusú proletárdiktatúra követésének igényét.

Ez azt jelentette, hogy át kell térni a „teljes” proletárdiktatúrára, pontosabban a szovjet szisztémára, az egypártrendszerre. E cél elérését szolgálta, az 1949. február 1-jén megalakult Magyar Függetlenségi Népfront.

A Front elnökévé Rákosi Mátyást, főtítkárrá Rajk Lászlót választották.

A köztársasági elnök 1949. április 12-én oszlatta fel az erősen megcsonkult országgyűlést – akkorra ugyanis a Demokrata Néppárt, a Keresztény Női Tábor képviselői, valamint számos kisgazda képviselő kénytelen volt elhagyni a parlamentet –, és május 15-ére kiírta a választásokat.

Az 1949. május 15-i választásokon a pártok közös listán, a „népfront listáján” indultak. A választók egyetlen „variáció” közül választhattak, hiszen ellenzék nem kerülhetett fel, s egyéni jelölés nem volt lehetséges.

Az országgyűlési választások az MDP „átütő” sikerét hozták, a megválasztott képviselők (402 fő) 71%-a a párt tagja volt.¹

1949 őszére lehetetlenné vált a pártok önálló politikai tevékenysége.

Az alkotmány, vagy más törvény nem rendelkezett felszámolásukról, csak éppen működésüket nem tudták folytatni.

Az államosítások és egyéb intézkedések megfosztották őket anyagi erőforrásaiktól, kiadványaik lassan megszűntek, székházait elvették, rendezvényeiket korlátozták, majd be is tiltották.

Az MDP így ténylegesen is egyeduralkodóvá, valójában állampárttá vált.

Az eddig megtett út jogi legitimálására 1949. augusztus 18-án került sor a Magyar Népköztársaság Alkotmányának elfogadásával.

Az alkotmány Magyarországot népköztársasággá

MŰHELY

Benyák Adrienn:

Az Elnöki Tanács és az Országgyűlés helye és szerepe az államszervezetben 1949-1953 között

nyilvánította, amely a munkások és a dolgozó parasztok állama, ahol minden hatalom a dolgozó népé. Rögzítették, hogy „népünk megkezdte a szocializmus alapjainak lerakását és az ország a népi demokrácia útján halad a szocializmus felé.”²

Az alkotmány szövegét a szovjet 1936-os alkotmány majdnem teljes adaptációjával készítették.

A politikai küzdőtér megszüntetésével végképp megszűnt az ún. állampártnak a polgári demokráciát jellemző pártjellege. A párt funkciói ezután a párt hatalomkoncentráció eszközeként jelentek meg: a törvényektől és állami szervektől független szervezetként irányította az államszervezetet.

A hatalommegosztás elvét elvetve a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalmat egy kézben összpontosították, és egy hierarchikusan és oligarchikusan felépülő államszervezetet építettek ki, amelyet a párt irányított és ellenőrzött.

Az állami szervek mellett kiépült egy ezzel párhuzamos párháló, amely az állami szervezetet – így az országgyűlést, a kormányt is – másodlagossá tette.

Elvileg a hatalom a dolgozó népé, amely képviselőin keresztül gyakorolja ezt a hatalmat.

A választások azonban 1949-től formálisak, a képviselői helyeket már előre betöltik.

Ellenzavazat nincs, köt a pártfegyelem is, hiszen a képviselők kétharmada tagja az MDP-nek. A parlament törvényhozói funkciója formális, egyébként is ritkán ülésezik, hatáskörét az Elnöki Tanács vette át.

A fontos döntéseknél a következő mechanizmus érvényesült: az MDP Központi Vezetőségének osztályai elkészítik a javaslatot, ezt megtárgyalja a Politikai Bizottság, majd a Központi Vezetőség elé terjeszti, a Központi Vezetőség megtárgyalja és ajánlja a kormánynak

elfogadásra (törvény) vagy az Elnöki Tanácsnak (törvényerejű rendelet) megalkotására.³

AZ 1949. ÉVI ALKOTMÁNY

Magyarország történelmének első „írott” alkotmánya 1949-ben készült el (1949. évi XX. törvény).

A polgári államok a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalmi ágak elválasztása és egyensúlyának elve a szocialista alkotmányban a képviselői, közigazgatási, bírói és ügyészi szervek felosztásává alakult át.⁴

A szovjet jogtudomány az államhatalom egységének elvét vallotta, ahol a törvényhozás elsődlegességét deklarálta, és a többi állami szerv között csak a munkamegosztás miatt alakult ki egyfajta tagozódás, szervezeti elhatárolódás. Ennek ellenére a népszuverenitás lételeményese, az országgyűlés évente kétszer, esetleg háromszor ülésezett, ekkor is csak néhány napig.

Különösebb vita nélkül elfogadott néhány törvényt, miközben fontos rendelkezések törvényerejű rendeletekben, alacsonyabb szintű jogszabályokban jelentek meg, amelyek párthatározatokon alapultak. Megszűnt a költségvetés országgyűlési ellenőrzése és az Állami Számvevőszék is.

Az alkotmány tartalmazott olyan intézményeket is, amelyek ekkor még nem is léteztek,

mint például a tanácsrendszer.

Több meghatározása deklaratív funkciót töltött be, valóságos normatív tartalma nem volt.

Az államformára nézve a „népköztársaság” kifejezést találták megfelelőnek.

„A Magyar Népköztársaság a munkások és a dolgozó parasztok állama.”⁵

A „nép” fogalmából – legalábbis deklaratív szinten – kirekesztették azokat, akik nem voltak munkások vagy dolgozó parasztok. A szovjet típusú diktatúra hivatalos álláspontja szerint az emberi jogok kérdéseit a szocializmus viszonyai között már megoldották, ezért sem részletes jogi szabályozásra, sem pedig széles körű garanciarendszerre nincs szükség.

Így az emberi jogok szabályozása rendkívül szűkszavúvá és formálissá vált, az alkotmány egyik fejezetére korlátozódott.

Az 1949. évi alkotmány az emberi jogokat átkeresztelte állampolgári jogokká és körüket egyben korlátozta azokra a jogokra, amelyeket az állam kifejezetten ennek ismert el.

Az állampolgári jogok definíciója is leegyszerűsített és formai lett: állampolgári jog az, amit az állam kifejezetten ennek ismert el.

A szabadságjogok érvényesültek a legkevésbé. A személyi szabadság és sérthetatlenség területén nem érvényesülhetett az a polgári alapelv, hogy nem lehetett korlátozni személyes szabadságában olyan személyt, akinek cselekményét jogszabály az elkövetés előtt nem minősítette bűncselekménynek. A lelkiismereti és vallásszabadság érvényesülése komoly akadályokba ütközött.⁶

A cél az egyházak működésének korlátozása, vagyosanak államosítása, végleges kiszorítása az állami, a politikai, a társadalmi és kulturális életből, egyáltalán a nyilvánosságból. Az egyházkormányzat állami felügyelet alá került.

Az 1951. évi I. törvény létrehozta az Állami Egyházügyi Hivatalt, amely mint országos hatáskörű szerv irányította az egyházat.

A szólás- és sajtószabadságot ill. a gyülekezési jogot szintén csak az alkotmány deklarálta, de a gyakorlatban nem érvényesülhetett.

A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG ELNÖKI TANÁCSA

Az 1946. február 1-jén megszületett köztársasági államforma és köztársaság elnöki intézmény az ún. alkotmánytörvény megszületéséig. Lényegében 1949. augusztus 20-ig létezett Magyarországon.

Az 1946: I. törvénycikk, illetve az államfői jogok szabályozása nem érintett egy korábban politikai úton, eredetileg ideiglenes jelleggel életre hívott sajátos intézményt, a nemzetgyűlés Politikai Bizottságát. Az 1944 végén megszületett és lényegében kezdettől fogva széleskörű politikai döntés előkészítő és törvényalkotó jogokkal felruházott intézmény 1946. február 1. után is változatlanul fennállott. Sőt, pozíciója tulajdonképpen csak megerősödött azáltal, hogy a köztársaság bevezetése után már nemcsak a nemzetgyűlés szerepét szűkítette-korlátozta, hanem a köztársasági elnök jogkörét is.⁷ A Politikai Bizottság egészen az alkotmánytörvény életbelépéséig működött. A parlament és a köztársasági elnök hatáskörét egyaránt korlátozó Politikai Bizottságot az 1949:XX. törvény, az alkotmánytörvény megszüntette. Ez az aktus azonban úgy ment végbe, hogy a köztársasági elnöki intézményt és az országgyűlés Politikai Bizottságát „összeházasították”. Kollektív államfői testületként 1949. augusztus 23-án létrejött az Elnöki Tanács, élén az Elnöki Tanács elnökével.

Az Elnöki Tanács a Politikai Bizottságtól „csupán” a sajátos törvényalkotói jogkört „örökölte”, azaz törvényerejű rendeleteket hozhatott.⁸

Az 1949:XX. törvény életbelépésével Magyarország megszűnt köztársaság lenni; az Elnöki Tanács, illetve az Elnöki Tanács elnökségének felállítása pedig felszámolta a köztársasági elnök intézményét.

A NET ÜGYRENDJE

Az Elnöki Tanács belső szervezeti felépítését és működési rendjét ügyrend állapította meg.

A NET ügyrendjét a Magyar Dolgozók Pártjának Titkársága tárgyalta meg és állította össze a tennivalókkal együtt.⁹

A NET ügyrendje állapította meg a testület szervezeti rendjét, eljárási szabályait és a hatásköri rendelkezéseket.

Az alkotmány 21.§ (5) bekezdése értelmében az El-

nöki Tanács ügyrendjét az országgyűlésnek bemutatja.

Az első ügyrendjét 1949. augusztus 19-én az első ülésén fogadta el és az országgyűlés 1949. december 5-i ülésén mutatta be.

Az ügyrend a NET által történt elfogadás után lépett hatályba. Határozatképes, ha az ülésen az elnökön és a titkáron kívül legalább kilenc tag jelen van.

Az Elnöki Tanács elnökévé, helyettes elnökévé, titkárává, valamint tagjává csak országgyűlési képviselő választható meg. A NET tagjait az Országgyűlés alakuló ülésén tagjai sorából választotta meg.

Négy tisztségviselője – elnök, 2 elnökhelyettes és titkár, valamint 17 tagja volt.

Nem választhatók az Elnöki Tanácsba a Minisztertanács elnöke, elnökhelyettesei és tagjai.¹⁰ E kizáró ok akkor is releváns, ha az említett személyek országgyűlési képviselők.¹¹

Kezdetben külső szervek képviselőit nem hívták meg a NET üléseire.

1952-től a Minisztertanács képviselőjét, illetőleg a napirendben érintett minisztert és a legfőbb ügyészt is meghívták.

Szavazategyenlőség esetén az a javaslat vált határozattá, amelyhez szavazatával az elnök csatlakozott.

A szervezeti rendelkezések létrehozták a NET elnökségét, amely a NET elnökből, helyetteseiből és titkárából állt. A NET titkárságát 35 főben állapították meg.

A NET havi 3–4 ülést tartott, 2–3 napirendi ponttal.

Amennyiben az Elnöki Tanácsban bármely okból üresedés következett be, az országgyűlés az ezt követő legközelebbi ülésén a megüresedett helyet betöltötte.

A NET üléseiről jegyzőkönyv készült, amelyet aláírt az elnök és a titkár, az elnökhelyettesek pedig hitelesítették.

Az Elnöki Tanácsnak az országgyűlés iránti felelősségéből következik, hogy az országgyűlés jogosult a NET bármely tagját – ide értve az elnököt a helyetteseket és a titkárt is – bármikor visszahívni.¹²

A NET tagság megszűnésének lehetséges esetei a következők: halál, visszahívás, felmentés, az Elnöki Tanács megbízásának lejáta.

„Az Elnöki Tanács az új típusú állam egyik központi szerve, amely az állami szervek szocialista elveken felépített rendszerében foglal helyet. Az egész államszervezet élén az államhatalom legfelsőbb szerveiként az Országgyűlés és a NET állnak.

Az Országgyűlés és a NET nem két mellérendelt helyzetben álló legfelső szerve az államhatalomnak, hanem föl és alárendeltségi viszonyban állnak egymással.”¹³

A NET az Országgyűlés megbízásából tölti be funkcióját.

Az Elnöki Tanács két nagy feladatkört hivatott ellátni:¹⁴

I. Saját hatáskörében ellátandó feladatok

- kegyelmezési jog
- népszavazás elrendelése
- külügyi tevékenység, követek megbízása és fogadása

- az országgyűlés által alapított rendjelek és címek adományozása
- kinevezések
- alkotmányossági felügyelet
- jogalkotás, törvényerejű rendelet és határozat hozatala, kibocsátása
- saját működésével kapcsolatos szervezeti kérdések eldöntése (ügyrend, hivatali szervezet kialakítása stb.)

2. Az Országgyűléssel kapcsolatos feladatok

- az országgyűlés összehívása
- az országgyűlés helyettesítése, feladatainak ellátása, ha nem ülésezik
- törvénykezdeményezés
- az országgyűlési választások kitűzése

A NET feladatai közé tartozik az országgyűlés eredményes működésének elősegítése.

Az országgyűlés összehívása részben a NET saját megítélése alapján történhet, ill. részben köti az alkotmány:

1. évente legalább kétszer ül össze rendes ülészakra (12.§(1) bek.)
2. össze kell hívni a választások után 1 hónapon belül
3. a képviselők egyharmadának írásbeli kérelmére

Az Elnöki Tanácsot nem illették meg a legtipikusabb államfői jogosultságok, hiányzott a hatásköréből például: a parlament elnapolásának és feloszlításának joga, a törvényszentesítési jog.

AZ ELNÖKI TANÁCS

BESZÁMOLÁSI KÖTELEZETTSÉGE

Az országgyűléssel szembeni alárendeltségének egyik kifejezője az Elnöki Tanács beszámolási kötelezettsége.

Tevékenységéért kizárólag az országgyűlésnek felelős, és csak az országgyűlésnek köteles beszámolni, amely jogosult bármikor bármely tagját visszahívni.

A beszámolás ideje nincs meghatározva, az alkotmány rendszerességet ír elő.¹⁵

A beszámolóknak nemcsak arra kell kiterjednie, hogy a szóban forgó idő alatt az Elnöki Tanács mit tett az országgyűlést helyettesítő hatáskörében, hanem arra is, hogy mit végzett saját hatáskörében.

A beszámolót a NET elnöke terjesztette be az országgyűlés elé. Lehetővé tette azonban az ügyrend azt is, hogy az Elnöki Tanács a beszámoló előterjesztésével helyettes elnökeit, titkárait vagy bármely tagját megbízza.

Az országgyűlésnek joga van a beszámolóhoz megállapításokat fűzni, az Elnöki Tanácsnak utasításokat adni, illetve a tudomásul vételt a beszámoló egészére vagy annak egyes részleteire nézve megtagadni.

Az országgyűlés ügyrendje tartalmazta, hogy az Elnöki Tanácshoz a feladatkörébe tartozó minden ügyben bármelyik képviselő kérdést intézhet.

Az Elnöki Tanácsnak minden interpellációra az országgyűlés előtt kellett választ adnia. Amennyiben az

országgyűlés az interpelláló kérésére kimondja az interpelláció sürgősségét, az Elnöki Tanácsnak még azon az ülésnapon, vagy az ülésszak következő ülésnapján kellett választ adnia.¹⁶

Az Elnöki Tanácsnak csak kivételesen volt joga ahhoz, hogy indokolt esetben ne az országgyűlés előtt adja meg a választ, hanem 30 napon belül írásban közölje az interpelláló képviselőkkel és az országgyűlés elnökével.

AZ ELNÖKI TANÁCS ELNÖKSÉGE

Az Elnöki Tanács kollektív jellege nem zárta ki, hanem inkább megkövetelte, hogy legyenek olyan tisztviselők, akiknek az a feladatuk, hogy a NET kollektív működésének feltételeiről gondoskodjanak.¹⁷

Az elnökség feladatainak egy része az Elnöki Tanács működésének elősegítésére irányult. Ezek között szerepelt az Elnöki Tanács üléseinek összehívása, amennyiben a tagok egyharmada kérelmezte.

Az elnökség jogosult képviselni az Elnöki Tanácsot, ez elsősorban reprezentatív képviselést jelent.

Az elnökség minden olyan ügyben intézkedett, amelyeknek az intézésével az Elnöki Tanács megbízta.

Az elnök feladatai nem terjedtek túl az Elnöki Tanács képviselteként elvégezendő reprezentatív teendőkön és azokon a feladatokon, amelyeknek ellátása természetesen egy személyhez kötött, mint például: az Elnöki Tanács és az elnökség üléseinek vezetése, az országgyűlés által alkotott törvény aláírása, a tvr., valamint a normatív és egyedi határozat aláírása, a NET nevében külföldi követek fogadása, kitüntetések átadása.

A NET TITKÁRA ÉS TITKÁRSÁGA

A titkár nem az Elnöki Tanács titkárságának hivatalvezetője, nem is az elnök vagy az elnökség titkára, hanem a NET egyik vezető funkcionáriusa, aki az országgyűléstől nyerte a megbízatását. Feladatainak többsége az Elnöki Tanács működéséhez szükséges feltételekről való gondoskodás.¹⁸

Az Elnöki Tanács mellett működő titkárságot a titkár vezette.

A titkárság, amelynek létszámát 35 főben állapította meg az Elnöki Tanács, a NET hatáskörébe tartozó, hivatali előkészítő munkát igénylő főbb feladatok szerint tagozódott.

A titkárságon belül sajátos helyet foglalt el NET elnökének feladatait segítő elnöki osztály.

AZ ELNÖKI TANÁCS ÉS AZ ORSZÁGGYŰLÉS HATÁSKÖRE

Az alkotmány az országgyűlést továbbra is a legfelsőbb államhatalmi szervként jelölte meg, amely gyakorolja a népszuverenitásból eredő összes jogokat, meghatározza a kormányzás szervezetét, irányát és feltételeit.¹⁹

E jogkörében az országgyűlés:

1. törvényeket alkot
2. meghatározza az állami költségvetést
3. megállapítja a népgazdasági tervet
4. megválasztja a Népköztársaság Elnöki Tanácsát
5. megválasztja a minisztertanácsot
6. minisztériumokat létesít és szüntet meg, illetőleg meghatározza és megváltoztatja a minisztériumok feladatkörét
7. dönt hadüzenet és a békekötés kérdésében
8. közkegyelmet gyakorol

Az országgyűlésről, az országgyűlés szerepéről e korszakban a következőket olvashatjuk:

„A legfelsőbb képviselők szerv, az országgyűlés az 1949. évi alkotmány elfogadását megelőzően lényegében a parlamentáris köztársaságok kormányformájára jellemző keretek között, az államhatalom megosztásának elve alapján illeszkedett be az állam központi szerveinek rendszerébe. Az alkotmány elfogadásával az országgyűlés a hatalom egységének elve alapján lett a legfelsőbb államhatalom kizárólagos birtokosa.”²⁰

Az országgyűlés a magyar dolgozó nép teljhatalmának kifejezője, hordozója és megvalósítója. A Magyar Népköztársaság szervezetében nincs olyan állami hatalom, mely az országgyűlés felett vagy ellenére érvényesülhetne. Az országgyűlés nemcsak törvényeket hoz, hanem kötelessége gondoskodni ezeknek a törvényeknek a megvalósulásáról is.²¹

Mindez azonban csak formailag volt igaz, mert 1949-től megváltozott az országgyűlés funkciója és működése. Ettől kezdve a képviselőket évente 2 vagy 3 alkalommal hívták csupán össze.

Minden ülésnek szokásos tárgya volt az eddigi eredmények értékelése és néhány törvény elfogadása.

Érdemi felszólalások helyett a képviselők előre megírt, és előzetesen több politikai és állami fórummal is egyeztetett beszédeket olvastak fel. A szavazások egyhangúak, az ellenszavazat ritka jelenség a kor országgyűlésein.

Az országgyűlés gyakorlatilag elvesztette jogalkotó funkcióját, miközben fontos rendelkezések törvényerőjű rendeletekben, alacsonyabb szintű jogszabályokban jelentek meg, amelyek mind párhatározatokon alapulnak.

A képviselők kiválasztása formális és politikai szempontokat figyelembe véve történt. A legfőbb párt és állami vezetők mellett a politikai igények szerint a lakosság foglalkozási és származási összetételét kellett reprezentálniuk.

A körülményeknek megfelelően az országgyűlés fő tanácskozó és döntéshozó szervének, a plenáris ülésnek a szerepe is nagymértékben leértékelődött.

Az üléseken a kormány tagjai, a Legfelsőbb Bíróság elnöke és a legfőbb ügyész akkor is részt vehettek, ha egyébként nem voltak országgyűlési képviselők.

Az országgyűlés – az elnök előterjesztésére – maga állapította meg az egész ülésszakra vonatkozó tárgysorozatot, valamint az egyes ülések napirendjét.

Az indítványtevők köre a hagyományoshoz képest a Népköztársaság Elnöki Tanácsával bővült ki, mely szerv korábban ismeretlen volt.

Az alkotmány 20. paragrafusának 4. bekezdése szerint:

„ha az Országgyűlés nem ülésezik, az Országgyűlés jogkörét a NET gyakorolja.”²² Mivel az Országgyűlés alig ülésezett, a NET helyettesítő jogköre lett a főszabály.

Az Elnöki Tanács, ha az Országgyűlés nem ülésezett, az alkotmány módosításának kivételével minden kérdésben jogszabályt alkothatt.

A törvényerejű rendelettel szemben az alkotmány két kikötést tartalmaz:²³

1. az alkotmányt nem változtathatja meg
2. az országgyűlés legközelebbi ülésén bemutatandó

A minisztériumok létesítése ill. megszüntetése esetén a NET megváltoztatta az alkotmány 24. paragrafusát, ezzel az alkotmányban foglaltaktól eltérő állapotokat hozott létre.

Az Országgyűlésnek kellett ezután az alkotmány 24. §-ának módosításáról szóló törvénnyel összhangba hozni az alkotmány szövegét a tvr. által kialakított tényleges helyzettel.

Az alkotmány módosításáról szóló 1957. évi II. törvény törölte az alkotmányból a minisztériumok felsorolását.

Az alkotmánymódosításon kívül is léteznek olyan jogosultságok, amelyek természetüknél fogva kizárólag az országgyűlés által gyakorolhatók és nem élhet velük az Elnöki Tanács akkor sem, ha az országgyűlés nem ülésezik.

E jogosultságok egy része az országgyűlés szervezeti felépítésével és működésével, másik része pedig az Elnöki Tanács létrejöttével, megbízatásának megszűnésével, illetőleg összetételének megváltoztatásával áll közvetlen összefüggésben.

Nem helyettesítheti az Elnöki Tanács az országgyűlést az országgyűlés belső szervezeti felépítésének és apparátusának létrehozásában.²⁴

Az alkotmány előírja, hogy az országgyűlés tagjai sorából elnököt, két alelnököt és hat jegyzőt választ.²⁵

Az országgyűlési állandó és ideiglenes bizottságokat csak az országgyűlés alakíthatja meg.

Az Elnöki Tanács elnöke bármelyik állandó bizottság ülésén tanácskozási joggal részt vehet, sőt kötelező erővel javasolhatja zárt ülés tartását.

Sajátos az Elnöki Tanács, valamint a mentelmi és összeférhetetlenségi bizottság közötti kapcsolat. Ha ugyanis az országgyűlés ülésszakai közötti időben valamelyik országgyűlési képviselő mentelmi ügyében dönteni kell, a határozatot az országgyűlést helyettesítve a mentelmi és összeférhetetlenségi bizottság javaslatára a NET-nek kellett meghozni.

Míg 1900 és 1949 között évente átlagosan 50 törvényt alkottak, addig 1950 után évi 4-et, 5-öt.

1949. augusztus 20 és 1958. december 31. között az Országgyűlés 57 törvényt, az Elnöki Tanács pedig 377 törvényerejű rendeletet alkotott.

Év	Törvény	Törvényerejű rendelet
1949	8	21
1950	5	48
1951	4	39
1952	6	26
1953	4	27
1954	11	33
1955	4	39
1956	4	36
1957	8	66
1958	3	42

A NET alkalmas volt arra, hogy a pártvezetés döntéseit gyorsan, minden különösebb formalitás nélkül legalizálja törvényerejű rendeletek formájában.

„Az Elnöki Tanács testületi szerv, amely kis létszáma miatt operatíván látja el feladatait. Munkájának súlypontját a párt politikájának állami megvalósítása képezi. Állami életünkben elfoglalt helyének jelentőségét növeli vezetőinek és tagjainak magas politikai és közéleti funkciója, továbbá a testületnek a magyar nép érdekében végzett munkája.”²⁶

A törvényerejű rendeletek szovjet minta nyomán kerültek a magyar jogforrási hierarchiába. Az 1949. évi alkotmányt megelőzően a magyar alkotmány nem ismerte a törvényerejű rendelet intézményét. A törvényerejű rendeletnek, mint a törvénynek is jogforrási ereje az alkotmányban gyökerezik, amely kimondja, hogy „ha az Országgyűlés nem ülésezik, az Országgyűlés jogkörét a Népköztársaság Elnöki Tanácsa gyakorolja, az alkotmányt azonban nem változtathatja meg.”²⁷

Ezzel az alkotmány lehetőséget nyújtott arra, hogy a törvényhozás szintjén a legfelsőbb képviselői szervek rendszerében alakuljon ki a legelső szintű jogalkotásnak olyan szerve, mely a szocializmushoz való átmenet időszakában rugalmas keretet biztosított a hatályos törvények módosítására, kiegészítésére, adott esetben új társadalmi viszonyok relatíve gyors, törvényi szintű szabályozására.²⁸

A törvényerejű rendelet leegyszerűsítette a legfelsőbb jogalkotást, nem kellett bevárni az Országgyűlés ülésszakát. A törvények száma csökkenni kezdett a törvényerejű rendeletekhez képest.

Az alkotmány rendelkezéseiből a törvénynek és a törvényerejű rendeletnek a következő sajátosságai bontakoznak ki:²⁹

A törvény – beleértve az alkotmányt, mint alaptörvényt is – a legmagasabb rendű jogforrás.

A törvényt a legmagasabb államhatalmi szerv, az országgyűlés alkotja, amely a népszuverenitásból eredő összes jogokat gyakorolja.

A törvénnyel és vele e tekintetben azonos elbírálás alá eső törvényerejű rendelettel alsóbbrendű szerv által kiadott jogszabály nem ellenkezhet.

Az alkotmány a minisztertanács, az egyes miniszterek, a helyi tanácsok feladatainak meghatározásánál az általuk kibocsátandó jogszabályok tekintetében azt a feltételt állítja fel, hogy azok magasabb rendű jogszabályokkal, elsősorban a Népköztársaság törvényeivel nem ellenkezhetnek.³⁰

A törvényekkel a jogforrási hierarchiát tekintve konkurálnak a Népköztársaság Elnöki Tanácsának törvényerejű rendeletei.

A törvény és törvényerejű rendeletek alkotása három fázisban történik:

1. a kezdeményezés
2. a tárgyalás és elfogadás
3. a kihirdetés

1. A törvény és a törvényerejű rendelet alkotásának első mozzanata a kezdeményezés. Törvényt a NET, a minisztertanács, továbbá bármely országgyűlési képviselő kezdeményezhet, áll az alkotmányban.³¹

A törvényerejű rendeletek kezdeményezését a NET ügyrendje akként szabályozza, hogy a kezdeményezési jogot a NET elnöksége (elnök, elnökhelyettesek, titkár) és bármely tagja, a minisztertanács, illetőleg a minisztertanács útján bármelyik miniszter gyakorolhatja.³²

Ez azt jelenti, hogy az egyes miniszterek önállóan nem kezdeményezhetnek törvényerejű rendeletet, csak ha tervezetüket a minisztertanács elfogadja, épp úgy, mint ahogy az országgyűlés előtt a minisztertanácsnak, s nem az egyes minisztereknek van törvénykezdeményezési joga. Míg azonban az országgyűlésen az egyes képviselők törvényeket kezdeményezhetnek, tvr. kezdeményezési joguk az egyes képviselőknek nincs.

A kezdeményezést előkészítés előzi meg, melynek során a törvény vagy a tvr. tárgya szerint illetékes minisztériumokban elkészítik a törvény tervezetét.

2. A törvényjavaslat tárgyalása az országgyűlésen folyik, amit az országgyűlés ügyrendje szabályoz.

A törvényerejű rendeletet a NET saját ülésein hozza. Az üléseken a NET tagjain kívül tanácskozási joggal a minisztertanács tagjai is részt vehettek. Az ülések akkor voltak határozatképesek, ha az elnökön és a titkáron kívül kilenc tag jelen volt. A NET határozatait a jelenlévők szótöbbségével hozta.

Kihirdetés nélkül egy országgyűlési vagy elnöki tanácsi aktus sem vált jogszabállyá, szankcióját az állampolgárok irányában érvényesíteni nem lehetett.

3. A törvény és a törvényerejű rendelet kihirdetésének fontosságát aláhúzza az, hogy annak módját az alkotmány írja elő: Az országgyűlés által elfogadott törvényt a Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke és titkára írja alá. A törvény kihirdetéséről az Elnöki Tanács elnöke gondoskodik. A törvényt hivatalos lapban kell kihirdetni.

AZ ELNÖKI TANÁCS ÉS AZ ÁLLAMSZERVEZET NÉHÁNY TOVÁBBI INTÉZMÉNYÉNEK KAPCSOLATA

AZ ELNÖKI TANÁCS ÉS A MINISZTERTANÁCS

Az Elnöki Tanács legfelsőbb irányító és felügyeleti szervként működött a kormány irányában is, amikor az országgyűlés nem ülésezett. Az Elnöki Tanács határozatainak érvényességéhez nem volt szükség kormányelnöki vagy miniszteri ellenjegyzésre, döntéseiről önállóan fele-

lős. Az Elnöki Tanács tevékenységének nagy része kormányzati tevékenység. Kormányzati tevékenységet fejt ki például az Elnöki Tanács, amikor az állami feladatok elvégzésének módját, szervezeti formáit meghatározó normákat bocsát ki, amikor az országgyűlés helyettesítésében megváltoztatja a kormány összetételét, amikor nemzetközi szerződéseket köt, megbízta és visszahívja a Magyar Népköztársaság követeit, kinevezi a törvény által meghatározott fontosabb megbízatású állami alkalmazottakat, a fegyveres erők magasabb rangú tisztjeit.³³

A kormány felett álló hatalmi szerv az Elnöki Tanács. A kormány egészét vagy egyes tagjait jogában állt beszámoltatni.

AZ ELNÖKI TANÁCS ÉS A LEGFŐBB ÜGYÉSZSÉG

Az Országgyűlés kizárólagos hatáskörébe tartozó feladat a legfőbb ügyész megválasztása ill. visszahívása.³⁴

Az alkotmány értelmében a legfőbb ügyész az Országgyűlésnek felelős és az Országgyűlésnek tartozik működéséről beszámolni.³⁵

Ha az országgyűlés nem ülésezik a legfőbb ügyész az Elnöki Tanácsnak felelős.

Ez természetesen következik az Elnöki Tanács azon jogából, hogy amikor az Országgyűlés nem ülésezik, a legfőbb ügyészt megválaszthatja, felmentheti, illetve visszahívhatja.³⁶

Arról sem a NET ügyrendje, sem a Magyar Népköztársaság ügyészségéről szóló 1953. évi 13. tvr. nem rendelkezik, hogy a legfőbb ügyész az Elnöki Tanácsnak mikor és milyen formában számoljon be működéséről.

1953. július 4-én a NET mentette fel a legfőbb ügyészt.

1953-ban született meg a 13. sz. tvr., amely kimondta, hogy a legfőbb ügyész tanácskozási joggal részt vesz a NET ülésein.

Az Elnöki Tanácsnak az ügyészség felett fölérendeltségét bővítette az a körülmény, hogy a legfőbb ügyész helyetteseit, köztük a katonai főügyészt a NET nevezte ki.

AZ ELNÖKI TANÁCS ÉS A LEGFELSŐBB BÍRÓSÁG

Az alkotmánynak az 1950. évi IV. törvény 5.§-a által módosított meghatározása szerint a Legfelsőbb Bíróság elnökét és bírait az Országgyűlés választja.³⁷

Az igazságügyi szervezet átalakítása tárgyában kiadott 1949. évi 9. sz. tvr. azonban addig, amíg az igazságügyi szervezet az alkotmánynak megfelelően átszerveződik, átmeneti rendelkezésként azt írta elő, hogy a Legfelsőbb Bíróság elnökét, másodelnökét és bírait az Elnöki Tanács nevezi ki.³⁸

ÖSSZEZÉS

Szándékunk az Elnöki Tanács és az országgyűlés helyét és szerepét bemutatni az államszervezetben 1949–1953 között.

Az 1949. augusztus 20-án életbelépett alkotmány megszüntette a köztársasági elnöki tisztséget és egyfajta kollektív államfőként deklarálta az Elnöki Tanács intézményét, amelynek addig Magyarországon semmilyen közjogi hagyománya nem volt.

Az Elnöki Tanács hatáskörének megállapításakor önálló jogkört alig kapott, ugyanakkor szinte korlátlan lett az országgyűlést helyettesítő jogköre. Az alkotmány alapján az országgyűlés elméletileg továbbra is megmaradt az államélet legfontosabb szervének,

valójában azonban működése pusztán formalitássá vált.

A törvényhozás jelentőségét és a törvény tekintélyét csökkentette, hogy a szocialista jogrendszerben a jogállamiság követelményeivel szemben az ún. többszintű szabályozás vált uralkodóvá. A végrehajtó hatalomnak lehetősége volt törvényerejű rendeletekkel érvényesíteni akaratát. A törvényerejű rendeleteket az Elnöki Tanács adhatta ki, ennek következménye, hogy az országgyűlés gyakorlatilag elvesztette jogalkotó funkcióját.

Jegyzetek

- ¹ Izsák Lajos: Rendszerváltástól rendszerváltásig. Kulturtrade Kiadó. 1998. 103. p.
- ² Csizmadia Andor: Alkotmányfejlődés a felszabadulást követő években (1944–1949) Jogtörténeti Tanulmányok III. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1966. 42. p.
- ³ Horváth Csaba: Magyarország 1944-től napjainkig. Pécs, 1992. 205. p.
- ⁴ Kukorelli István: Alkotmánytan. Osiris Kiadó. Bp., 2000. 32. p.
- ⁵ 1949. évi alkotmány (28.(2) bek.) Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye 1949. I. kötet. Törvények és törvényerejű rendeletek. A Minisztertanács Elnökének Hivatala. Bp., 1950.
- ⁶ Kukorelli István: Alkotmánytan. Osiris Kiadó. Bp., 2000. 35. p.
- ⁷ Föglein Gizella: Államforma és államfői jogkör Magyarországon 1944–1949. Osiris Kiadó. Bp., 2001. 186. p.
- ⁸ Föglein Gizella: Államforma és államfői jogkör Magyarországon 1944–1949. Osiris Kiadó. Bp., 2001. 190. p.
- ⁹ Ádám Antal: A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 1959. 57. p.
- ¹⁰ 1949. évi XX. törvény 19.§ (2) bek. Törvények és rendeletek Hivatalos Gyűjteménye 1949. I. kötet. Törvények és törvényerejű rendeletek. A Minisztertanács Elnökének Hivatala. Bp., 1950.
- ¹¹ A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának ügyrendje 1.§ (3) bek. Magyar Közlöny. Hivatalos Lap. 1949. december 15.
- ¹² 1949. évi XX. törvény 21.§(3) bek. Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye 1949. I. kötet. Törvények és törvényerejű rendeletek. A Minisztertanács Elnökének Hivatala. Bp., 1950.
- ¹³ Sári János: Állami intézmények a politikai életben. Kossuth Kiadó. 1987. 198. p.
- ¹⁴ Váradi Vilmos: A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának működése 1949–1958. Anarchizmus és rendező elv. Bp.1986. 34. p.
- ¹⁵ 1949.évi XX. törvény 21.§ (2) bek. Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye 1949. I. kötet. Törvények és törvényerejű rendeletek. A Minisztertanács Elnökének Hivatala. Bp., 1950.
- ¹⁶ Ádám Antal: A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa. Közgazdasági és jogi Kiadó. 1959. 70. p.
- ¹⁷ Váradi Vilmos: A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának működése 1949–1958 Anarchizmus és rendező elv Bp.1986. 42. p.
- ¹⁸ Ádám Antal: A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa. Közgazdasági és Jogi kiadó. 1959. 71. p.
- ¹⁹ Kovács István: Negyedszázad a népi demokratikus fejlődés útján 1949–1974. Közgazdasági és Jogi Kiadó 1976. 35. p.
- ²⁰ Beér János–Kovács István: A Magyar Népköztársaság Alkotmánya Bp., 1959. 72. p.
- ²¹ Beér János–Csizmadia Andor: Történelmünk a jogalkotás tükrében. Gondolat Kiadó. 1966. 54. p.
- ²² 1949.évi alkotmány 20.§ (4)bek. Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye 1949. I. kötet. Törvények és törvényerejű rendeletek. A Minisztertanács Elnöki Hivatala. Bp., 1950.
- ²³ 1949. évi alkotmány 20.§ (4.5) bek. Uo.
- ²⁴ Ádám Antal: A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 1959.75. p.
- ²⁵ 1949. évi alkotmány 12.§ (3) bek. Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye 1949. I.kötet. Törvények és törvényerejű rendeletek. A Minisztertanács Elnöki Hivatala. Bp., 1950.
- ²⁶ Besnyő Károly: A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának negyed évszázada. Jogtudományi Közlöny. Bp., 1974. 32. p.
- ²⁷ 1949. évi alkotmány 20.§ (5)bek. Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye 1949. I. kötet. Törvények és törvényerejű rendeletek. A Minisztertanács Elnökének Hivatala. Bp., 1950.
- ²⁸ Csizmadia Andor: A törvény és a törvényerejű rendelet a Magyar Népköztársaságban. Állam és Igazgatás VI-1954.
- ²⁹ Kovács István: A törvény és a törvényerejű rendelet problematikájához. Állam és Jogtudomány 1973.évi 3. szám
- ³⁰ Az 1949. évi alkotmány(25.§(2)bek..26.§(3)bek..31.§(3)bek.)
- ³¹ 1949. évi alkotmány 14.§ (2) bek. Uo.
- ³² 1949. évi alkotmány 19.§ (2) bek. Uo.
- ³³ Ádám Antal: A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa Közgazdasági és Jogi Kiadó. 1959. 124. p.
- ³⁴ 1949.évi alkotmány 43.§. (1) bek. Törvények és rendeletek Hivatalos Gyűjteménye 1949. I. kötet. Törvények és törvényerejű rendeletek. A Minisztertanács Elnökének Hivatala. Bp., 1950.
- ³⁵ 1949. évi alkotmány 43.§. (2)bek. Uo.
- ³⁶ Váradi Vilmos: A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának működése 1949–1958. Anarchizmus és rendezőelvek. Bp.1986. 45. p.
- ³⁷ 1949. évi alkotmány 39.§ (3) bek. Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye 1949. I. kötet. Törvények és törvényerejű rendeletek. A Minisztertanács Elnökének Hivatala. Bp., 1950.
- ³⁸ Ádám Antal: A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 1959. 133. p.

A hétköznapi élet minden területén előforduló színek jelentését a különböző kultúrák és vallások más-más magyarázattal ruházzák fel, és leggyakrabban a természet színeivel kapcsolják össze. A kínai Handinasztia (Kr.e. 206-Kr.u. 200) uralkodói rituális köntösük színét például aszerint választották, hogy a természet mely eleméhez imádkoztak. Fehéret viseltek, amikor a Holdhoz, vöröset, amikor a Naphoz fohászkodtak.¹ Kínában a rózsaszínt a közelgő siker jelének tartották, mivel napfelkeltekor is rózsaszín az égbolt. Másutt a színek az

Bódiné Beliznai Kinga:

A színek és jelentőségük a jogtörténetben*

életben rejlő kreativitást szimbolizálják. Egyes vidékeken a halált fehérnek, máshol pedig feketének látják, mivel mindkettő az észlelhető színek hiányának számít.²

FEHÉR

A fehér a tisztaságot, a szüzességet, a tökéletességet és a transzcendenst jelképezi, bár utal a halál kapujára is. Keleten a gyász, valamint az isteni fény színe. Az antik időkben a férfiak fehér tógája a biztonság, a felelősségtudat, a hatalom és a felszentelés szimbóluma volt. A fehér szín jelképezte az ártatlanságot is. Athénban az Areioszpagosz bírái fehér kövekkel szavaztak a vádlott felmentése mellett.³

A magyar szokásokban a fehér szín szintén az ártatlanságot, a megtisztulást jelzi. Olyan színnek tartották, amely alkalmas az ártó erők távol tartására. Így válhatott a fehér a gyász színévé (Ormánság, Sárrett).⁴ Az ormánságiak fehér gyászruhája ünneplő öltözkéunktől csak abban különbözött, hogy a „patyolatfehér” helyett fehérítetlen, ún. füstös házi vásznat viseltek.⁵ A fehér ruhában gyászolás szokás volt más európai országokban is (pl. Németország, Franciaország). Szarajevóban az ortodox asszonyok azzal mutatták ki gyászukat, hogy fejüket fehér vászonnal térték körbe.⁶

A fehér az előkelők színe volt. Csak a fejedelem járhatott fehér lovon, csak ő lakhatott fehér sátorban, és ő viselhetett fehér süveget.⁷

A fehér szín kapcsolódik az igazsághoz, az igazságszolgáltatáshoz is. A középkori Németországban a panaszos fél fehér lovon érkezett a bíróságra, és fehér lovon igyekezett a párviadalra a városi béke megszegője is, akit városa kiközösített.⁸ Lotharingiában a poroszlók kocsija elé fehér ökröket fogtak. Engesztelésül, bűnbocsánatul sokszor adtak fehér tyúkot csibéjével együtt.

Középkori ábrázolásokon a szabadság jelenik meg fehérbe öltözött nőként, aki jobb kezében jogart, bal kezében pedig süveget tart. Lábánál macska fekszik.⁹

FEKETE

A fekete az ősi sötétség, a káosz, az éjszaka, a titokzatos mélység szimbóluma. Jelképe még a halálnak, a lemondásnak, a gyásznak, a bűnnek, a pokolnak és a bűnhődésnek. A hinduknál az időt jeleníti meg és Kálit, a pusztító istennőt. Egyiptomban az örök megmaradásnak és az újjászületésnek a szimbóluma.¹⁰ A zsidó hagyományban a királyság jelképe. A fekete szín kifejezte a világtól, az élettől való elfordulást, az alázatot is, ezért választották a papok és a bencés rendi szerzetesek ruházatuk színéül.

Különböző fekete színű állatokban (pl. kecskébak, kutya, macska) ölt testet a Sátán. A boszorkányokhoz általában szintén fekete állatokat társítanak, legfőbb segítőtársuknak a fekete macskát tartották.¹¹

A XVI. századtól kezdődően a fekete, mint a bírói viselet színe jelent meg, valószínűleg a spanyol udvari viselet és udvari szertartási rend színét kezdték alkalmazni.¹²

Nyugaton a fekete szín megtestesítette a komolyságot is. Amikor a XVI. században a velenceiek léhaság

hírébe keveredtek, törvényt hoztak, hogy az összes gondolat feketére kell festeni, mintegy annak jeléül, hogy „vége a mulatságnak”.¹³

A magyar szokásokban a megrontó tekintet figyelmét elterelő, szennyesen viselt ruhából alakulhatott ki a fekete gyász szokása.¹⁴

BÍBOR

A bíbor a méltóság, a tisztesség, az ítélkezés színe. Az antik időkben a legelőkelőbb színnek számított: a szentség, az isteni és a királyi jelleg kifejezője volt. A perzsák és a zsidók nagyon szerették a bíbort, de a festék római, majd bizánci használata folytán vált igazán híressé.

Hérodotosz A görög-perzsa háború című művében olvashatunk a bíbor kitüntetett szerepéről. Kr. e. a VI. században Kambüszész perzsa király kémeket küldött Etiópiába, amelyet meg akart támadni. Ajándékol bíborruhát, arany nyakláncot, karperecet, alabástromolajat és egy hordó pálmabort küldött velük. Az ikthüophagosz küldöttek ugyan arról szóltak, hogy a perzsa uralkodó szövetségest és „vendégbarátot” keres, az etióp király azonban átlátott rajtuk, és elutasította a kémeket. Gyanakvóan méregette az ajándékokat is, különösen a bíborköntöst. Kérdésére a küldöttek a valóságnak megfelelően elmondták, hogyan készül a bíbor és hogyan festenek vele. A király pedig kijelentette, hogy „ilyen csalfa szívű emberekhez valóban ilyen csalfa ruha illik.”¹⁵

Rómában a bíborviselet az előkelők származására utalt. Eleinte kitüntető jel volt a tunika szegélyén futó két bíbor csík, amely később a patríciusok körében általánossá vált. A teljes bíboröltözet a caesar kiváltsága volt.¹⁶ Kr. e. 49-ben Kleopátra vacsorát rendezett a Pompeius elleni döntő csatát nyert Julius Caesar tiszteletére. Nemcsak az egyiptomi királynő gályavitorlái voltak bíborszínűek, hanem az egész palota bíbor porfírkővel volt kikövezve, ahogy a bizánci császárok palotái is később. Kleopátra hálófülkéiben a heverőket fénylő „tyrosi (bíbor) festékben” ázott huzat borította. Julius Caesar számára újdonság volt az ilyesfajta keleti tobzódás, és Rómába való visszatérte után új divatot honosított meg: a teljesen bíborszín, tengeri csigával megfestett földig érő tógát.¹⁷

A bizánci császárok öltözkéének színe is a bíbor lett, amelyet VII. Konstantin a X. században annyira kedvelt, hogy a „Bíborban született” (Porphyrogenitus) melléknevet kapta. A konstantinápolyi pátriárka alkalmanként szintén ezt a színt használta aláírásához.

A bíbor a középkorban is a királyi viselet színe maradt, és az uralkodókon kívül csak a jeles és „nagy” emberek viselhetek bíborszínű öltözetet, akik pompában és kincsekben bővelkedtek. Középkori ábrázolásokon a bíró, mint ülő öregember jelenik meg méltóságteljes, általában bíbor színű öltözkében.¹⁸

A fekete mellett a bíbor is gyászszín volt Britanniában. 1952-ben, VI. György király halálakor a londoni rőfösök fekete és mályvaszín bricseszeket árultak.

A brit társasági meghívók öltözködési előírásaikba félgyszázhoz a bíbort is beiktatták.¹⁹

A keresztény vallásban a bíbor az igazság, az alázat és a penitencia jelképe, így végigkíséri a böjti és az adventi időszakot.²⁰

VÖRÖS

A vörös szín az életerőt, az ereken keringő vért jelképezi. Szimbolizálja még a férfiasságot és az aktivitást, Kínában pedig szerencsét hozó színnek tartják. A vörös a háború istenének, Marsnak és a rómaiak főistenének, Jupiternek a színe. Az egyiptomiak igyekeztek távol tartani magukat a vöröses színű állatoktól, mert azok az erőszakot szimbolizálták.²¹ Az antik időkben a szeretet, a szerelem és a szenvedély kifejezője volt a vörös. Rómában a menyasszony tűzpiros fátylat viselt. A középkorban a szeretetet vörös ruhába öltözött nőként ábrázolták. A vörös színnek a vérhez való hasonlósága azt mutatta, hogy az igazi szeretet akár tulajdon vére kiontásáig terjed.²²

A magyar hagyományokban a vörös, mint bajelhárító szín jelenik meg. Már az ókorban úgy tartották, hogy a vörös megóv a démonoktól és a veszélyektől. Az egyiptomiak minden évben vörösre festették barmaikat, fáikat és egyéb vagyontárgyaikat, hogy így megvédjék őket a tűztől és más károktól, és, hogy állataik termékenyek legyenek.²³ A zsidók ajtófélfáikat festették meg az áldozati bárányok vérével, hogy megóvják házaikat a tűz csapástól. „És vegyetek egy kötést izsópot és mártások vérbe, a mely az edényben van, és hintsétek meg a szemöldökfát és a két ajtófelet abból a vérből, a mely az edényben van; ti közületek pedig senki se menjen ki az ő házának ajtaján reggelig. Mikor általmegy az Úr, hogy megverje az Egyiptombelieket és meglátja a vért a szemöldökfán és a két ajtófélen: elmegy az Úr az ajtó mellett és nem engedi, hogy a pusztító bemenjen öldökölni a ti házatokba.”²⁴

Az Újszövetségben a vörös a bűn, az engesztelés, a vezeklés és az áldozat szimbólumaként jelenik meg. Ez lehet az eredete annak a régi görög szokásnak, amely szerint a halottakra vörös leplet borítottak, akiket így jelképesen áldozattá avattak, hogy kibékülve az alvilágiakkal, lejuthassanak birodalmukba. Firenzében a halotti leplek még az 1400-as években is vörös színűek voltak.²⁵

A vörös mágikus erejében bíztak a germánok is: amikor csatába, háborúba indultak, vörös zászlót tűztek lándzsájukra. A középkorban a háborút páncélba öltözött nőként ábrázolták, fején sisakkal, kezében karddal, haja zilált és véres volt. Páncélja alatt vörös ruhát viselt, így fejezték ki dühét és indulatát.²⁶ A rómaiak cinóberrel festették be győztes gladiátoraikat, és ünnepek idején így tettek isten- és császárszobraikkal is.

Számos kultúrában a vörös egyaránt jelenti a halált és az életet. Amikor 1587-ben Stuart Máriát kivégezték, utolsó viseletének fekete-vörös ruhát választott. A fekete a halált szimbolizálta, de a vörös a bátorságát, amellyel végzetét fogadta.²⁷

A joggal és az igazságszolgáltatással is szoros kapcsolatban állt a vörös szín a középkorban. A bíraskodásra kijelölt helyet általában körülkerítették, amely sokszor egyszerűen csak úgy történt, hogy a földbe mogyorófavesszőket szúrtak, amelyek közé vékony zsineget vagy selyemszalagot húztak. A szalag színe piros volt, hiszen ez a korabeli jogi szín. A piros színt és a mogyorófát bajelhárítónak tekintették, amelyek így alkalmasak voltak a gonosz és ártó szellemek távoltartására a bírósági tárgyalásról.²⁸ Gyakran Vörös Kapunak nevezték a bíróságokat (pl. Frankfurt). Frankfurtban még 1844-ben is vörös köpenyt terítettek az esküt tevő személyre. A bíró ítélethozatalkor vagy az ítélet-végrehajtás alkalmával vörös palástot viselt, rajta városa címerével. De nemcsak a bírák viseltek vörös öltözetet, hanem a bírósági segédszemélyek, köztük a hóhér is.²⁹ Ha a városban kivégzésre készültek, ezt vagy röplapokon, vagy a városházára kitűzött vörös posztó révén hozták a városlakók tudomására.³⁰

A vörös a jogi fakultások színe is. Sokszor vörös bőrkötést kaptak a városi jogkönyvek, többek között Zürichnek, Kölnnek és Weimarnak volt ún. Rotes Buch-ja.

Németországban kiengesztelésül vagy kamatként sokszor színes állatokat adtak, kamat fejében általában vörös kakast kapott a hitelező.

Franciaországban a vörös, mint a bolondok öltözeke is elterjedt volt. Egyes bűnözőket arra ítélték, hogy a bolond nevetséges ruháját vegyék fel, hogy így az utca népe előtt is nyilvánvalóvá váljon jogfosztottságuk. Ez a sors várt 1530. áprilisában egy párizsi káplánra, aki meggyilkolta plébánosát. Papi rangjától megfosztották, bolondruhába öltöztették, majd átadták a rendőrfőnöknek, „... kinek döntése nyomán kézlevágásra ítéltetett, majd azzal a karddal, mellyel a gyilkosságot elkövette, egy oszlophoz szögeztetett ... s mindezek után elevenen megégetett”.³¹

A magyar hagyományokban esküvő (pl. Thurzó Imre, 1618) vagy más ünnepélyes alkalmakkor a fehér lovak farkát, sörényét és üstökét – török módra – vörösre festették.³²

SÁRGA

Egyetlen színhez sem kötődik egyértelmű szimbólika, de az összes közül talán a sárgának vannak a legkülönbözőbb üzenetei. A sárga általában rossz képzeteket keltő szín, a tökéletlenség, a csalárdság, az áruulás, illetve a hitetlenség jelképe. A sárga rossz hírének elsősorban a sáfrány rontó hatásának köszönheti. A sáfrány valóban tartalmaz egy olyan éteret, amely ingerli az idegrendszert. Ha valaki túl hosszú ideig lélegzi be, nevetőgörcsöt kap, esetleg dühöngeni kezd, ahogy erre Culpepper 1649-ben kiadott Fűvészkönyve figyelmeztet. Innen ered a mondás, hogy a „bolondnak nem kell sáfrány”. Az ok nélkül nevetgélő emberre azt mondták, hogy „sáfrányt evett”, a hűtlen asszony „be-

sáfrányozta a férjét”, aki pedig rossz üzletet kötött, az „sáfrányban utazott”.³³ Így válhatott a sárga az örület, a bolond színévé.

A sárgával kapcsolatos ellenérzéseket hordozza a mindenki számára ismert sárga veszedelem kifejezés, amelyhez a cselszövés és a kegyetlenség képzele társul, valamint a sárga irigység és a sárgaláz. Ezzel szemben Kínában a sárga a császár szent színe volt. A buddhizmusban a sárga az alázatot jelképezi, ezért járnak a buddhista szerzetesek sáfrányszínű köntösben. A sárga a lüktető élet színe: a gabonáé, az aranyé, az angyali glóriáé.

A középkorban a sárga színű öltözk megkülönböztetésként jelent meg. A budai városi jogkönyv arról rendelkezett, hogy a zsidókat a keresztényektől külsőleg is meg kell különböztetni. A zsidóknak ruhájuk felett vörös köpenyt kellett viselniük, amelyre sárga foltot kellett varniuk. Fejükön hegyes kalapot viseltek. Az 1279. évi budai zsinat egyik határozata megparancsolta a zsidóknak, hogy felső ruhájukra vörös posztódarabot varjanak.³⁴ Hasonló szabályozást találunk Franciaországban is. Az 1254. évi arles-i zsinat arra kötelezte a zsidókat, hogy ruhájukon egy kerek sárga szövetdarabot viseljenek, amely jól megkülönböztette őket a keresztényektől.³⁵

Konstantinápolyban a keresztények számára egyébként tiltott piros kalpagot és sárga csizmát viselő keresztényeket megfosztották fővegüktől és csizmájuktól, majd lapáttal megverték őket (1662).³⁶

A sárga megjelent a prostituáltak megkülönböztetésére is. Budán – a városi jogkönyv tanúsága szerint – a „szabad személyek” iránt bizonyos részvétellel viselkedtek. A „szabad személyek” általában szegény és bánatos, búslakodó személyek voltak, akiket mindenféle igazságtalanságtól és erőszaktól meg kellett védeni. Fejkendőjükre sárga foltot kellett varniuk, hogy jól felismerhetők legyenek. Nem kényszerítették viszont a sárga folt hordására a titokban erkölcstelenkedő hajadonokat.³⁷ A XVII. században Firenzében III. Cosimo rendelkezései értelmében a prostituáltak csak akkor járhattak éjszaka az utcákon, ha erre jogosító engedéllyel rendelkeztek. Megbüntették őket, ha a sötétben fáklya nélkül sétáltak. A prostituáltak évi hat koronát fizettek azért, hogy a Közerkölcsök Hivatala minden ok nélkül ne tartóztassa le őket. Egyébként már olyan csekély súlyú szabályszegésért is letartóztatták őket, mint például az előírt sárga szalag hiánya a kalapjukon vagy a hajukban. Az így elfogott nőket börtönbe vetették, majd a piactéren a hóhér megkorbácsolta őket, nyakukba akasztva a „bujálkodásért” táblát.³⁸

A sárga, mint az alantasság és a megbélyegzettség szimbóluma, a középkorban jelképezte még a hóhérségeket, az árulókat és a szolgákat is. A hóhér a felségárulók házában ajtaját megbecstelenítésképpen sárgára mázolta. A középkorban az árulást sárgás színű ruhába öltözött két fejű (az egyik szép ifjú, a másik gögös öregember) férfi alakjában ábrázolták. Jobb kezében parazsat, baljában pedig vízzel telt edényt

tartott. Ruhájának színe azért sárga, mert az árulás azok lelkének bűne, akiknek jó és kedves szavai, illetve cselekedetei mögött gonosz tervek lakoznak.³⁹

Kénsárga ruhába öltöztetve kísérték az eretnekeket a máglyára, a vezeklő eretnekek ruháját pedig, egész életükön keresztül elől és hátul egy-egy sárga kereszt „díszítette”.⁴⁰

Címereken sokszor az aranyat is jelölik sárgával, mert dicsőséget, hitet és bölcsességet jelképez.⁴¹

ZÖLD

A zöld kétértelmű szín: szimbóluma a természetnek, az újjászületésnek és az egészségnek, de jelképezhet pusztulást is. Lehet a fiatalság, a remény, a boldogság, ugyanakkor a változás, az átmenetiség és a féltékenység megjelenítője. Gyakran összekapcsolják az irigységgel is. Középkori ábrázolásokon gyakran jelenik meg a Sátán zöld testtel és zöld szemmel.

A tibeti ábrázolásokon Buddha alakját zöld glória vagy mandorla övezi, amely az intellektus kékjét és a sárga melegségét egyesíti, így a bölcsesség és a remény kifejezője.⁴² A zöld az iszlám fő színe. Állítólag Mohamed köpenye zöld volt, amely így a menny, a szellemi felfrissülés, a megújulás és a tudás jelképeként jelenik meg.⁴³

A francia jogszokásokban a zöld a sárgához hasonlóan a romlás és a gyalázat megtestesítőjeként is előfordult. Zöld színű volt az a sipka, amit a piactéren lévő pellengéernél a csödbe jutottak fejébe nyomtak, és zöld volt az a kerek sapka is, amelyet a visszaeső gályarabok viseltek, vagy azok, akik szökni próbáltak.⁴⁴

Magyarországon találkozunk a zöldvásárral. A vásárokat régen rendszerint a város központjában, arra alkalmas téren rendezték. A város feladata volt a vásárhelyek kijelölése, illetve beosztása a különböző szakmák, állat- és termékfajták szerint. A vásáron kívüli árulást a hatóságok tiltották ugyan, de minden vásár mellett működött a zöldvásár, ahol vitatható, kétes eredetű árukat és jószágokat kínáltak eladásra meglehetősen olcsón.⁴⁵

KÉK

A kék elsődlegesen az intellektus, a béke és az elmélkedés színe. Szimbolizálja még az eget, a végtelent és az ürességet is. Az ókori görögök és a rómaiak a szerelem istennője, Vénusz színéként tartották számon a kék. A közép-európai népi szimbolikában a hűség színe, de emellett a titokzatosság is.⁴⁶ Jelképe a féltékenységnek is, mivel azonos színű a tengerrel, amely sosem lehet olyan csendes, hogy bizalmatlanságot ne keltsen.⁴⁷ Kifejezi ugyanakkor a kitartást is, hiszen a kék hasonló az éghez, amely önmagától sohasem változik.⁴⁸

Julius Caesar leírásából (De bello Gallico) tudjuk, hogy a britek csata előtt kékre festették arcukat, hogy félelmetesebbnek és harciasabbnak tűnjenek.⁴⁹

A politikai szimbólumok sorában a kéket általában a liberálisok használják.

BARNA

A barna a föld színe. Szimbóluma a vezeklésnek, az egyszerűségnek és az alázatnak. A középkorban ezekhez társult még a hallgatagság, a szegénység, valamint az „evilági hívságok” megvetése. Így vált a ferences rendi szerzetesek ruházatának színévé.⁵⁰

LILA

A lila a legmisztikusabb szín, amely a vörös erejét és hatalmát ötvözi a kék szentségével és bölcsességével. A lila a mértékletesség színe, valamint jelképe az intelligenciának, a tudásnak, az öregkomak, illetve a bánatnak és a gyásznak is. A kereszténységben az igazság, a bőjt, a szomorúság, valamint a papi törvények szimbóluma.⁵¹

ARANY

Az arany a Nap színe, a fenség és az anyagban alapot öltő Isten megjelenítője. A hinduizmusban az

arany jelképezi az igazságot, a fényt és a halhatatlanságot. Az európai kultúrákban az igazság és a jóság szimbóluma lett, mivel a fémek közül az arany a legnemesebb. Horatius aranynak nevezte a középszeret, amelyből maga a jóság is fakad.⁵²

Az arany, mint az isteni hatalom jelképe, szakrális jelleget hordozó szín. A barokk építészetben az aranyozás, mint a szakrális pompa része, elsősorban a templomok díszítésében kapott kiemelkedő szerepet. A rokokó idején pedig már a világi fényűzést is kifejezte.

EZÜST

Az ezüst fehér és fényes volta miatt a tisztaság, valamint a hűség és az őszinteség szimbóluma. Az ezüst a Hold jelképe. A keresztény szimbolikában Júdás árulására utal, aki harminc ezüstöt kapott fizetségül Jézus elárulásáért.⁵³

A legenda szerint a római papok a barbár népek támadásai ellen a birodalom határán elásott ezüstsztobrokkel védekeztek. Amikor kiásták azokat, gótok, hunok, thrákok törtek be a birodalomba.⁵⁴

Jegyzetek

- ⁵⁰ Készült a T043731 sz. OTKA kutatás keretében.
- ⁵¹ Fontana, David: A szimbólumok titkos világa. Bp., 1995. 52. p.
- ⁵² Fontana i.m. 66. p.
- ⁵³ Szimbólumtár (szerk.: Pál József és Újvári Edit). Bp., 1997. 138. p.
- ⁵⁴ Szimbólumtár 138. p.
- ⁵⁵ Batty Zsigmond: Adatok a fehér gyászviselethez. Ethnográfia XXII. (szerk. Sebestyén Gyula), Bp., 1911. 33-34. pp.
- ⁵⁶ Batty i.m. 40. p.
- ⁵⁷ Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György: Jelképtár. Bp., 1996. 206. p.
- ⁵⁸ Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte (HRG; szerk. Adalbert Erler, Ekkehard Kaufmann és Dieter Werkmüller) I., Berlin, 1990. 1078. p.
- ⁵⁹ Ripa, Cesare: Iconologia. Bp., 1997. 356. p.
- ⁶⁰ Fontana i.m. 67. p.
- ⁶¹ pl. Schram Ferenc: Magyarországi boszorkányperek 1529–1768. Bp., 1983. I. kötet 266–267. p.; PÓCS Éva: Élők és holtak, látók és boszorkányok, Bp., 1997. 53–56. pp.
- ⁶² HRG IV. 1045. p.
- ⁶³ Finlay, Victoria: Színek – Utazás a festékesdobozban. Bp., 2005. 101. p.
- ⁶⁴ Hoppál-Jankovics-Nagy-Szemadám i.m. 206. p.; Dr. Fél Edit: Adatok a gyász-színekhez és párhuzamok. Ethnográfia XLVI. (szerk. Batty Zsigmond), Bp., 1935. 7. p.
- ⁶⁵ Hérodotosz: A görög-perzsa háború III. könyv 21–22., Bp., 1989. 199–200. p.
- ⁶⁶ Szimbólumtár 75. p.
- ⁶⁷ Finlay i.m. 362. p.
- ⁶⁸ Ripa i.m. 235. p.
- ⁶⁹ Finlay i.m. 355. p.
- ⁷⁰ Szimbólumtár 75. p.
- ⁷¹ Biedermann, Hans: Szimbólumlexikon. Bp., 1996. 422. p.
- ⁷² Ripa i.m. 95. p.
- ⁷³ Szimbólumtár 382. p.
- ⁷⁴ Mózes II. könyve. 12.22–23.
- ⁷⁵ Kirchgässner, Alfons: Geschichte der Kulte und Riten. Köln, 2005. 141. p.
- ⁷⁶ Ripa i.m. 248. p.
- ⁷⁷ Finlay i.m. 147. p.
- ⁷⁸ Puetzfeld, Carl: Deutsche Rechtssymbolik. Berlin, 1936. 96. p.
- ⁷⁹ Kocher, Gernot: Spätmittelalterliches städtisches Rechtsleben. in: Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs 2., Das Leben in der Stadt des Spätmittelalters (Internationaler Kongress, Krems an der Donau 1976). Wien, 1977. 62–63., 65. pp.
- ⁸⁰ Dülmen, van Richard: A rettenet színháza. Bp., 1990. 92. p.
- ⁸¹ Lever, Maurice: Korona és csörgőspika. Bp., 1989. 43–44. pp.
- ⁸² Weichart Gabriella: Keresztelő, házasság és temetés Magyarországon, 1600–1630. Bp., 1911. 43. p.; Dr. Kóssa Gyula: Lőfestés a régi magyaroknál, Ethnográfia XVII. (szerk. Munkácsi Bernát és Sebestyén Gyula), Bp., 1906. 211–214. p.
- ⁸³ Lever i.m. 41. p.
- ⁸⁴ Relkovic Neda, Davori: Buda város jogkönyve. Bp., 1905. 122. p.
- ⁸⁵ Lever i.m. 42. p.
- ⁸⁶ Vajna Károly: Hazai régi büntetések II., Bp., 1907. 84. p.
- ⁸⁷ Relkovic Neda i.m. 215–216. p.
- ⁸⁸ Hibbert, Christopher: A Medici-ház tündöklése és bukása. Bp., 1993. 285. p.
- ⁸⁹ Ripa i.m. 575. p.
- ⁹⁰ Lever i.m. 42. p.
- ⁹¹ Shepherd, Rowena & Rupert: 1000 jelkép. Bp., 2004. 343. p.
- ⁹² Szimbólumtár 506. p.
- ⁹³ Shepherd i.m. 343. p.
- ⁹⁴ Lever i.m. 42. p.
- ⁹⁵ Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások. Bp., 2003. 660. p.
- ⁹⁶ Biedermann i.m. 194. p.
- ⁹⁷ Ripa i.m. 229. p.
- ⁹⁸ Ripa i.m. 469. p.
- ⁹⁹ Szimbólumtár 245. p.
- ¹⁰⁰ Szimbólumtár 71. p.
- ¹⁰¹ Fontana i.m. 70. p.
- ¹⁰² Ripa i.m. 71. p.
- ¹⁰³ Máté evangéliuma 26,14–15.
- ¹⁰⁴ Biedermann 103. p.

A budapesti detektívtestület története 1906–1924

A BÜNYÜGYI NYOMOZÁS RENDSZERÉNEK EURÓPAI SZINTRE EMELKEDÉSE

BODA DEZSŐ FŐKAPITÁNY REFORMJAI

1906. február 21-én Rudnay főkapitányt a Fehérvári-kormány Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye teljhatalmú királyi biztosává nevezte ki. Utódául addigi helyettesét, Boda Dezsőt nevezték ki, akire munkássága révén a főváros egyik legjelentősebb főkapitányaként emlékezhetünk. Boda volt egyébként az első főkapitány, akinek karrierje a rendőrségen belül ívelt fel, s nem kívülről került a szervezet élére. A remek szervezőkézséggel megáldott, határozott, ám diplomatikus Boda az állami rendőrséget sok tekintetben alapvetően megreformálta, s nevéhez több nagy jelentőségű, a bünyügyi munkát fejlesztő, az európai nivó elérését célzó intézkedés fűződik.

AZ ORSZÁGOS BÜNYÜGYI NYILVÁNTARTÓ HIVATAL FELÁLLÍTÁSA

Az újonnan felállított országos bünyügyi nyilvántartó hivatal 1909. január 1-én kezdte meg működését¹. Az elkövetkező évek során kialakuló bünyügyi nyilvántartás rendszere némileg különbözött a – korábban már ismertetett – 1887-ben létrehozott nyilvántartástól, ezért megérdemli, hogy részletesebben is bemutassuk.

Az európai színvonalúnak mondható nyilvántartás öt nagy egységből; a törzsanyaggyűjteményből, az ujjnyomatgyűjteményből, az ún. „rendes” (Bertillon-féle) fényképgyűjteményből, egy ún. különnyilvántartásból, valamint a tárgynyilvántartásból állt.

A törzsanyaggyűjtemény – melyhez a többi nyilvántartás kapcsolódott – három részre tagozódott.

Első része, a büntetőlapok gyűjteménye azon büntetőlapokból állt, melyeket a jogerőre emelkedett ítéletek alapján a királyi járásbíróságok és ügyészségek állítottak ki és küldtek meg a hivatalnak. A büntetőlap az elítélt származási adatait, a bűncselekmény megnevezését, a büntetés nemét és mértékét, valamint az első- és utolsó fokú bíróság megnevezését és ügyszámát tartalmazta. Ilyen lap kiállítására – a pénzbüntetéssel sújtott becsületsértés kivételével – minden büntett és vétség esetében sor került. Kihágási ügyben csak közveszélyes munkakerülés, koldulás, valamint a 30 napos elzárást meghaladó büntetésű cselekmények elkövetése esetén készült büntetőlap.

A törzsanyag második része az ujjnyomatkiismerőlapok gyűjteménye volt. Ezt ujjnyomatvételkor állították ki a letartóztatott adataival, s az ujjnyomatlap mellékleteként a büntetőlapot helyettesítette egészen a jogerős ítélet megszületéséig, mikor is selejtezésre került. Ha jogerős ítélet híján nem készült büntetőlap, akkor az ujjnyomatkiismerőlapot továbbra is megőrizték a büntetőlapgyűjteményben.

A törzsanyag harmadik része az ún. figyelőlapok gyűjteménye volt, melyet az igazságügyi hatóságok (törvényszék, ügyészség, járásbíróság, büntetőintézet) állítottak ki a bűnvádi eljárás alatt álló, ám ismeretlen helyen tartózkodó személyek kézrekerítése érdekében. E lapokat nyomozólevél, elfogatóparancs vagy személyleírás-körözés alapján készítették, és ezekkel együtt küldték meg a nyilvántartó hivatalnak.

A bünyügyi nyilvántartó hivatal második nagy egysége az ujjnyomatgyűjtemény volt. Ez a tízujjas ujjlenyomatnyilvántartás mellett tartalmazott egy monodaktiloszkópiái (egyujjas) nyilvántartást is, mely a büntetéseket „szakmáik” szerint is regisztrálta. Ezekhez a későbbiekben létesült egy újabb alosztály is, amely a külföldről érkező megkeresésekhez mellékelt ujjnyomatlapokból állt. Az ujjnyomatnyilvántartás országos rendszerének bevezetésével 1908 májusától a m. kir. ítélőtáblák székhelyein szakemberek oktatták az ujjlenyomatfelvételre a járásbíróságok kijelölt közegeit, s megtörtént az ujjnyomok helyszíni fényképezésére szolgáló gépek beszerzése is.²

A nyilvántartó harmadik nagy részlegét a „rendes” (Bertillon-féle) fényképgyűjtemény, a visszaeső bűnözők személyazonosítás céljából készített fotói alkották. Ezeket sorszámmal ellátva, fiókokban tárolták, s e szám szerepelt az illető személyek büntetőlapjain is.

A bünyügyi nyilvántartó hivatal negyedik részlege az ún. különnyilvántartás képezte, mely három alosztályra oszlott. Ennek volt egyik része a visszaeső bűnözők 62 alvilági „szakma” szerint kategorizált kartoték- és fényképnilyvántartása; e bűnözők különös ismertetőjegyek szerinti nyilvántartása; valamint a gúny- és csúfnevek szerinti nyilvántartás.

A nyilvántartó ötödik egységét az elveszett, illetve megkerült tárgyak nyilvántartása volt. E két „létárt” egymással összefüggésben működtek: ha például a rendőrség egy „gazdátlan” ékszerre bukkant, az elveszett tárgyak nyilvántartásának segítségével fellelhető volt az egykori károsult.³

A BÜNYÜGYI NYOMOZÁS TOVÁBBI MODERNIZÁLÁSA BODA ALATT

Boda újítása volt az is, hogy a hatékonyság növelése érdekében a Bünyügyi Osztályon a bűncselekmények nemei szerint négy főcsoportot jött létre egy-egy főtisztviselő vezetésével.⁴

Továbbképzési eszközként a főkapitány 1907-től bevezette a bünyügyi osztály tisztikara számára kéthetente tartott önképzőkör szerű „bünyügyi megbeszéléseket”, amelyeken az előadók átadták kollégáiknak saját szakterületükön szerzett tapasztalatokat.⁵

Szintén 1907-ben dolgoztatta ki Boda nyomozati segédeszközként az ún. „üldözési tervet”, mely a megszőkött bñntettes kézrekerítése körül minden eshetőséggel számol, s a felmerülő kérdésekre igyekszik precíz választ adni.⁶

Szintén oktatási céllal került sor 1908-ban a 124 tárgycsoporttal rendelkező bñnygyi múzeum felállítására, amely a budapesti rendőrség már 1898 óta meglevő bñnyjelgyűjteményére alapozódott. A bñnyjelek gyűjtése azonban ez idáig meglehetősen nehézkes volt, mivel a rendőrség által csak a bñnygy jogerős befejezése után kaphatta meg a bñnyjeleket az ügyészségtől, addigra viszont – évek múltán – a valamikor elküldött rendőrségi megkeresés már feledésbe merült.⁷ Ezt kiküszöbölendő, az igazság- és a belügyminiszter közös rendeletben mondta ki, hogy „mindazon tárgy, amelyet a m. kir. bírói, vagy közigazgatási hatóság koboztatott el, ha bñntetőjogi tudományos továbbképzés céljaira alkalmasnak találta, vagy olyannak mutatkozik, mely a bñnyselekmények elkövetésének új módozatát világítja meg, a budapesti m. kir. állami rendőrség főkapitányi hivatalánál szervezett bñnygyi múzeum részére küldendő meg.”⁸

Az új bñntetőnovella: lehetőség a hatékonyabb bñnyldözésre

Az 1908. évi XXXVI. tc-vel lépett életbe az új bñntetőnovella, amely – társadalmi és szakmai körök évek óta taró sürgetésének hatására – megreformálta a Btk.-t a bñntetés felfüggesztése, a mellékbñntetések és az elkobzás vonatkozásában. A novella különös tekintettel kitért egyes elharapózóban levő bñnyselekményekre, mint a pénzhamisítás, lopás, csalás, kerítés, lehetővé téve ezek hatékonyabb és szigorúbb üldözését, például azáltal, hogy immár létezett a leánykereskedésre és a kerítésre vonatkozó paragrafus. Amerikai kartotékrendszer szerint nyilvántartás készült a bejelentett kéjñőlakásokról, bordélytelepekről, s a titkos kéjñőkről. A bñntetőnovella kapcsán lehetővé vált a kerítññk, leánykereskedők és selyemfiúk nyilvántartása (és üldözése) is. Ezen intézkedéseknek köszönhető az akkoriban dívó külföldre irányuló leánykereskedelem, az ún. „vengerka-export” csökkenése.⁹ (A bñntetőnovella fiatalkorúakra vonatkozó, szintén jelentős és modern – a Liszt-féle közvetítő bñntetőjogi iskola – nézeteit tükröző része később, 1910-ben lépett életbe.)

A PROSTITUÁLT-KÉRDÉS RENDEZÉSE

Boda főkapitány volt az, aki 1908-ban – a lehetőségek megszabta keretek között – végre megnyugtatóan rendezte a prostituált-kérdést is. Első lépésként az addig csak 1200 korona tiszteletdíjat és a kéjñővizsgálatok kapcsán befolyt mellékjövedelmet kapó rendőrörvosokat bejuttatta a fizetési osztályokba – egyben azonban kötelezte őket a prostituáltak ingyenes orvosi vizsgálatára. Az erkölcsrendészeti osztály a központból az O utca 48-ba való kiköltözését felhasználva Reichert-féle mikroszkópokkal és egyéb szükséges eszközökkel felszerelt modern bakteriológiai labort alakított ki, a

hozzá tartozó öltözövel, váróhelyiséggel együtt. Minden kéjñő köteles volt egészségügyi lapjával – az addigi heti egy helyett – hetente kétszer megjelenni az ingyenes vizsgálaton. Amennyiben a vizsgálat pozitív eredményt hozott, a prostituáltat egy polgári ruhás rendőr azonnal kórházba kísérte.¹⁰

A DETEKTÍVTESTÜLET MEGERŐSÍTÉSE BODA ALATT

Az évszázad első tizedének végére a túlterheltség és a létszámhiány már komolyan veszélyeztette a detektívtestület működését: a testület vezetője már 1900-ban azzal fejezte be évi jelentését, hogy „a meglevő erővel a testületre rótt feledatokat megoldani lehetetlen.”¹¹

Mint már említettük, a testület létszámát a növekvő munkaterhek ellenére 1900 és 1910 között egyáltalán nem szaporították, s csak 1909 végén került sor nyolc detektív és egy tisztviselő kinevezésére. Ráadásul – éppen a növekvő világvárosi bñnyözés miatt – ezen időszakban a testülettől jñnéhány detektívet el is vontak más szervekhez, így a 122 detektívnek csak kevesebb, mint a fele állt rendelkezésre a fővárosi és országos bñnyselekmények nyomozására. „Az emberanyag kíméletlen kihasználásának tudható be, hogy a testület szervezésekor kinevezett 36 detektív közül már csak egy aktív tagja van a testületnek, s ez is rokkantsága miatt csupán könnyebb szolgálatra használható. A többi legnagyobbbrészt általános testi törődöttség vagy idegártalmak miatt részben meghalt vagy nyugdíjba ment.” – panaszkolta Boda 1911-es Főkapitányi jelentésében.¹²

A nehezen viselhető helyzet megváltoztatása céljából Boda az addig a Bñnygyi Osztály előadói mellé beosztott, ám jobbára csak díjnoki teendőket végző detektívetek visszarendelte a testülethez, s 30 egyenruhás rendőrt is beosztotta a detektívek mellé.¹³

A központi detektívtestületet Boda átszervezte: az eddigi 20 helyett 28 csoport alakult, 5-10 fővel, kiket egy csoportvezető irányított. A központban teljesítendő szolgálat céljára a testületet három főcsoportra is felosztották. Ez azt jelentette, hogy a detektívek egyharmada 8-10 óra, 10-12 óra, valamint 12-14 óra között mindig köteles volt a detektívhelyiségben jelen lenni, s szükség esetén rendelkezésre állni. 14 órától másnap reggel 8-ig tartott a detektívek központi ügyeleti szolgálata, amelynek tartama alatt nyolc detektív – naponkénti váltásban – a központi ügyeletes rendőrtisztviselő rendelkezésére állt, s az ő utasításait hajtotta végre.¹⁴

Boda főkapitány szükségesnek tartotta a testület intellektuális színvonalának emelését is. A detektívek azon ideig jobbára az egyenruhás rendőrlegénység köréből kerültek ki, ami nem mindig kedvezhetett egy magasabb szellemi nivójú detektívmunka kifejlődésének. Az 1910-es létszámszaporításnál Boda már tudatosan nagyobb számban vett fel a rendőrség körén kívül állókat, mivel „egy metropolis detektív intézményének feltétlenül szüksége van arra, hogy tagjai között nagyobb elméleti képzettséggel bíró, magasabb műveltségű osztályokból valók is legyenek. Azonkívül maga a

detektív-hivatás természete is megkívánja, hogy különböző társadalmi állásúak és foglalkozásúak tétessenek részesévé a detektív-munkának, speciális tudásuk és ismereteik alkalmadtán éppen ebben a tevékenységi körben nagyon is jól felhasználhatók lévén.¹⁵ Boda detektívjei között akadt egykori katonatiszt, jegyző, vasúti tisztviselő, jogász, kereskedő, gazdász, mechanikus. A nyomozók nagy része érettségit tett, több idegen nyelvet beszélő ember volt.

Boda a detektívtestület működését pedig vidékre is kiterjesztette. 1907-ben 165 detektív nyomozott vidéken, 1462 statisztikai napot töltve a fővároson kívül.¹⁶

A DETEKTÍVEK MUNKÁJA

Mindeközben pedig felbukkantak olyan, némileg újszerű bűncselekmények, mint az Amerikába illegálisan kivándorlók, s a „kivándorlásra csábító ügynökök” problémája, vagy a városszerte tomboló „kártvaduh”: „Ma Budapesten kevés kivétellel mindenki hódol többé-kevésbé a játékszenvedélynek – állította az 1906-os évre visszatekintve Boda főkapitány. Egyre-másra jöttek létre olyan „tolvajszövetkezetek” is, ahol a vezér az állami munkaközvetítőkön keresztül talált magának – akár törvényellenes – megélhetést kereső cimborákat.¹⁷ A Budapestre érkezők naivitását kihasználó „parasztszedelgők” a pályaudvarokon és forgalmas utcákon zálogjegyekkel való apró szélhámosságokkal, „bugyellárisdobásokkal” szabadították meg a vidéki atyafiakat pénzüktől.¹⁸

1905-től kezdve, az orosz-japán háború kitörése, majd az azt követő oroszországi forradalmi zavargások és pogromok következtében a romániai, orosz, lengyel zsidóság „egyre tóduló letelepedése”¹⁹ öntötte el Budapestet. 1908-ban 7000 orosz emigránst regisztráltak, aki java része rendőrségi nézet szerint bajkeverő forradalmár vagy egyszerű bűnöző volt. A szocialista mumustól való félelem miatt a rendőrség különös figyelmet fordított az emigránsok politikai tevékenységére: Az orosz emigránsok a VIII. ker. Aggteleky u. 2. szám alatt „Szabadság” egyletben szocialista terrorista szervezetet létesítettek, hol héber nyelven felolvasásokat is szoktak tartani” – rémisztgette a közvéleményt az 1908-as Főkapitányi Jelentés.²⁰

A gyanús elemek ellenőrzésére a detektívek például 1908-ban 56 razziát hajtottak végre a budapesti tömegszállításokon és egyéb zugszállókban. A razziák során 1908-ban 500, 1909-ben 862 elfogás történt. A detektívek megfigyelőszolgálatot építettek ki, hogy állandóan szemmel tarthassák azon helyeket, ahol a közbiztonságot veszélyeztető elemek megfordulhattak.

A razziák gyakoriak voltak az akkor még „kütelki vidéknek” számító Városligetben is, amelyet rablásokat elkövető „apacselemek” valósággal birtokukba vettek.²¹

A rendőrség azt is sajnálattal konstataulta, hogy a „boldog békeidőkben” elszaporodtak a szeméremsértő cselekmények: „A perverzítás, nevezetesen annak homosexuális fajtája nőtt, ami fővárosunkban és itt-ott kellő üzleti fölkarolát is nyert. Vannak értesüléseink, hogy némely fürdőben maga a masszírozó személyzet

gyakorolja.” „A megszorodott homosexuális férfiak többnyire gőzfürdőkben tartják mostanában találkáikat, ahol igen gyakran tudatlan, ártatlan fiúkat használnak fel beteges hajlamaik kielégítésére. Egy névtelen feljelentés alapján például a múlt év november havában egy budai népgőzfürdőből 14 homosexuális állítottak elő, akik teljes beismerésben voltak.”²²

A SZERENCSEJÁTEKOK VIRÁGZÁSA

Az alvilági életének kavargásában virágkorukat élték a szerencsejátékok és a legkülönbébb szélhámosságok. A detektívtestület „puhatoló osztálya” foglalkozott a zugbukmékerek irodáinak megfigyelésével: 1908-ban például 304 razziát tartottak ilyen ügyben, ezek közül 81 esetben érték tetten a szerencselovagokat, 111 esetben pedig sikerült a „bankot” lefoglalniuk. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a detektívek rendszerint csak a „kis halakra”, a kávéházak, vendéglők hátsó szobáiban működő hazárdjátékosokra tudtak lecsapni. Boda főkapitány maga sem táplált vérmes reményeket azt illetően, hogy a „tekintélyes súllyal bíró kaszinóinkban és klubjainkban” gyülekező felső tízezer körében elharapózott szenvedélyes hazárdjátékokat komolyan ellenőrizhette volna a rendőrség, ám törvényes fellépési lehetőséget kívánt az egyre nagyobb számban alakuló, látszólag nemes célú kulturális, sport, sőt politikai klubok, körök ellen, amelyek az egyesületi szabályok sánca mögé bújva szerencsejáték-kaszinóként működnek. Ezen egyesületek esetében a rendőrség tehetetlen volt: a törvény ugyanis csak a nyilvános, vagy a közönségnek nyitva álló helyen működő szerencsejáték-vállalatokat üldözte.²³

A szerencsejáték-üzlet „figyelmes” lovagjai nem felleltek meg a munkásosztály szórakozásának biztosításáról sem. A kisebb vendéglőkben és kávéházakban élelmes vállalkozók „Hanza” és „Hungária” fantázianevelő pénzbedobós nyerőgépeket állítottak fel. Először itt is megállni látszott a rendőri tudomány, a bíróságok nézete szerint ugyanis az effajta foglalatosság nem szerencsejátéknak, hanem ügyességi játéknak minősült. A találatekony nyomozó hatóságok azonban mégis lefoglalták a játékautomatákat, s „engedély nélküli mutatványos játék tartása” miatt indítottak eljárást.²⁴

A detektívek számos esetben érték tetten lóversenybukikat és hamis tétekkel üzérkedő személyeket. A háború előtti évek hazárd-örületének hevében sok helyütt a kávéházakban már a dominójátékot is bankár irányította, akinél fogadásokat lehetett kötni: ez volt a „bukidominó”.²⁵

A detektívtestület „puhatoló osztálya” – majd később egy külön erre létrehozott csoport – figyelemmel kísérte az újságok apróhirdetéseit is, amelyben különféle kuruzslók és jósnők sora kínálta szolgáltatásait.²⁶

HARC A PORNOGRÁFIA ELLEN

A pornográfia egyre erősödő európai üldözése miatt ezekben az években Magyarország vált a pornóforgalmazók kedvelt működési területévé, s „az egész konti-

nensen hírhedtté lett a magyar pornográf áru.²⁷ A közhittel ellentétben azonban Magyarországon nemigen folyt pornógyártás, a külföldi gyártók inkább csak terjesztési hídfőállásként használták a mintegy „pornó-szabadterületnek” tekintett Magyarországot. Az erotikus áruk elsősorban német nyelvterületről – Bécsből, Berlinből, Drezdából, Hamburgból és Lipcséből származtak, ám meglepően élénk „szexkapcsolat” volt Barcelona és Budapest között is. 1910-ben a detektívek a pikáns termékből 24–26.000 könyvet, 10–12.000 fényképet, 6000 levelezőlapot, 9000 méter mozgófilmet és 6000 vetítőlemez foglaltak le. A híressé vált V. Ignácné és fia nagytényi telepén például három szobát találtak pornográf anyagokkal teletömve, a két élelmes iparos napi külföldi postája pedig több száz megrendelésre rúgott.²⁸

A pornográfia elleni keresztes hadjárat azonban a kellő törvényi szabályozás hiányában csak relatív sikereket hozhatott: „Sajnos a költség és a fáradozás éppen-séggel nem áll arányban az elért eredménnyel. A bűn-
jelek beszerzése, a pornográf raktárak kikutatása legtöbb esetben heteken, sőt hónapokon át tartó megfigyeléssel járnak, nem is számítva az anyagi költségeket. A bíróságok enyhe büntetései azonban egyáltalán nem szolgálnak elriasztásul, sőt a pornográfia foglalkozók egyenesen beállítják azokat rizikó-számlájukra.”²⁹

Magyarország aztán 1912-ben szűnt meg a pornókereskedők Mekkájának lenni, mikor a magyar büntető törvények közé is be lett cikkelyezve³⁰ a „fajtan köz-
lemények elnyomása végett” megkötött 1910-es párizsi nemzetközi egyezmény.

Az időszak nevezetesebb detektív-eredményei: 1909-ben sikeresen felderítették a kassai pokolgépes merényletet, ahol egy honvéd hadbiztosnak küldött csomagbombát jóakarója, egy másik honvédtiszt. Bravúro-
san – néhány órán belül – elfogták az 1909. szeptem-
berében az Adria szállóban történt prostituáltgyilkosság elkövetőjét, egy lecsúszott gyógyszerész is.³¹

1912 emlékezetes bűnügye volt a 12 éves Schwarz Gizella bestiális meggyilkolása a hűvösvölgyi erdőben. A holttestet a tettes feldarabolta, s az egyes részek csak hónapok múltán kerültek elő a Kuruclesi úton, a Kishárshegyen, s egyéb helyeken... A gyilkos, Rump János napszámos külföldre szökött, s végül Münchenben fogták el.³²

Említésre méltó a magyar detektívek és a bécsi rendőrigazgatóság első nemzetközi szintű együttműködése, melyre Ferenc József boszniai útján került sor, ahol a koronás fő bizonságát a két testület közösen biztosította.

A detektívtestület 1911-ben ünnepelte fennállásának 25 éves évfordulóját. Ez idő alatt 270 fő szolgált a testületben, ebből meghalt 19, fegyelmivel elbocsátottak 9-et, 14 nem vált be, 20-at máshová neveztek ki, lemondott 6, nyugdíjba ment 66, az örszemélyezethez pedig átlépett 6 személy. E negyedszázad alatt összesen 425 627 ügydarabot iktattak, az előállítottak száma pedig 84 574 volt.³³

1911. január 1-től életbe lépett a rendőri bíraskodásra vonatkozó új szabályzat, az új kihágási eljárás. Ezzel

egyidejűleg felállt a központi rendőribüntető bíróság, amely a csavargás, koldulás, kitiltás megszegése által elkövetett kihágások elbírálására volt hivatott. Meg-
kezdte működését az erkölcsrendészeti büntető bíróság is, amely a kerületi kapitányságoktól átvette a prostitú-
cióval kapcsolatos kihágásokban való ítélezést.³⁴

1912-ben megkezdődött a rendőri szolgálat gépesí-
tése; a főkapitányság ez évben két Berliet típusú autóval, egy év múlva pedig egy Marta csapatszallító gépkocsi-
val gyarapodott. Legközelebb azonban már csak 1918-
ban kapott a rendőrség három rabszállító gépjárművet.³⁵

A HÁBORÚ ELŐESTÉJÉN: FORRONGÓ UTCÁK ÉS REKORDBŰNÖZÉS

A politikai élet forrongásai, a radikális formában je-
lentkező társadalmi elégedetlenség (az 1912. május 23-
ai „véres csütörtökkel” kezdődött kétnapos, brutális ut-
cai harcra, rombolással, villamosborogatással járó
munkás-rendőr csata például hét halottat és 186 sebe-
sültet „eredményezett”, a Parlament előtt 1912-ben még
dinamitbomba is robbant) ellenőrzésére végzett „politi-
kai rendőrködés” olyannyira elvonta a detektíveket
alapvető feladatuktól, a bűnügyi nyomozástól, hogy ezt
a háborgó ellenzéki sajtó mellett Boda főkapitány is
kénytelen volt hivatalos éves jelentésében is felpa-
szolni a belügyminiszternek: „A detektívtestület lét-
számbeli ereje a szorosan veendő nyomozó, puhatoló
működés és az általános rendtartás feladatait is csak
küzködve bírja el, – amint azonban a politikai és
szociális harcok: az utca birodalmát illető preventíva
is bontogatja sorai erejét, végképp felemészti.”³⁶

1912-től azonban a detektívek feladatait az is tovább
növelte, hogy Budapesthez csatolták Erzsébetfalut,
Kispestet és Pestlőrincet. A cél az volt, hogy a telepü-
léseket megtisztítsák a fővárosból kitiltott bűnöző ele-
mektől, akik e helyekről rándultak be éjszakai portyáik-
ra a városba.

Mindennek tetejébe a háború előtti időszak gazdasá-
gi nehézségei valóságos bűnözési hullámmal indukáltak.
Az 1913-as év bűnözési rekordot hozott: 17 937 bűn-
cselekmény történt 60%-kal több, mint a megelőző év-
ben. Különösen jelentős a vagyon elleni bűncselekmé-
nyek 70%-os emelkedése.³⁷ „A nagy, s legtöbbször a
közérdeklődés központjába állított bűnesetekben csakis
úgy tudunk megnyugtató vagy teljes sikert elérni, ha az
intézménynek minden tagját fizikumroskadásig állítjuk
be a felderítés és üldözés munkájába.” – mutatott rá
Boda, hozzáfűzve, hogy az effajta erőösszpontosítás
hátrányos következménye az is, hogy az „egyszerű” ál-
lampolgárok „egyszerű” sérelmeire jóval kevesebb
energia jut, noha azok joggal várják el az azonos báná-
smódot.³⁸ A detektívek túlzott igénybevétele kétszere-
sen is visszaütött: 1913-ban 74 detektív volt beteg, s így
2514 szolgálati nap esett ki a munkából.³⁹

A KRECSÁNYI-BODA AFFÉR

1912-ben Krecsányi Kálmánt, az ünnepelt detektív-
főnököt először főkapitány-helyettesé, majd a fogház

és toloncosztály, valamint a közbiztonsági központi rendőri büntetőbírószágot vezetőjévé nevezték ki. Utóda dr. Nagy Károly rendőrtanácsos lett. Krecsányi látszólagos előmenetele azonban inkább egyfajta „felfelé buktatás” volt, melynek háttérében a Krecsányi és Boda főkapitány közti – inkább személyes, mint szakmai – ellentétek húzódtak meg. A korabeli sajtóhíradások szerint Boda meglehetősen nehezen viselte Krecsányi „primadonnáskodását”, s gyakori sajtószerrepléseit. Ennek következtében már a személyeskedésig fajuló és egyre nyilvánosabbá váló összetűzések is támadtak közöttük. A diplomatikusan Boda több kísérletet tett ezek szalonképes elsimítására, ám a hevesebb vérmérsékletű Krecsányinál már olyannyira betelt a pohár, hogy a sajtóval is megosztotta felgyülemlett sérelmeit: „Személyes természetű differenciáim voltak a főkapitánnyal, és ezeknek folyamán kérésre neveztek ki a toloncgyosztály vezetőjévé. A differenciák tulajdonképpen ott kezdődtek, hogy irántam az újságok túlságosan jóakarattal voltak, nevemmel gyakran szerepeltem. Ahányszor egy újság megírta, hogy egy bűnügyben dolgoztam, kellemetlenségeim támadtak. ... Ennek volt a következménye, hogy detektív-főnöki állásomból, amelyben gyakran volt alkalmam szerepelni, tudtomon kívül, látszólagos rangemeléssel elmozdítottak. Így lettem a főkapitány helyettese. Meg kell jegyezni, hogy már Rudnay Béla és Boda Dezső is többször kínált meg a Bűnügyi Osztály vezetésével. Mindannyiszor visszautasítottam, mert nem akartam olyan állást vállalni, amelynek hatáskörébe a följebbvalók mindig beleszólnak. Különben is, én teremtettem meg a detektívtestületet, annyira szerettem a magam művét, hogy nem akartam elhagyni. Nekem nem mondták meg, hogy főkapitány-helyettesé neveznek ki, és amikor értesítettek a megtörténtéről, csak úgy vállaltam, ha megmaradok a detektívtestület élén és átveszem a Bűnügyi Osztály vezetését. Nem így történt. Hamarosan észrevettem, hogy nem én vagyok a Bűnügyi Osztály vezetője, mert egyes tisztviselők az én megkerülésemmel egyenesen a főkapitánynak referálnak, és vannak ügyek, amelyekről csak a lapok útján értesülök. Megtörtént, hogy panasza-ra mentek, amikor a Bűnügyi Osztály és a detektívtestület munkájába beleszóltam. Végre is be kellett látnom, hogy erőszakkal mellőznek. Levontam a következtetéseket és több éles szóváltás után magam kértem a főkapitánytól, hogy a toloncgyosztály élére tegyen.”⁴⁰

AZ I. VILÁGHÁBORÚ IDŐSZAKA ÉS A FORRADALMAK

A világháború és az azt követő forradalmak zűrzavaros időszaka természetesen háttérbe szorította és szűkre szabta a bűnügyi nyomozás fejlesztésének lehetőségeit, s a detektívtestületnek meglevő eszközeivel és állományával tűzoltómunkát végezve kellett el-
látnia egyre növekvő – s jellegükben is újszerű – feladatait.

HÁBORÚS BŰNÜGYEK

Az 1914-ben kitört háború merőben újfajta kihívások elé állította a detektívtestületet: noha a háborús időszakban a hagyományos bűnesetek száma csökkent (1914-ben összességében a bűnesetek száma 4000-rel csökkent, 60%-kal kevesebb rablás és 25%-kal kevesebb emberölés történt, mint a megelőző évben⁴¹) a detektívetek igencsak próbára tette új feladatuk, a gazdasági élet zavartalanságának biztosítása és ezzel összefüggésben a speciális háborús bűnügyek kivizsgálása.

A hadiszállítók nagyszabású csalásai és az ezzel kapcsolatos korrupció, az „élelmiszeruzsora” és árdragítás, a hadisegélyek jogtalan felvétele nemcsak újdonságuk, hanem sok esetben összetett mivoltuk, jelentős jogi-gazdasági felkészültséget megkívánó mivoltuk miatt is nehéz feladatot jelentettek. Hamarosan kiderült, hogy a vidéki rendőrség nem is alkalmas a nagyobb (elsősorban hadseregszállítással kapcsolatos) bűnügyek kinyomozására, ezért a budapesti állami rendőrség tisztviselőiből és közegeiből egy ad hoc hatóság alakult, amely – előrevetítve egy központi nyomozó szerv létrehozásának szükségességét – az államrendőrség vidéken működő, s különösen fontos háborús bűncselekményekben nyomozó kirendeltségeként működött.⁴²

A detektívek új célpontjai közé tartoztak a papírtalpu bakancsok csaló szállítói, az olcsóbb díjtételeket biztosító katonai fuvarlevelekkel visszaélők csakúgy, mint a kórházi betegeknek szánt élelmiszert meghamisítók és dezsmálók. A visszaélések nagyságát érzékeltetendő érdemes megemlíteni azon hadiszállító esetét, aki a fővárosban 22, vidéken 14 hadikórház élelmezéséről „gondoskodott”. A kórházakban már a nyers hús leméréséhez is hamis mérleget használtak, a tejet 50%-ban felhígították, „a tésztát tojás helyett safránnyal és sárga porral, – egy ízben „Viktória” padlóporral – festették sárgára, a marhahúst egymás után két nap főzték ki levesnek, a harmadik napon pedig nyers hús hozzáadásával vagdalt húsnak készítették el, bűzét erős fokhagymával és fűszerrel fojtották el.”⁴³

A piacokon a detektívek ellenőrizték a maximális árak betartását, s üldözték az árdragítókat.⁴⁴ Az „élelmiszer-zugbörzék”, árdragítók elleni razziák szó szerint folyamatossá váltak, olyannyira, hogy a statisztikában szám szerint már nem is tartották azokat nyilván.⁴⁵

A zugszállók rendszeres razziázásával próbálták megállítani a „már nemzeti csapássá váló vérbaj” terjedését is.⁴⁶

A háború előrehaladtával egyre több – 1916-ban már 946 – szökött katonát tartóztattak le bűncselekmények elkövetése miatt, s jócskán akadtak az egyenruhával visszaélő katonatisztek és szélhámos álkatonatisztek is. A háborús években valóságos iparrá vált a hamis igazoló iratok gyártása műhelyekkel és elárúsító zughelyekkel rendelkező „vállalkozások” siettek a növekvő fogyasztói igények kielégítésére.⁴⁷

A hadi viszonyok miatt sok súlyosabb bűncselekmény, például rablógyilkosság, maradt felderítetlen – a detektívek szerint nem utolsósorban azért, mert a nehéz

időszakban a korábban bejelentéseikkel a rendőrség munkáját nagyban segítő polgárok is elsősorban saját problémáikkal voltak elfoglalva.

KÉMVADÁSZAT

A detektívtestületet szintén jelentősen megterhelő feladat volt az „idegenek és gyanús elemek” megfigyelése, az állandó razziázás és a kémek üldözése. A detektívek fogtak el két japán tisztet, akik Budapest erődítési munkáiról készítettek vázlatokat, jegyzeteket. (A japánokat hadbíróóság elé állították és kivégezték.)⁴⁸ A megterhelő figyelő tevékenységének talán némileg kellemesebb részét jelenthette a „kémkedésre előszeretettel használt artistalányok” megfigyelése.⁴⁹ Előfordult azonban, hogy a detektívek kémvadászata megelőző tevékenység helyett inkább az elkövetett hibák feltárásában merült ki: mikor az orosz hadsereg elképesztően gyorsan haladt át a Kárpátok áthatolhatatlannak, járhatatlannak hitt védőbástyáján, felmerült a gyanú, hogy az oroszok részletes térképpel rendelkezhetnek a járható hágókról, szorosokról. A nyomozás feltárta, hogy a háború előtt egy francia befektető-társaság ajánlatot tett, hogy kibérli a kincstári tulajdonú máramarosi erdőket, illetve megvásárolja Groedl báró kárpáti erdőbirtokait. Noha az üzlet végül kútbaesett, azt megelőzően a kárpáti erdőket három hónapon keresztül francia mérnökök mérték fel. E szakemberekről kiderült, hogy valójában orosz tisztak voltak, akik így jutottak a Kárpátok részletes katonai térképének birtokába.⁵⁰

A DETEKTÍVTESTÜLET HELYZETE

Noha a detektívek munkájának mennyisége e feladatok miatt jócskán megnőtt, a testület 250 főnyi (75 első és 175 másodosztályú nyomozó) létszámát nem emelték. Tíz detektív még be is vonult katonai szolgálatra, másik tíz különféle katonai parancsnokságok irányítása alatt nyomozott, nyolc-tíz detektívet pedig vidéki munkára vezényeltek.⁵¹ 1916-tól 10 detektív az akkoriban létrehozott Országos Közélelmezési Hivatal alá rendelve nyomozott. A 250 fős detektívtestületnél 1916-ban csak 170–180 detektív állt rendelkezésre, hogy az egyre szaporodó feladatokat ellássa.⁵² 1914 és 1917 között a detektívek munkája megduplázódott, miközben az év folyamán a túlerhelt detektívek fele volt kénytelen hosszabb-rövidebb ideig betegállományba vonulni, így a meglévő létszámból is állandóan hiányzott 18–22 fő, 2143 munkanapot mulasztva betegség miatt.⁵³ A detektívfőnök évi összefoglaló jelentésében már 1915-ről úgy szólt, hogy azon év „egyike volt a legterheesebbeknek, amit ez a testület fennállása óta átélt.”⁵⁴

A munkaterhek növekedését távolról sem követte a detektívek fizetése. Az 1916-os Főkapitányi Jelentés szerint a nyomozók anyagi viszonyai – békebeli szinten maradt, s a létminimum alá süllyedt fizetések következtében – olyannyira leromlottak, hogy alapvető megélhetési nehézségekkel kellett küzdeniük. E kétségbeesztő helyzet javítására Boda –egyelőre mindhiába – indítványozta a IX. fizetési kategória megnyitását az arra ér-

demes detektíveknek. (Az I. osztályú detektívi beosztás ugyanis a X. fizetési kategóriának felelt meg, ennél feljebb egy detektív nem juthatott.)⁵⁵

1917. júliusában a betegeskedő Boda helyett dr. Sándor Lászlót nevezték ki főkapitánnyá. Rövid ideig újra Krecsányi lett a detektívfőnök, majd az év végén átadta helyét dr. Jeszenszky Gellért rendőr főtanácsosnak.

Csepelt Budapesthez csatolták, ami újabb feladatokat adott az 560 főre emelt létszámú detektívtestületnek is.

AZ ŐSZIRÓZSÁS FORRADALOM ÉS A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG

A háborút követő őszirózsás forradalom időszaka alatt a detektívtestület nagy része –néhány „rendőrforradalmár” kivételével – távortartotta magát a politikától, s munkájának ellátásával foglalkozott. A frontról hazaözönlő katonák ellenőrzése, s a valutaüzérek, árdragítók üldözése lekötötte a testület erejét.

A Károlyi-féle Nemzeti Tanács Sándor főkapitányt elmozdította, helyére pedig Dietz Károlyt ültette. Ironikus módon, a detektívek égetően szükséges fizetésrendezését a forradalmi Károlyi-kormány vitte végbe – az új fizetések azonban szerencsére a forradalmak bukása után is érvényben maradtak.⁵⁶

Kevéssé ismert, hogy az őszirózsás forradalom alatt a detektívtestület kormányutasításra részt vett egy politikai akcióban is. Még a Vyx-jegyzék átadása előtt detektívek utaztak a megszállás fenyegette területekre (Pozsonyba, a Felvidékre, Erdélybe, a Délvidékre), ahol hazafias agitációt folytattak.⁵⁷

A proletárdiktatúra idején Landler Jenő akkori belügyi népbiztos utasítására minden közbiztonsági karhatalmi egységet a Vörös Hadsereg kiegészítő részét képező 12 000-es létszámú Vörösréségbe egyesítettek. A detektívtestületet az új rendszerben beolvasztották a Bűnügyi Osztályba, s így létrehozták az ún. Bűnügyi Nyomozó Osztályt. A „személyzeti politika” alapelve volt, hogy aki a „kapitalista társadalom” idején magasabb állást töltött be, azt elbocsátották vagy jelentéktelen, írnoki állásokba helyezték. A Bűnügyi Nyomozó Osztály vezetője előbb egy fiatal, alig 2-3 hónap óta szolgáló rendőrfogalmazó, majd pedig egy volt detektív-főfelügyelő lett. A fogalmazói kar és a detektívek, valamint az újonnan felvett, néha írni-olvasni sem tudó (s esetleg rovott múltú) nyomozók között minden különbséget megszüntettek. Noha nélkülözhetetlen szak tudásuk miatt megtartották a régi szakembereket, „a rendőrtanácsos éppúgy 'nyomozó' lett, mint az, aki tegnap még valamely zugkávéház facér pincére volt.”⁵⁸

A Bűnügyi Nyomozó Osztály a régi ügykörüket megőrző intellektuális, lopási, sérülési osztályokra (illetve helyesebben: csoportokra) oszlott, de ezek mellett megalakult az ún. statáriális csoport is, amely a kommunista „Kormányzótanács” különleges rendeletei ellen elkövetett olyan bűncselekményekben nyomozott, mint például a rekvirálásra vonatkozó szabályok megsértése, a szesztilalmi, fegyvertartási, vagy vásárlási szabályok megszegése. (A „klasszikus” politikai ügyek

az Országházban tanyázó, Korvin Ottó vezette Politikai Nyomozó Osztályhoz tartoztak, amelynek azonban nem volt szorosabb kapcsolata a Vörös Őrséggel.)

Az említett osztályok tovább tagozódtak alosztályokra, amelyek szervezetileg úgy néztek ki, mintha a „rég” Bűnügyi Osztály egy-egy – csökkentett hatáskörű – előadója mellé állandó jelleggel egy detektívcsoporthoz rendelték volna. „Más szóval az alosztályvezető nem volt egyéb egy előadói teendőket is ellátó detektívcsoporthoz vezetőnél, s mindjárt melléje volt beosztva a megfelelő számú nyomozó is. Nem kommunista alapon és célzattal megoldva ez a szervezési mód nem is lett volna rossz, azzal az eltéréssel természetesen, hogy a jogásztisztviselő hagyassék meg fogalmazókarbelinek és előadónak, de közvetlen rendelkezésébe osztassék be a megfelelő detektívcsoporthoz vezetőjével együtt.”⁵⁹

A volt Bűnügyi Osztály fogalmazóinak nyomozás-irányító jogkörét a „vádbiztosok” vették át, ők jegyezték az aktákra a végrehajtandó nyomozási cselekményeket, az alosztályvezető egyszerű írnoki munkával intézte az utasítás foganatosítását, a detektív pedig ennek alapján kezdett puhatolózni. A vádbiztosok általában a munkásosztály egyszerű tagjai közül kerültek ki, csak a vezető vádbiztosok voltak kívülről hozott jogászok.

A még hatékonyabb politikai ellenőrzés érdekében „minden osztályban egy politikai megbízott is működött, aki meg az osztályvezetőnek nevezett írógépet ellenőrizgette az alárendeltjeivel egyetemben.”⁶⁰

Miután a detektív a vádbiztos által elrendelt nyomozást végrehajtotta, írásban jelentést tett, jegyzőkönyv felvétele azonban a nyomozások során csak ritkán fordult elő. Ha a nyomozás eredményeként vádindítvány született, az ügyben a „forradalmi törvényszék” vagy annak a Vörös Őrségnél működő ún. „egyéb bírója” – rendszerint laikus munkás – hozott ítéletet. E bíróságok munkálkodását nem fogta keretbe semmiféle eljárási szabályzat vagy törvénykönyv.

A budapesti Vörös Őrség Bűnügyi Nyomozó Osztálya mellett létezett egy „vidéki” nyomozó osztály is, amely a Vörös Őrség Országos Főparancsnoksága irányítása alatt állt. E szerv „nagyobb vidéki esetekkel foglalkozott, s a helyzet komikumának növelésére leginkább a vidéki direktóriumok és más tanácsköztársasági szervek visszaéléseit kellett puhatolgatnia.”⁶¹

A BŰNÜGYI NYOMOZÁS ÚJJÁSZERVEZÉSE 1919 UTÁN

A Tanácsköztársaság bukását követően megkezdődött a kommunista büntetéseket üldözése – oly erővel, hogy néha még a főkapitányság folyosóit és udvarát is megtöltötték az őrizetbe vettek –, valamint az újabb szervezkedések elfojtása, amelyből a detektívek is kivették a részüket. A detektívek azonban nemcsak a titkos kommunista szervezkedéseket térképezték fel,

hanem közreműködtek a bosszúálló jobboldali különítmények leszerelésében is. A detektívtestületen belül is mindenkit igazoló eljárásnak vetettek alá, amelyet a Bűnügyi Osztály mellett 1919-ben megszervezett Politikai Osztály, illetve egy annak keretén belül dolgozó detektívcsoporthoz folytatott le. Az 1920. január 1-én állományban levő 543 detektívből 135 került elbocsátásra.⁶²

A Politikai Osztály (és a mellette dolgozó detektívcsoporthoz) aztán – immár dr. Nagy Károly főkapitánysága alatt – 1920-ban megszűnt, helyette egy 52 fős Politikai Főcsoport alakult, s egy 18 fős detektívcsoporthoz hoztak létre az internálási ügyek intézésére. Az idegenek fokozottabb ellenőrzésére az útlevélosztálynál ugyancsak alakult egy 27 fős detektívcsoporthoz. Létrejött az ún. „repülő csoport” is, amely összesen – hat kisebb egységre oszló – detektívből állt, s feladatuk az volt, hogy minden bűnvádi feljelentésben azonnali nyomozási cselekményeket hajtsanak végre.⁶³

1920-ban életbe léptek a trianoni békeszerződés intézkedései, minek következtében a rendőri szervekre jelentős terhet rótt az elszakított országrészekből özönlő menekültek áradata, akik más lakóhely híján végül már a pályaudvarokon kialakult vagonvárosokban tengődtek.

Az ország megfogyatkozásának bűnügyi vonatkozású kihatása lett az is, hogy a menekülő bűnelkövetők immár két óra gyorsvonattal átjuthattak a határon olyan, magyarellenéses érzelmű országokba, ahol a rossz államközi viszonyok miatt jó eséllyel remélhette kiadatásának elkerülését.

1920 augusztusában Nagy Károlyt áthelyezték, az új detektív főnök Czibor Ferenc rendőrtanácsos lett.

A hatékonyabb bűnüldözés elősegítésére a 313006/1920-as BM rendelet Czövek Sándor rendőrfőtanácsos vezetése alatt létrehozta a BM rendőri főosztályának nyomozó alosztályát, a Központi Nyomozó Hivatalt. A Hivatal célja „az államrendészeti érdekek határozottabb védelme, a kémekkel szemben való hathatósabb védekezés, nem különben a nagyobb jelentőségű bűnesetek nyomozása terén a központi irányítás és vezetés, s ezzel a szükséges intézkedések és eljárások egyöntetűségének biztosítása.”⁶⁴

Hosszú vajúdas után, 1920-ban végre megvalósult a vidéki rendőrség államosítása – addig Budapesten kívül csak Fiume rendőrségét államosították 1916-ban –, s 1921 augusztus 7-én megtörtént az első országos főkapitány, Dr. Nádosy Imre kinevezése. Ezt követően a Központi Nyomozó Hivatal hatásköre kiterjedt a vidéki bűnesetek nyomozására is; BM rendeletek szabályozták, hogy mely államrendészeti, illetve bűnügyekben kellett a vidéki rendőrségnek jelentést tennie a KNYH-nak.⁶⁵

Az egyre növekvő bűnözés 1921-ben indokoltá tette a detektívek létszámának jelentős növelését. A 180 újonnan felszerelt detektívvel a testület létszáma 653-ra emelkedett, ahol is 66 főfelügyelő (VI., VII. fizetési osztályú), 98 felügyelő (VIII. fizetési osztályú) és 489 detektív (IX.-X. fizetési osztályú) tevékenykedett. A

szervezetén belül tovább fokozódott a specializálódás: immár – bűncselekmények szerinti megosztásban – a 12 főcsoport mellett 43 alcsoport is működött. Egyre növekedett a „repülő csoport” szerepe; ők nyújtották a detektívsegédletet a bűnügyi zárlatokhoz, lefoglalásokhoz, stb. is.⁶⁶

A nyomozás színvonalának emelését az is megkövetelte, hogy, míg a háború előtt a büntettek nagyrésze jól ismert, notórius elkövető volt, az 1920-as években

megszaporodtak az intellektuális bűnelkövetők (csalók, sikasztók, okirat- és pénzhamisítók, találékony csempészek). 1921-ben 127 424 bűnügyben folyt nyomozás, ebből 67 458 volt eredményes.⁶⁷

Czibor Ferentől 1922-ben dr. Andréka Károly vette át a detektívtestület irányítását.

Az országos állami rendőrség létrejöttéhez kapcsolódva 1922-ben megjelent az általános szolgálati szabályzat, s ekkor kezdődtek meg az országos rendőri szaktanfolyamok is.

Ugyancsak 1922-ben kezdődött a Bűnügyi Körözesek Lapjának kiadása, a Bécsben ekkor megalakuló Nemzetközi Bűnügyi Rendőrségi Bizottság pedig nemzetközi körözőlapot indított.

Andréka Károly idejében a már 670 főből álló detektívtestület nyolc főcsoportra oszlott: sérülési, vasúti, lo-pási, intellektuális, „repülő”, kerületi kapitánysági, a pályaudvari kirendeltség, és a politikai csoport. E főcsoportokon belül 45 alcsoport működött, melyek száma az elkövetkező években aztán 69-re emelkedett.

1922–23-ban Andréka Károly egy nem túl sikeresnek bizonyuló kísérletet tett a detektívtestület és a Bűnügyi Osztály egybeolvasztására, s irányításának egy kézben való összevonására. E felállás rövidesen működésképtelenné bizonyult, hiszen a detektívtestületnek fő „munkaadóján” a Bűnügyi Osztálytól érkezett megkereséseken kívül egyéb szervek kéréseinek is eleget kellett tennie. Ez a tevékenység pedig jobban, s kevesebb leterheltség árán ellátható volt, míg a detektívtestület a Bűnügyi Osztálytól független, azzal koordinált egységként működött.⁶⁸ E fiaskót követően 1924-ben dr. Laky Lajos rendőrfőtanácsos lett az új főkapitány; tizenöt éves, 1924-től 1939-ig tartó szolgálatával ő lett a hivatalt leg hosszabb ideig ellátó rendőrfőkapitány.

Első feladata a gombamód szaporodó gazdasági bűncselekmények elleni küzdelem megszervezése volt. Ebben a gazdaságilag labilis, forrongó időszakban szinte egyeduralkodóvá váltak a gazdasági bűncselekmények; nagyobb, véres büntettek csak szórványosan fordultak elő. Bécs és Budapest között minden elképzelhető módon, – autón, repülőn, vonaton – folyt a valutacsempészség, levélben küldték a százdollárosokat, aranyrudakat szereltek be autóalkatrészeknek, tőzsdelovagok százai üzték kétes üzelmeiket, s látványos bankösszeomlások rázták meg a gazdaságot. A kisebb-nagyobb gazdasági

krachok, és a kisebb-nagyobb svindlerek működésének eredményeképpen pedig elbocsátott, munkanélkülivé vált személyek százezrei váltak megélhetési nehézségeik folytán potenciális bűnelkövetővé.⁶⁹

A Központi Nyomozó Hivatal 1924-ben feloszlatták, nyomozóik egy része pedig a detektívtestülethez került, melynek létszáma ezzel 719-re emelkedett. A 169 volt KNYH-s detektív többsége azonban a Bűnügyi Osztály keretein belül újjászervezett Politikai Osztályra, dr. Hetényi Imre főkapitányhelyettes irányítása alá került.

1924-ben létrejött két új detektívcsoporthoz is; a valutaellenőrző és az utazási ellenőrző egységek.

Az 1920-as évek elejének detektív munkája a bűnügyi statisztika tükrében a következőképpen nézett ki: az ügyek száma 1922-ben 178.237, 1923-ban 190.162, 1924-ben

pedig 132.292 volt. 1922-ben 656, 1923-ban 2756, 1924-ben pedig 53 körözött személy állítottak elő. Budapestről kitiltottak 1922-ben 640, 1923-ban 855, 1924-ben pedig 47 személyt. 1922-ben 5179, 1923-ban 5339, 1924-ben, 1045 közveszélyes munkakerülő akadt horogra. A Politikai Osztály „puhatolódzási és megfigyelő szolgálata” 1923-ban 11.196, 1924-ben pedig 16.246 ügyet adott át a detektíveknek.⁷⁰

A DETEKTÍVTANFOLYAMOK

A hazai detektív munka fejlődésének történetében jelentős esemény volt az első detektív tanfolyamok és vizsgák rendszerének bevezetése 1923–24-ben, a 18.881/1923 BM utasítás részletes szabályozása alapján. Az oktatás részleteit a neves tudós, dr. Dörning Henrik főkapitányhelyettes, Országos Szaktanfolyami Főfelügyelő dolgozta ki, s ő volt az első tanfolyam igazgatója is.

Az előírások szerint az ideiglenes detektívnek szakvizsgát kellett tennie (valamint igazolnia négy középiskolai osztály elvégzését), csak ezután volt véglegesíthető. A detektív tanfolyam ún. „rendes tárgyai”: anyagi büntetőjog, alaki büntetőjog, kriminalisztika, kihágások és rendőri bíraskodás, államrendészet, közigazgatási alapismeretek, szervezeti és szolgálati szabályzatok, valamint elsősegélynyújtás volt. A hallgatók ezenkívül speciális nyomozói oktatásokon és gyakorlati előadásokon vettek részt. Az oktatás jellegében szándékosan kerülni kívánta az elméleti hangsúlyt, s arra törekedett, hogy a detektíveknek a szolgálatukra vonatkozó gyakorlati ismereteket nyújtson.

A detektív szakvizsga írásbeli részét egy, a rendőri nyomozás köréből vett gyakorlati feladvány jelentette, amelyet zárt helyiségben, hat óra alatt kellett megoldani. A szóbeli vizsgán a tanfolyamon előadott rendes tárgyak anyagából, illetve az ezek kereteibe beilleszthető gyakorlati esetekről kellett számot adni. Bukás esetén a

A detektívtestület vezetői 1886–1924 ⁷¹	
Splényi Ödön báró	1886-1889
Szombatfalvy Albert	1889-1899
Ruttner Sándor	1899-1901
Krecsányi Kálmán	1901-1912 és 1917
Nagy Károly	1912-1917 és 1919-1920
Dr. Jeszenszky Gellért	1917-1918
Kormos Károly	1919
Czibor Ferenc	1920-1922
Dr. Andréka Károly	1922-1924

vizsgát egy későbbi – a tanfolyam igazgatója által kitűzött – időpontban meg lehetett ismételni, addig azonban a jelöltet szolgálatlételre valamely rendőrhatalósághoz osztották be.

A detektív 15 éves gyakorlati munkát követően – melytől magasabb képzettség esetén el lehet tekinteni – tehetett detektívfelügyelői vizsgát, amely teljesítése egyben a VIII. fizetési osztályba is juttatta. A felügyelői tanfolyam tárgyai – az elsősegélynyújtás kivételével – megegyeztek a detektívképzésével, s hasonló módon zajlott a vizsga is. A tanítási programban a hangsúlyt a nyomozás és a bizalmi szolgálat technikájára, a nyomozás segédeszközeinek ismeretére helyezték.

Az előrejutás következő – s egyben a VII. fizetési osztályba vezető – grádicsa a detektív-főfelügyelői minősítő vizsga volt. E szinten a vizsga már nem volt tanfolyamhoz, illetve tantárgyakhoz kötve; a vizsgálódás célja az volt, hogy a pályázó rendelkezik-e azon ismeretekkel és képességekkel, amelyek detektívek vezetésére/irányítására alkalmassá teszik. Az írásbeli vizsga során a jelölt feladata a detektív szolgálatának köréből vett különféle példák, feladványok kidolgozása, megfejtése, helyszínrajzok, jelentések készítése, illetve felülbírálása volt. A szóbelin pedig a jelöltnak a rendőri jognak a detektív szolgálatára vonatkozó részében való jártasságáról kellett számot adnia, valamint meggyőzni vizsgáztatóit arról, hogy tudása képességei általában alkalmassá teszik a főfelügyelői poszt ellátására. Ha valaki a főfelügyelői vizsgán „alkalmatlan” minősítést kapott csak egy év múlva próbálkozhatott újra, ha pedig akkor sem járt sikerrel, többé nem volt vizsgára bocsátható.

Az első 1923–24-detektív-tanfolyam során 68 detektív tett sikeres vizsgát, 1923 és 1926 között pedig összesen 320 detektív szakvizsgázott

A detektívtestület működése adatokban 1894-1924

	Detektívek létszáma	Bűnügyi nyomozások	Eredményes nyomozások	Razziák	Előállítottak
1894	70	5 849	2 620	19	323
1895	76	6 194	3 384	11	192
1896	100	8 248	4 733	19	291
1897	100	11 743	7 538	5	105
1898	100	11 708	6 370	6	137
1899	109	12 744	6 023	6	73
1900	117	16 269	7 710	9	137
1901	122	20 647	8 577	19	409
1902	122	20 213	9 659	69	1 140
1903	122	20 886	9 136	104	1 318
1904	122	21 428	7 495	59	1 144
1905	122	23 032	9 079	63	1 091
1906	122	24 294	12 241	47	843
1907	132	26 906	13 909	46	655
1908	132	25 955	16 209	52	674
1909	130	28 322	17 565	66	475
1910	130	30 881	20 651	38	1 142
1911	190	32 454	20 683	77	519
1912	210	38 096	24 385	17	560
1913	240	44 197	29 208	30	227
1914	250	39 001	33 191	folyamatos	
1915	250	37 077	32 270	folyamatos	
1916	245	42 362	34 083	ker. kaps.	
1917	258	58 869	41 416	ker. kaps.	
1918		79 540	58 523		
				?	
1919	543	52 821	42 554	102	
aug.-73					?
1920	455	79 270	?	1436	7039
1921	653	127 424	67 458	2072	6170
1922	670	178 237			
1923		190 162			
1924	719	132 292			

Jegyzetek

- ¹ Az igazságügy- és belügyminiszter 24.300/1908. I.M. sz. rendelete alapján
- ² Rendőrségi almanach (szerk. Baksa János), Bp. 1923, Stephaneum Nyomda és Könyvkiadó Rt. 105. p. (Továbbiakban RA)
- ³ Ridegh Rajmond – Olchváry Milvius Attila: Bűnügyi nyomozástan, Bp. 1935, Hornyánszky Könyvnyomda. 16-17. p.
- ⁴ Jelentés a Budapest fő- és székvárosi m. kir. rendőrség 1906. évi működéséről, Bp. 1907, 76. p.
- ⁵ 1910-ben például a következő előadások hangzottak el: nyomozási teendők sajtóügyekben; hullák körüli eljárás módjai; a büntettek bel- és külföldi üldözése, a bűnstatisztika fontossága. Jelentés a Budapest fő- és székvárosi m. kir. rendőrség 1911. évi működéséről, Bp. 1912, 103. p.
- ⁶ Jelentés a Budapest fő- és székvárosi m. kir. rendőrség 1907. évi működéséről, Bp. 1908, Radó Izor műintézete. 80-81. p.
- ⁷ A Budapest fő- és székvárosi m. kir. rendőrség 1898. évi működése, Bp. 1899, Rózsa Kálmán és neje könyvnyomdája. 129. p.
- ⁸ A 20.001/1908. I.M. sz. rendelet, RA: 109. p.
- ⁹ RA: 111. p.
- ¹⁰ RA: 110. p.
- ¹¹ Jelentés a Budapest fő- és székvárosi m. kir. rendőrség 1909. évi működéséről, Bp. 1910, 135. p.
- ¹² Jelentés 1911: 146-147. p.
- ¹³ Jelentés 1911: 147. p.

- ¹⁴ Jelentés 1911: 149. p.
- ¹⁵ Jelentés 1911: 147-148. p.
- ¹⁶ A 40 éves budapesti detektívtestület jubileumi albuma (szerk. Vécsey Leó), Bp. 1926, M. kir. Államrendőrség Detektívtestülete Nyomdájától és Segélyező Egyesülete. (Továbbiakban DTA) 40. p.
- ¹⁷ Jelentés 1906: 109. p.
- ¹⁸ Jelentés 1907: 127. p.
- ¹⁹ Jelentés 1906: 109. p.
- ²⁰ Jelentés a Budapest fő- és székvárosi m. kir. rendőrség 1908. évi működéséről, Bp. 1909, 136. p.
- ²¹ DTA: 44. p.
- ²² Jelentés 1908: 137., Jelentés 1909: 141. p.
- ²³ Jelentés a Budapest fő- és székvárosi m. kir. rendőrség 1912. évi működéséről, Bp. 1913., 183-185. p. (A következő évben azért sikerült kilenc ilyen „jótékony célú” egyesületet bezáratni. Jelentés a Budapest fő- és székvárosi m. kir. rendőrség 1914. évi működéséről, Bp. 1915., 204. p.)
- ²⁴ Jelentés a Budapest fő- és székvárosi m. kir. rendőrség 1913. évi működéséről, Bp. 1914., 204. p.
- ²⁵ Jelentés 1913: 204. p.
- ²⁶ DTA: 44. p.
- ²⁷ RA: 111. p.
- ²⁸ Jelentés a Budapest fő- és székvárosi m. kir. rendőrség 1910. évi működéséről, Bp. 1911., 136. p.

- ²⁹ Jelentés 1910: 136.p.
³⁰ Az 1912. évi 49., 50. tc.
³¹ DTA: 44. p.
³² DTA: 47. p.
³³ DTA: 46. p.
³⁴ RA: 124. p.
³⁵ RA: 124. p.
³⁶ Jelentés 1913: 201. p.
³⁷ Jelentés 1913: 149-150. p.
³⁸ Jelentés 1913: 152. p.
³⁹ Jelentés 1913: 201. p.
⁴⁰ Népszava, 1913. október 16: 7-8. Az újság Krecsányi több újságíró előtt tett nyilatkozatát idézi. Nem valószínű, hogy Krecsányi exkluzív interjút adott volna a rendőrséget szélsőségesen támadó, és a Boda-Krecsányi affér felett is örömmünnetet ülő („végre egymást ütük”) baloldali lapnak. A szituációt illetően azonban igaz lehet, hogy – amint a Népszava szemléletesen írja – a simulékony Bodával ellentétben Krecsányi „már nem tudta megőrizni a hidegvérét, belőle brutális módon tört ki a faragatlan, durva, de őszinte rendőr.”
⁴¹ Jelentés 1914: 149. p.
⁴² Jelentés a Budapest fő- és székvárosi m. kir. rendőrség 1915. évi működéséről, Bp. 1916., 159. p.
⁴³ Jelentés 1915: 162. p.
⁴⁴ DTA: 49-50. p.
⁴⁵ Jelentés 1914.
⁴⁶ Jelentés 1915., 198. p.
⁴⁷ Jelentés a Budapest fő- és székvárosi m. kir. rendőrség 1916. évi működéséről, Bp. 1917., 161-162.
⁴⁸ DTA: 51. p.

- ⁴⁹ DTA: 52. p.
⁵⁰ DTA: 50-51. p.
⁵¹ DTA: 49. p.
⁵² Jelentés 1916: 203-204. p.
⁵³ Jelentés a Budapest fő- és székvárosi m. kir. rendőrség 1917. évi működéséről, Bp. 1918., 91. p.
⁵⁴ Jelentés 1915: 197. p.
⁵⁵ Jelentés 1916: 204-205. p.
⁵⁶ DTA: 57-58. p.
⁵⁷ DTA: 58. p.
⁵⁸ Jelentés a Budapest fő- és székvárosi m. kir. rendőrség 1918. évi működéséről, Bp. 1919., 105. p.
⁵⁹ Jelentés 1919: 106. p.
⁶⁰ Jelentés 1919: 106. p.
⁶¹ Jelentés 1919: 108. p.
⁶² DTA: 62. p.
⁶³ DTA: 60-62. p.
⁶⁴ DTA: 64. p.
⁶⁵ DTA: 64. p.
⁶⁶ DTA: 67. p.
⁶⁷ DTA: 68. p.
⁶⁸ DTA: 70. p.
⁶⁹ DTA: 78. p.
⁷⁰ DTA: 73-74. p.
⁷¹ Forrás: MR: 239-240. p.
⁷² A razziákon előállítottak a kerületi kapitányságokon kerültek nyilvántartásba vételre.
⁷³ A proletárdiktatúra alatti, és az azt megelőző hónapokról való adatok – megfelelő feljegyzések hiányában – hiányosak.

Egy jogintézmény kialakulásának és fejlődésének megismerése nem csak a fogalomról kialakított képünket színesíti, hanem a különböző történelmi koroknak is sajátos megközelítésű szemléletét adja, jelesül az általános forgalmi adó görcsőjén keresztül szemlélhetjük a múltat, amiből esetleg a jövőre vonatkozóan is lehet víziókat kigondolni.

Az áfa több szempontból is meglepő, a szokásostól eltérő tulajdonságokkal rendelkezik.

Egyik ilyen sajátossága, hogy több mint 4000 évvel ezelőtti megjelenését követően voltak olyan időszakok, évszázadok (pl. Kr. u. VII–XIII. sz.), amelyekre úgy-szólván teljesen eltűnt, szinte feledésbe merült. Az általános forgalmi adó mai értelemben, működésében és rendszerében, széles körben csupán az I. világháborút követően terjedt el. Ezt a viszonylagos „fiatalságot” leginkább a következő két tényező indokolja:

– az állam legyen képes beszédni az adót és ellenőrizni a bevételek helyességét, amihez szükséges, hogy az államigazgatás szervezetrendszere eljusson egy bizonyos differenciáltságra (adóhatóság), méretbeli nagyságra (elegendő személyzet, adóbeszedők) és adatkezelésre (pl. nyilvántartás);

– a gazdasági, kereskedelmi forgalomnak és folyamatoknak el kell érniük megfelelő volument ahhoz, hogy az állam számára megérje a mindennapi termékértékesítések és szolgáltatásnyújtások megadóztatásából biztosítani államháztartási bevételt.

Másik ismertetőjegye, hogy változékony. Az Európai Unióban, de mindegyik tagállamban eseteiben

Vértessy László:

Az általános forgalmiadó európai és magyar fejlődése

évente többször is – olykor szinte teljes mértékben – módosítják e jogterületet, így aki mindig naprakész kíván lenni, jóformán naponta kell a hatályos joganyagot tanulmányoznia.

Harmadik jellegzetessége: nemzeti karakterű, mivel adórendszertanilag az összféázis¹ közvetett² nettó adók egyik formája. Az általános³ forgalmi⁴ adó⁵ elnevezés megtévesztő, nem fedti tényleges működését, mechanizmusát. A forgalmi adónak ugyanis két rendszere ismert: a kumulatív és a hozzáadott-érték rendszerű. A kumulatív rendszer lényege⁶, hogy minden termelési és értékesítési fázis adóköteles, csak az ügyletek számának csökkentésével lehet a végső árat mérsékelni, mivel adólevonási jog nem érvényesíthető. Így ez a rendszer torzítja a szabadversenyt, és a nagyvállalatoknak kedvez, mivel vertikális integrációra ösztönözi azokat, vagyis arra, hogy próbálják meg az értékesítési láncot „házon belül” tartani. A tényleges adó ennek következtében több részletadóból tevődött össze, ami adóhalmozódást eredményezett, tehát az adókulcs

nem fejezte ki a tényleges megterhelést, ezért ennek elensúlyozására alacsony kulcsokat használtak. A *hozzáadottérték* – value added – rendszer már fejlettebb, ma szinte az egész világ kizárólag ezt a szisztémát alkalmazza, mert kiküszöböli a kumulatív fogyatékoságait. Az adólevonási jog miatt a verseny sem torzul, mert az értékesítések száma már nem befolyásolja a forgalmat sújtó adó mértékét. Pusztán a továbbértékesítések során keletkező többlet érték (hozzáadott érték) és az azt terhelő adó épül be az eladási árba. Ez más megközelítésben a – levonási jog miatt – nettó adózást jelenti. Amikor 1921-ben bevezették⁷ Magyarországon az áfát, a kumulatív szemlélet volt uralkodó, mivel a hozzáadott érték szerinti adóztatás ekkor még csak elméleti szinten létezett, így az általános forgalmi adó megjelölés tökéletesen megfelelt. A szocializmus és a rendszerváltozás viszont megőrizte ezt a terminológiát, így a kifejezés nem kopott ki a pénzügyi zsargonból, csupán tartalma változott.

EGYETEMES INTÉZMÉNYTÖRTÉNET

Történelmi gyökereit már az ókori társadalmakban is megtalálhatjuk, mivel ezek a civilizációk, birodalmak fejlettsége fénykorukban megfeleltek a bevezetőben említett két feltételnek. Így már *Egyiptomban* a Kr. e. 2000 körüli sírrajzokon is láthatunk adóbeszedőket (szkríbeteket), akiknek feladatai közé tartozott még többek között a főzőolajra kivetett adó⁸ beszedése is. Az antik *Görögország* adószisztémájára a partikluraizmuson kívül – különösen Athén tekintetében – az időszakosság volt a jellemző, leginkább háborúk idején a költségek finanszírozása miatt vezettek be adókat. A *Római Birodalom* különösen kidolgozott és kifinomult adórendszerrel rendelkezett, szinte az összes ma ismert típust megtalálhatjuk: örökösödési adó, forgalmi adó, jövedéki adó, illetékek, vámok, export és import adó, sőt még adóparadicsomok⁹ is léteztek (Delos kikötőjében adómentes, míg Rhodosban 2% volt a hajózási adó mértéke). A forgalmi adót ők is a súlyosabb pénzügyi helyzetekben, leginkább a véres polgárháborúkat követően alkalmazták: *siliquaticum*, illetve *centesima rerum venalium* elnevezés¹⁰ alatt, amelynek mértéke – mint oly találó nevéből is kitűnik – Julius Cæsar idejében 1% volt, majd Augustus korában külön a rabszolgák számára 4%-ra emelkedett, míg mindenki másra a korábbi érték vonatkozott. A későbbi császárok: Caligula, Nero és Constantinus korában is még létezett. Vespasianusról közismert, – és leginkább ezért híresült el (nem alaptalanul) mondása, miszerint pecunia non olet – hogy az árnyékszékek igénybe vételére is vetett ki közterhet, sőt az újabb kutatások szerint¹¹ még külön a vizelet kereskedelmi forgalmazását is megadóztatta, amennyiben azt később tisztításra vagy bőrcserzésre használták fel. (Jogtörténeti érdekesség, hogy ő vezette be a kizárólag zsidókat terhelő *fiscus iudaicus* adófajtat is.)

A római birodalom bukásával majd 1000 évre tűnt el a forgalmi adó. A népvándorlás, illetve az azt köve-

tő Imperium Romanum megvalósítására vonatkozó restaurálási kísérletek és a feudalista széttagoltság nem kedvezett a kereskedelmi viszonyok virágzásának. Így az akkori államok a forgalmi adót egyáltalán nem alkalmazták, inkább a korszaknak megfelelően a föld, birtok vagy a jövedelmek adóztatása (pl. 1404, Anglia) mellett döntöttek, illetve külön közterhet szedtek a katonaság finanszírozására. Olykor a kereskedőket sújtotta egyes ingóságokat terhelő adó. Európa viszonylagos rendezettségét, stabilitását követően a forgalmi adó valódi hazája 1643-ig *Franciaország*, de már egyes német városokban is létezett, olyannyira, hogy a németalföldi szabadságharc egyik oka ennek az adónak a bevezetésére irányuló döntés volt. *Spanyolországban* 1819-ig alkalmazták *alcabala* néven, amelynek adókulcsai rendkívül magasak voltak, és kísérő jelensége – egyesek szerint oka – volt gazdasági élete hanyatlásának. Az *Egyesült Államokban* a polgárháború ideje alatt 1862-ben vezették be rövid időre. 1862-1884 között *Brémában* pedig csak helyi jelenségnek számított¹². A közteherviselés elméletében a legkiemelkedőbb személeti változást a *közgazdaságtudomány* újkori megszületése jelentette (1776). Azt követően számos tézist dolgozott ki az adóztatással kapcsolatban, amelyek értelemszerűen az általános forgalmi adóra is alkalmazhatók. Íme néhány fontosabb példa:

- Smith 4 elve a jó adókról: legyenek áttekinthetőek, olcsón beszedhetőek, ellenállást nem gerjesztők (kényelmes beszedhetőség) és igazságosak (arányosság és az önkény kizárása),

- az adófizetési hajlandóság és az adó nagysága közötti összefüggést szemléltető Laffer görbe (máig sem sikerült a „bűvös számot” megtalálni),

- az adótáblák és a versenypolitika összefüggése (mind nemzeten belüli, mind nemzetek közötti relációban),

- az adók árakba való beépülése és ennek közvetett inflációt generáló hatása (amely továbbgyűrűzhet a munkanélküliség kérdésebe).

Az *I. világháború* alatt az infláció zabolátlan vágatása a pénz értékének rohamos csökkenését eredményezte. Az értéktelenedés és a rendkívüli pénzügyi szükségletek újra felszínre hozták az általános forgalmi adó alkalmazásának gondolatát Európa-szerte, amelynek akkor csak Svájc, Anglia és Németalföld állt ellen. Legelőször *Franciaországban*, 1914-től kezdődően végül 1920-ban hozták be a *taxe sur le chiffre d'affaires* elnevezésű adót. *Németországban* 1916-ban került bevezetésre *Warenumsatzstempel* néven, amely az 1918-as módosítást követően *Umsatzsteuer*-ra változott. *Ausztriában* 1922-től, *Csehszlovákiában* 1919-től, *Belgiumban* 1921-től, *Olaszországban* 1919-től alkalmazzák. A 20-as években egyébként Európa minden országában elterjedt, kivéve Svédországot, Norvégiát. Később ezekben az államokban is bevezetésre került, és mára szinte mindegyik OECD¹³ országban létezik. Nagy kivételnek számít az Amerikai Egyesült Államok és Ausztrália.

HOZZÁADOTTÉRTÉK-ADÓ AZ EURÓPAI UNIÓBAN

Adóharmonizáció alatt azt a folyamatot értjük, amelynek célja és feladata az egyes tagállamok nemzeti adójogi rendszerei közötti számottevő eltérések csökkentése, a *nemzeti elbánás* és az *egyenlő elbánás* elvének egyidejű biztosításával.¹⁴ Ennek fő nukleusaként a négy alapszabadság fokozott érvényesülésének igényét (Közös Piac: áru, tőke, munkaerő, szolgáltatás szabad áramlása) és az Egységes Belső Piac (Single European Market, SEM) létrehozását, illetve későbbi hatékonyabbá tételét tekinthetjük. A tagállamok adórendszere mind az adóteher megoszlását, mind az adóztatás technikai megoldásait tekintve jelentősen különbözik egymástól, az adóharmonizáció csak fokozatosan megvalósítható feladatot jelent az Unió számára. Ennek során az *adósemlegesség*, vagyis a közösségen belüli beszerzés és a hazai termékek azonos adóügyi megítélésének biztosítása a központi kérdés.¹⁵ Ez elsősorban a közvetett adók esetében érdekes, hiszen ezek a közterhek érintik leginkább az Unión belüli áruforgalmat. Az adósemlegességet a jogszabályok közelítésével, illetve előírásokkal (pl. min. 15% a normál kulcs stb.) valósítja meg az EU. Véleményem szerint az *áfa-rendszer harmonizációja* különösen nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a gazdálkodó személyek és szervezetek zökkenőmentesen, versenysemlegesen tudjanak részt venni az Unión belüli kereskedelemben.

Az Európai Unió *elsődleges jogforrásai* a közösség alapszerződesei, annak módosításai, kiegészítései, felülvizsgálatai. Ismertetésük, elemzésük azért fontos, mert – különösen csatlakozásunkat követően – az ezekben foglalt szabályok alkotják az uniós és a hazai adórendszer – azon belül a forgalmi adó – alapját. Ezek közül a legfontosabb a Közösség Alapító Szerződése, az 1957. március 25-én aláírt *Római Szerződés*, amelynek az V. cím 2. fejezet 90–94. cikkelyei tartalmazzák az adóharmonizációra vonatkozó rendelkezéseket, amelyekben az alábbi fontos megállapításokat találhatók:

– a 90. cikkelyből kitűnik, hogy egyik tagállam adópolitikája sem lehet diszkriminatív (1. bekezdés), vagy protekcionista (2. bekezdés) a más tagállamok hasonló termékeivel szemben. A két bekezdés eltérő tilalmi követelményeket támaszt a tagországokkal szemben. A jogalkotó a megkülönböztetést csak a hasonló termékek között minősíti a Közös Piaccaal összeegyeztethetetlennek. A piacvédő belső adók tekintetében nem áll fenn e szigorú követelmény, mivel a „más” jelző valójában pusztán a termékek közötti versenyhelyzetet kívánja meg.¹⁶

– a 91. és a 92. az adójogi támogatási eszközök alkalmazását tiltja, tekintettel arra, hogy az egyes gyengébb nemzetgazdaságok működése, versenyhelyzete egy erősebb tagállam piacszerzési, gazdaságmotiváló döntése miatt veszélybe kerülhetnének, ami az egész Közösség gazdaságának fejlődését egyenlőtlennek tehetné.

– a 93. cikkely a jogalkotásra illetékes szerveket jelöli meg, azzal a hiányossággal, hogy a közvetlen adók

tekintetében nem tartalmaz rendelkezést. Ennek hiányában az általános szabály (94. cikkely) az irányadó. Kiemelem, hogy míg a közvetett adók esetén rendelkezéseket (93. cikk), addig közvetlen adók esetén csak irányelveket használ a szövegezés (94. cikk), utalva arra, hogy az Unió a tagállamok adópolitikájuk bizonyos szabadságát megőrizhetik. Ennek ellenére a közvetett adók terén is leginkább irányelvi szabályozást találunk.

A 2001. december 14–15-én *Laekenben* megrendezett ülésen az Európai Tanács életre hívta Európai Konventet, amely feladatául kapta, hogy tanácskozzon, miképp alakuljon az EU jövője, hogyan váljon szorosabbá a tagállamok közötti integráció, a szupranacionalitás. A 2003. június 13-án illetve július 10-én az Európai Konvent által elfogadott *Szerződéses Alkotmány* az Európai Uniót új alapokra helyezi. A dokumentumot 2004. október 29-én Rómában a huszonöt tagállam képviselői aláírták. Hatálybalépéséhez a tagállamok ⁴/5-nek ratifikációja szükséges, amely várhatóan az elkövetkezendő egy-két évben valósul meg. Itt említendő meg az adózásra vonatkozó szabályozás, amely életbelépése napjától a Római Szerződés rendelkezései helyébe kerül. Az Alkotmány III. rész (Az Unió politikái és működése) III. cím (Belső politikák és intézkedések) I. Fejezet (Belső piac) 6. szakasz 59–63. cikke tartalmazza az adózásra vonatkozó szabályokat. Lényegét tekintve e jövőbeni szabályozás a Római Szerződés idevonatkozó rendelkezéseit veszi át, pusztán a megfogalmazás eltérő, tehát az előbb elemzett követelmények az új rendszerben is alkalmazandók. Az egyik legnagyobb változás az uniós jogforrások típusában áll be, mivel a Szerződéses Alkotmány törvényeket, illetve kerettörvényeket említ, amelyek elsőbbséget élveznek a tagállami jogszabályokkal szemben.¹⁷ Az elmúlt évek, évtizedek tapasztalatai miatt az Európai Unió fokozott figyelmet fordít az igazgatási együttműködésre és az adócsalás, adókijátszás elleni küzdelemre. Az Alkotmány új rendelkezése, hogy ezekben a kérdésekben – a hatékony és gyors fellépés érdekében – a minősített többséget is elegendőnek tartja (III-62. cikk (2)). A III-63. cikk a társaságok adózására állapít meg hasonló szabályokat.

Másodlagos jogforrások a Római Szerződés 249. cikkelyében felsoroltak: rendelet (regulation), irányelv (directive), határozat (decision), ajánlás (recommendation), vélemény (opinion) (ez utóbbi kettő azonban nem kötelező erejű). A szabályozni kívánt terület jellegétől függ, hogy melyik típust alkalmazzák. Ide tartoznak még a Bíróság ítéletei, határozatai, amelyek valamely vitás ügy eldöntését, vagy egyes esetekben jogértelmezést jelentik, és irányadó erővel bírnak a későbbi hasonló esetekre.¹⁸ Meglátásom szerint hazánk számára ennek átvétele a legnagyobb kihívás, mert ez az egyik legkevésbé ismert, feldolgozott joganyag. 1962-ben az Európai Bizottság – első lépésként – szakértői csoportot hozott létre, amelynek feladata a tagállamok adórendszerének áttekintése volt. A Neumark Bizottság – az ekkor a még csak Franciaországban, 1954-től létező – hozzáadottérték-adó (*Value Added Tax* – VAT) rendszert támogatta¹⁹, amely a belső piac fejlődését meg-

könnyítette, hiszen az árak csökkentése a kereskedelemben résztvevő termék- és szolgáltatásmennyiség növekedését eredményezte. Mivel látták, hogy a megnövekvő forgalom és az új rendszerre történő átállás jelentős változásokat fog hozni a tagállamok adószervezetében, a Tanács 1967-ben elfogadta a forgalmi adókról szóló *első 67/227 EKG irányelvet*, amely tartalmazta a hozzáadottérték-adó rendszerre való átállást, de mivel még egységes belső piac nem volt ezért az adókulcs meghatározására sem volt szükség. A *második 67/228 EKG irányelv* részletesen szabályozta az áttérés struktúráját és az új rendszer alkalmazásának módját. Ezzel biztosította a Közösség, hogy mindegyik szerződő partner a neki legmegfelelőbb módon térhet át.

Az új rendszernek 1970. január 1-jén kellett volna hatályba lépnie, de a tagállami változtatások azonban lassabban történtek, ezért a *harmadik 69/463 EKG, negyedik 71/401 EKG, ötödik 72/250 EKG irányelv* a határidőt meghosszabbította. 1977. május 17-én hozták meg a *hatodik 77/388 EKG irányelvet*, amely még ma is alapvetően meghatározza az Európai Unió hozzáadottérték-adó rendszerét, mivel részletesen szabályozza a főbb lényeges kérdéseket³⁰:

- területi, tárgyi, személyi hatály,
- adóköteles tevékenységek és az adófizetési kötelezettség helye, ideje,
- az adó alapja és mértéke,
- adómentesség és adólevonási jog,
- az adó megfizetésére kötelezett személyek és kötelezettségeik,
- különös szabályozások (mezőgazdasági termelők-re, idegenforgalmi tevékenységre vonatkozó rendelkezések).

A jogalkotók azt a célt tartották szem előtt, hogy egyetlen jogforrásban kapjon helyet az áfa-előírások túlnyomó része, és csak a kifejezetten önálló rendelkezések (mint például a külföldi adóalanyoknak adható adóvisszatérítés szabályozása) jelenjenek meg külön irányelvben³¹. A *nyolcadik irányelv (79/1072 EKG)* lehetővé tette, hogy a nem belföldi illetőséggel rendelkező adóalany részére valamennyi tagállam visszatérítse azt a hozzáadottérték-adót, amely a tagországi (belföldi) adóalanyokat terheli. A *tizedik irányelv 84/386 EKG* az ingó tárgyi eszközök bérbeadásáról rendelkezett. A *tizenharmadik irányelv 86/560 EKG* 1988 január 1-jén lépett hatályba, mely kiterjesztette a hozzáadottérték-adó visszatérítését a Közösség területén illetőséggel nem rendelkező alanyokra is. Az uniós adórendszer legjelentősebb módosítása az 1991. december 16-án elfogadott *91/680 EKG irányelvvel* történt, amely 1993. január 1-jei hatállyal eltörölte az Unión belüli adóhatárokat, és bevezette az átmeneti rendszert. Az 1968-as vámunió igazán csak ezzel a rendelkezéssel teljesedett be, mivel az export és import fogalma ettől kezdve a Közösségen belül többé már semmiben sem különbözik a tagállamok közötti egyszerű belkereskedelemtől.

A mindennapi élet azonban rámutatott egy hibára: a hatodik irányelv túl bonyolultul sikerült, így a Tanács ennek orvoslása érdekében 1992-ben (*92/111 EKG*) és

1995-ben (*95/77 EK*) kettő egyszerűsítési irányelvet hozott. A használt cikkek, műalkotásokra, gyűjteményi tárgyakra és régiségekre vonatkozó kiegészítés 1994-ben történt (*94/5 EK*). Az 1999. június 17-én elfogadott *irányelv (1999/59 EK)* pedig a távközlési szolgáltatásokat érintő rendelkezéseket tartalmazza. Az elektronikus számlára és adattárolásra vonatkozó rendelkezéseket a *2001/115/EK irányelv* rögzíti. 2002-ben a *2002/38/EK irányelvben* a rádiós és televíziós műsorok adása, és az elektronikusan teljesített értékesítés került szabályozásra. A *2004/79/EK irányelv* az adózásról szóló – korábbi – *2002/94/EK irányelv* Ciprus, Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Málta, Szlovákia és Szlovénia csatlakozása miatti változtatásokat foglalja magában. A Tanács *2006/18/EK* irányelve úgy egészíti ki a hatodik irányelv rendelkezéseit, hogy a földgáz-, a villamosenergia- és a távhőszolgáltatás terén, azzal a feltétellel lehet kedvezményes kulcsot alkalmazni, ha ez nem jár a verseny torzulásának veszélyével.

Az *átmenetinek* nevezett *áfa-rendszer* 1993. január 1-jétől a *91/680 EKG irányelv* alapján működik és megalkotása idején csak 1996 végéig kívánták érvényben tartani. Azonban az erre vonatkozó jogforrás szövege már eredetileg is úgy fogalmazott, hogy az ideiglenes berendezkedést automatikusan meghosszabbítotttnak kell tekinteni addig, amíg a Tanács meg nem alkotja a végleges szabályok alkalmazásához szükséges további irányelveket. Hosszú távon továbbra is az eredet szerinti adózáson alapuló közösségi áfa-rendszer felállítása a cél, mivel ez felelne meg leginkább az Egységes Belső Piac elvárásainak. Az utóbbi években azonban hivatalos állásponttá vált, hogy az elkövetkezendő öt-hat évben csak a mai szabályok kisebb átalakítására, egyszerűsítésére, modernizálására lehet számítani³². Ebből az következik, hogy a tagállamok ragaszkodnak kialakult áfa-rendszerükhöz, és annak teljes megváltoztatásnak időpontját minél későbbre szeretnék halasztani.

Mint az a fentiekből kitűnik, áfa-, és adóharmonizáció tekintetében is az irányelv a legalkalmasabb, egyfelől mert a cél eléréshez vezető utat a tagállam maga határozza meg, másfelől mert a tagországok is leginkább ezt a formát támogatják. Feltehetően ennek hátterében leginkább nemzetgazdasági érdekek állnak, ami adójogi vonatkozásban az Európai Unióban alkalmazott *szubszidiaritás elve* (*Római Szerződés 5. cikkelye*) és a *diszkrecionális hatáskörök ütközését* hozza magával. A problémát ugyanis az jelenti, hogy a szubszidiaritás elve alapján azokban a kérdésekben, amelyek nem tartoznak a kizárólagos hatáskörbe, az Unió csak akkor és annyiban jár el, amennyiben a tervezett intézkedés céljait a tagállamok nem tudják kielégítően megvalósítani.³³ Ugyanakkor a diszkrecionális hatáskörbe tartozik a négy alapszabadság és az Egységes Belső Piac megvalósítása, továbbá azok a területek – például versenyjog –, amelyek összefüggnek e céllal, úgy szintén az EU kizárólagos jogalkotási hatáskörébe tartoznak. A versenysemlegesség érdekében ugyanakkor egyértelműen indokolt, hogy az uniós intézmény-

rendszer hatékonyabban lépjen fel az eltérésekkel szemben.

A Római szerződés 269. cikke úgy rendelkezik, hogy az egyéb bevételek sérelme nélkül, a költségvetést teljes egészében saját forrásokból kell finanszírozni. Az Európai Unió négyféle saját bevétellel rendelkezik: a tagországi vámbevételekkel, a mezőgazdasági lefölözésekkel, GNP- (nemzeti össztermék) és VAT (hozzáadottérték) alapú befizetésekkel. Az áfa-alap kiszámítása *három részre* osztható:

- nettó áfa-alap: a korrigált pénzforgalmilag kimutott (összesen befolyt, bruttó) áfa-bevételek;
- köztes áfa-alap: az előbbi összeg elosztva a statisztikai adatok alapján kiszámított súlyozott átlagos áfa-kulccsal;
- harmonizált áfa-alap: az előbbi összeg korrigálva, amelynek eredményeként, megkapjuk azt az összeget, amelyet az uniós jogszabályi környezetben a magyar áfa-rendszer szerint kapnánk.

Ezt a rendszert az EU 70/243 számú ESZAK, EKG, EURATOM Tanácsi Határozata vezette be. Alkalmazására azonban csak 1975. január 1-vel került sor. Az eljárási, számítási és végrehajtási szabályokat a hatodik irányelvre figyelemmel az 1553/89 EKG rendelet szabályozza. A befizetett összeg a harmonizált áfa-alap és az egységes ráta szorzata²⁴. Fontos szabály, hogy a tagállam áfa-alapja, amelyből kiszámítjuk a befizetés volumenét, legfeljebb GNP 50%-a lehet, a meghaladó részt nem terheli e kötelezettség. E korlátra azért volt szükség, mert a tapasztalatok és elemzések szerint ez a forrás a szegényebb tagállamok számára fejlődésükre gátló hatással bír, regresszív adó volt.²⁵ Az Unió költségvetésében a tradicionális források 1988 óta mindig 30% alatt voltak, és fokozatosan csökkent jelentőségük a bevételek között – az elmúlt években 12% körül mozog értékük. A VAT-alapú befizetések 1970-ben majdnem 70%-ot, az 1980-as évek végén még 60%-ot foglaltak el az összes forrásokhoz képest. A GNP-alapú 1988–89-ben csak 10–11%-át tették ki a költségvetésnek. Annak ellenére, hogy az elmúlt években a GNP-s korlátot bevezették, és a maximum rátakulcsot 1,4%-ról 1%-ra csökkentették, az arány 2004-ben is már 14,4%-ra emelkedett. Az elmúlt 17 év során a VAT-alapú forrás az 1/4-ére csökkent, a GNP alapú pedig meghétszereződött. Az arányok azonban nem mutatják, hogy ez valójában mekkora összeget jelent.²⁶ 2005-ben az EU költségvetésének bevétele 106,3 milliárd volt²⁷, ez forintban körülbelül 26 575 milliárd Ft, ami hozzávetőlegesen körülbelül ötszöröse a hazainak.

A MAGYAR SZABÁLYOZÁS KIALAKULÁSA

Magyarországon az általános forgalmi adót Az őrlési és forgalmi adóról szóló 1921. évi XXXIX. törvény-cikk vezette be. Legfontosabb módosításai az 1925. évi XXIII. tc. és az 1927. évi V. tc. rendelkezései, amelyek meglepően korszerűek, világosak és még több mint nyolc évtizeddel később is teljes mértékben érthetőek. Rendszerét, szemléletét tekintve akár ma is megállná a

helyét. A jogszabály külön rendelkezett az őrlési és cukorrépa-forgalmi adóról, az állatforgalmi adóról, és az általános forgalmi adóról. Szabályozási köréből íme néhány példa:

- *anyag jogszabályok*: 29. § Az általános forgalmi adó alanyai. 30. § Általános forgalmi adó tárgya. 31. § Az általános forgalmi adó alapja és részletezése. 34. § Fizetési kötelezettség. 35. § Az általános forgalmi adó kulcsa. (érdekesség: ez akkoriban az adóalap 1,5%-a volt) 37. § Mentességek. 38. § Behozatal. 39. § Kivitel. 40. § Átvitel.
- *eljárási szabályok*: 41. § Az adókötelesek összeírása. 42. § Külföldiek nyilvántartása. 43. § Az általános forgalmi adó lerovása bélyeggel és egyéb módja. 45. § Az általános forgalmi adó befizetése. 46. § Az adókievetési időszak módosítása 47. § Az adó biztosítása. Előzetes adófizetés. 48. § Adóbevallás. 49. § Fizetések visszatérítése. 50. § A bevételek felülvizsgálása. 51. § Adókievetés becslés útján és költségei. 53. § Az adókievetés kivételes módja. 54. § Adóvisszatérítés. 55. § Az adó helyesbítése. 56. § Jogorvoslatok. 57. § Közigazgatási bírósági panasza. 58. § Fellebbezés a pénzügyminisztériumhoz. 59. § Az általános forgalmi adó behajtása. 60. § Könyvvizetés. 61. § Adatszolgáltatás. 62. § Ellenőrzés és helyszíni vizsgálat. 63. § Adópótlék és felemelt adó.
- *büntető rendelkezések*: 64. § Adócsalás. 65. § Szabálytalanságok büntetése. 66. § Rendbíróság.
- Záró rendelkezések*: 67. § Titoktartási kötelezettség. 68. § Életbeléptetés. Végrehajtás.

A törvénycikk a mai áfa-törvény szerkezetétől jelentősen eltér, mivel az anyagi rendelkezéseken felül eljárási és büntető szabályokat is tartalmaz. Az 1920. évi XVI. törvénycikk a fényüzési forgalmi adót vezette be, amelyet fényüzési tárgyak belföldön, ellenszolgáltatás mellett teljesített átruházása után kellett fizetni, mértéke 10%, 13%, és 25 %²⁸ volt. Az 1929. évi XXVIII. törvénycikk az állatforgalmi adót húsforgalmi adóra változtatta, amelyet a vágáskor kellett fizetni.

A második világháborút követően a forgalmi adó mellett még számos a fogyasztást terhelő adó működött egészen a hatvanas évekig. Az ötvenes évek közepétől a magyar adóztatás két egymástól független csatornán működött. A *magánszemélyek* forgalmi adóztatása politikai és nem gazdasági célok által meghatározott módon alakult. Egyes időszakokban három-öt különadót is megkülönböztettek attól függően, hogy a magánszemélyek fogyasztóknak vagy vállalatoknak értékesítettek. A *szövetkezeti-vállalati* forgalmi adóztatást már a gazdaságpolitika irányította, és gyakran változott ez is.²⁹ Az 1968-as gazdasági mechanizmus az egyik kiemelkedő reformtörekvés e korból. Bár bizonyos mértékben lendített a gazdaságon, de a jogi szabályozást illetően a hiányosságokat nem pótolta. Továbbra is csak – leginkább – pénzügyminiszteri utasítások tartalmaztak rendelkezéseket e területre. Ekkor a forgalmi adó a jövedéki adót is magába foglalta, így az élvezeti cikkeknek magas volt a forgalmi adóban betöltött aránya. Ez a kor életszínvo-

nal-politikai okokból kedvezett a 0%-os kulcsnak, ide sorolták az alapvető élelmiszereket és szolgáltatásokat, továbbá – a korra oly jellemző – az illegális kereskedelem visszaszorítása érdekében egyes termékeket.³⁰

Az általános forgalmi adó-rendszert Magyarországon az 1987. évi V. törvény 1988-tól ismét bevezette, amely a korábbi rendeleteket és utasításokat hatályon kívül helyezte, továbbá átvette az uniós összefázisú hozzáadottérték szerinti adóztatás elvét, így az nagyfokú harmonizációt mutató szabálynak tekinthető. Ennek hatására következtek be azok a változások, amelyek a nemzetközi trendeknek is megfeleltek:

- hozzáadottérték-adó részarányának növekedése az összes adóbevételben,
- az adózás egyszerűbbé és áttekinthetőbbé tételére való igény, aminek érdekében azonban sokszor adókedvezmények szűnnek meg.

Azonban ez a jogszabály is számos hibát tartalmazott, amiből következett, hogy az akkori mértékrendszer fenntartása esetén az állami költségvetés nominálértékben elkerülhetetlenül növekvő kiadásaihoz az általános forgalmi adó – a reálisan előirányozható egyéb bevételek befolyása esetén – sem képes egy szilárd és kielégítően emelkedő bevételi forrásul szolgálni. Ez leginkább a 0%-os adókulcs széleskörű alkalmazásával magyarázható. A vásárolt fogyasztásból a 0%-kulcsos termékek és szolgáltatások részesedése 1992-re már 44%-ra nőtt, míg a 25%-os kulcs alá tartozóké 46%-ra mérséklődött. A vásárolt fogyasztásra jutó átlagos forgalmi adó az 1988. évi 11%-ról 1992-re 8,5%-ra csök-

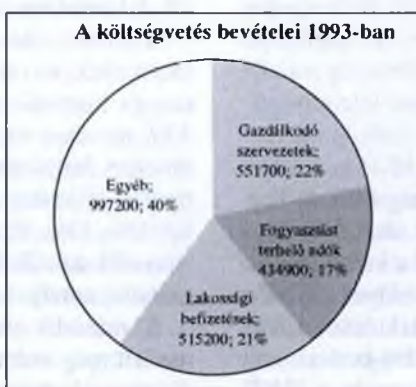
gekhez való társulásból fakadó követelményekre”³⁴ alapjaiban az EU normákhoz igazodik és a közösségi irányelvekre épül, amelyet az áfa-törvény preambulum is deklarál. Tehát a harmonizáció során nem alapvető változásokra, hanem finomításokra volt szükség. A magyar áfa-jog időközben végrehajtott további módosításai is a közösségi alapelvek figyelembevételével készültek. A harmonizáció során elsősorban a folyamatosan korszerűsített hatodik áfa-irányelvet kellett szem előtt tartani, amely révén a tagállamok forgalmi adó rendszere azonos elvek alapján működik. Ez röviden annyit jelent, hogy minden árut és szolgáltatást csak egyszer adóztatnak.

A fogyasztást terhelő adók szabályozásának közép-pontjában az államháztartás bevételi érdekei állnak. A jogalkotás ezt a célt ülteti át, fogalmazza meg jogszabályi formában. A központi költségvetésben ezek az adófajták – alkalmazásuk során – különböző jelentőséggel foglaltak helyet, amelyet következő diagrammok szemléltetnek.³⁵ Az ábrák közül hiányzik egy, a szocializmus idejéből, különösen az 1968-as gazdasági mechanizmust követő évekbeli, aminek az az indoka, hogy az akkori elemzések a költségvetés bevételeit a különböző ágazatok – ipar, mezőgazdaság, közlekedés, bel- és külkereskedelem, bányászat, vízgazdálkodás stb. – szerint vizsgálták, és nem pedig azt, hogy milyen formában kerültek az államháztartásba. Így a többi ábrával azok összevetése nem lehetséges.

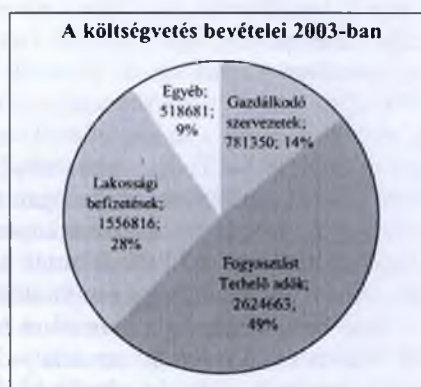
A diagrammok vizsgálatakor nem a bevételek összege az érdekes (bár a pénzromlásról valami fogalmat ka-

Források:
 Statisztikai évkönyv 1933.
 Atheneum;
 az értékek ezer koronában
 Összesen: 1 118,094 ezer korona

Statisztikai évkönyv 1993.
 Regiszter kiadó; az értékek millió forintban
 Összesen: 2 449 000 millió forint

Statisztikai évkönyv 2003.
 Regiszter kiadó; az értékek millió forintban
 Összesen: 5 481 510 millió forint

kent. A kivételes adó-visszatérítések igen kiterjedt rendszere – amellet, hogy az adóellenőrzésben igen nagy energiákat köt le, és nem képes a szociális szempontok figyelembevételére – bürokratikusnak bizonyult és visszaélésekre adott módot.³¹

Az itt említett költségvetés-politikai okok arra késztették a jogalkotást, hogy egy új szemléletű, rendszerű törvényt állapítson meg. Ez a jogszabály *Az általános forgalmi adóról szóló* – a többször módosított³² – 1992. évi LXXIV. törvény.³³ „Tekintettel az Európai Közössé-

punk), hanem az egyes befizetések, bevételek aránya. Ezek jól szemléltetik, hogy miképp alakult a magyar központi költségvetés struktúrája a különböző korszakokban. A grafikonokból arra is lehet következtetni, hogy a költségvetés a jogalkotás során a közhatalmuk kialakításakor milyen prioritásokat tartott szem előtt. Érdemes megfigyelni, hogy a lakossági befizetések mindvégig 20–28%-körül mozognak, míg a gazdálkodó szervezetek befizetései csökkennek, ma kevesebb mint fele a II. világháború előtti értéknek. Az 1970-es

évek környékén a közvetett adókból származó költségvetési bevétel arány 8–10% körül mozgott.³⁶ A fogyasztást terhelő adók aránya most a legmagasabb, 18%-kal meghaladja az 1933-as akkor még kumulatív (halmozódó) rendszer szerinti számot, ami a forgalom megnövekedésével és a magas – akkor még 25%-os általános – adókulccsal magyarázható. A rendszerváltozást követően a privatizációval az államháztartás extra bevételekhez jutott, így az ebből befolyt pénz volt a legmeghatározóbb. Az alacsony arányhoz hozzájárult, hogy az akkor még fiatal piacgazdaságunk sem volt olyan élénk, mint napjainkban.

A rendszerváltozás után a magyar Országgyűlés egyetértett abban, hogy az ország célja az Európai Unióhoz történő csatlakozás. Az Európai Tanács társulási megállapodás előkészítését kezdeményező dublini (1990. április) értekezletét követően, 1991. december 16-án Brüsszelben aláírták a Magyar Köztársaság és az Európai Közösségek közötti *társulás létesítéséről szóló Európai Megállapodást*, amelyet az Európai Közösségek Tanácsa és az akkori 12 tagállam parlamentjei után az Országgyűlés 1992. november 17-ei határozatával (80/1992. (XI.25.) OGY határozat) megerősített. Ezt a megállapodást az 1994. évi I. törvény hirdette ki. Az Európai Megállapodás V. címének III. fejezete tartalmaz rendelkezéseket a jogharmonizációra vonatkozóan. A 67. cikkely alapján Magyarországot egyoldalú jogközelítési kötelezettség terheli – a jogrendszer minden területén, tehát az adójogban is – a közösségi vívmányok, az *acquis communautaire* elfogadása felé.

A közép- és kelet-európai társult államok felkészítése az EU intézményi reformja jegyében 1995. júniusában a cannes-i ülésen jóváhagyták az Európai Bizottság *Fehér Könyvét*. E dokumentum zsinórmértékül szolgált a csatlakozási folyamat során. Rendelkezései és útmutatásai segítséget adnak a jogharmonizációs lépések logikus sorrendjének megválasztásához, valamint az ugyancsak elengedhetetlen intézményi, szervezeti reformok megtételéhez. Általános részében politikai szinten fogalmazza meg az Egységes Piac megteremtése és működése érdekében folyó összehangolási célokat. A második, melléklet formájában tartalmazza a 23 szabályozási területre – így az adózásra is –, „szektorra” bontva részletesen kifejtett közösségi jogalkotáshoz kapcsolódó ajánlásokat. Az ajánlások megjelölik, hogy melyek a legfontosabb uniós jogszabályok, amelyek kulcsfontosságúak a csatlakozási folyamatban, mint a legsürgetőbb elérendő célokként.

Az 1995. decemberi madridi csúcs volt a következő lépcső, amelyen az Európai Tanács felkérte a Bizottságot, hogy dolgozza ki a csatlakozni kívánó országokra vonatkozó véleményét, az *avis*-t. Itt már konkrét észrevételek, értékelések jelentkeztek az adórendszerünkkel kapcsolatban is. Az Európai Bizottság hozzáadottértékesítési rendszerünket összhangban találta az uniós szabályozás főbb alapelveivel, azzal a megjegyzéssel, hogy az áruk és szolgáltatások szabad áramlásának biztosítása, illetve a kedvezményes csökkentett kulcsok egyes esetekben nem EU-konformak. A közvetlen adó-

zás terén viszont különösebb nehézséget nem látott az *acquis* átvételével kapcsolatban, leginkább adminisztratív és együttműködési szabályok alkalmazását tekintette szükségesnek. 1997. decemberében a *luxemburgi ülésen* a bizottsági vélemény alapján a Tanács úgy döntött, hogy megkezdje 1998-ban a tárgyalásokat Magyarországgal az Európa Konferencia keretében. Az Európai Bizottság által 1998 novemberében kiadott Éves Jelentés összegzése szerint: „A tavalyi év során Magyarország tovább fejlődött az adózás terén.”

Az Európai Bizottság Napirend 2000-ig (Agenda 2000) című közleményének (*COM (97) 2000 final*) az Erősebb és Szélesebb Unióért című fejezete megerősítette a korábbi alapelveket:

- az új tagállamoknak el kell fogadniuk a tagsággal járó jogokat és kötelezettségeket,
- a csatlakozás után azonnal alkalmazzák és hajtják végre az *acquis*-ban meghatározott intézkedéseket,
- a csatlakozásig rendszeresen át kell tekinteni a jelentkező országok *acquis*-hoz való harmonizáltságát.

Az Agenda 2000 ezeken felül még tartalmazza a jövőben elérendő távlati elképzeléseket a felkészülési stratégiáról és a csatlakozási partnerségről, továbbá meghatározza a rövid és középtávú feladatokat is. Ehhez kapcsolódik hozzá a *Road Map*, amely az Egységes Piac érdekében megalkotandó intézkedéseket, jogszabály tervezeteket sorolja fel.

Hazánknak a csatlakozási folyamat során – az egyes kormányközi konferenciákon – tanúsítandó magatartásáról a Magyarország és az Európai Unió közötti csatlakozási tárgyalások alapvető kérdéseiről, a tárgyaló delegáció kijelöléséről, az Európai Unió közösségi vívmányai (*acquis communautaire*) átvételének Nemzeti Programjáról,³⁷ valamint a csatlakozásra való felkészülés gazdaságstratégiai háttéréről szóló 2084/1998 (IV.8) Kormány határozat rendelkezett, amelyet az ezt követő változásokra tekintettel többször módosítottak³⁸, illetve egyéb határozatokat hoztak. Ezekben került kijelölésre, hogy az egyes tárgyalási területekért mely miniszterek a felelősek, miképp kell képviselniük hazánk érdekeit, milyen átmeneti derogációt kérjenek, és mikor, milyen feltételekkel zárhatnak le egy adott fejezetet.

Az Európai Unióval folytatott adózási kérdéseket érintő, több mint két évig tartó csatlakozási tárgyalásokat Magyarország 2001. június 12-én zárta le³⁹, bár az adókedvezmények kérdésére csak 2002. októberében sikerült pontot tenni, de ez a téma annak ellenére, hogy az adózást érinti leginkább, a verseny fejezetben kapott helyet. Már a tárgyalások során kiderült, hogy a magyar adórendszer és adóigazgatás struktúráját tekintve alkalmas, megfelelő az uniós követelmények teljesítésére, és átmeneti mentességi igényt csak egyes speciális részletkérdésekben kellett kérnünk.⁴⁰ Ezt az Európai Bizottság által, az Unió számára 2003-ban készített, a tárgyalásokat elemző jelentése is megerősíti, mivel a magyarországi adózási rendszert egy pontban sem marasztalja el, pusztán a derogációs kérelmeket sorolja fel Ezek közül a legfontosabbak:⁴¹

– 2007. december 31-ig a háztartási tüzelő anyagok és távhőszolgáltatás a kedvezményes kulcs alá sorolható;

– 2007. december 31-ig a az éttermi, munkahelyi, diák- és gyermekétkeztetés a kedvezményes kulcs alá sorolható;

– 2007. december 31-ig az arányosítás szabályait nem kell alkalmazni az államháztartáson keresztül folyósított SAPARD, PHARE és ISPA forrásból származó támogatások tekintetében (tehát az így felszámított adóra is vonatkozik az adólevonási jog).

A hosszúra nyúlt, több évig tartó megállapodás- és tárgyalássorozatot végül a népszavazás zárta le, amelynek eredményeként Magyarország 2004. május 1-ével kilenc további országgal együtt az Európai Unió tagja lett. Az azt követő fejlődés pedig már szerves, elválaszthatatlan része az EU-s történetnek.

Jegyzetek

¹ in Földes Gábor: Adójog; Osiris 2004. 243.p. *Összfázisú* adó esetén, valamennyi termelési értékesítési állomásnál meg kell fizetni a teljes adót. Az adóhalmozódás elkerülése érdekében továbbértékesítés esetén a korábban felszámított és megfizetett adót a befizetendő adóból le lehet vonni, amit végül a végső fogyasztó visel. (Egyfázisú a termelési, értékesítési folyamatot csak egyszer, az adózási ponton adóztatják, többfázisú pedig egyes szakaszok mentesülnek.)

³ in br. Sztérenyi József szerk. Közgazdasági Enciklopédia; Athenum, 1930. 14.p. *Közzetett* az adó, ha azt az adóztató hatalom azoktól szedi be, akik szándéka szerint csupán az adók előlegezői, míg viselői az adóáthárítás révén mások lesznek. Egyszerűbben az adóteher viselője és az adóteher megfizetője nem ugyanaz a személy.

⁴ in Halustiyik Anna – szerk. Pénzügyjog I-II.; Aula. 2003. 132.p. *Általános*, mert lényegében minden kereskedelmi ügyletre kiterjed, kivéve, ha a jogszabály eltérően rendelkezik

⁵ in Dr. Schack Béla – szerk. Révai kereskedelmi, pénzügyi és ipari lexikona; Révai Irodalmi Intézet, 1929. 27.p. *Forgalmi* adó: az adótörvényekben meghatározott áruk és szolgáltatások tulajdonjogának átruházása, vagy mások számára való munkateljesítés után a törvényben meghatározott mértékben és személyek fizetik, azzal a céllal, hogy ez adó terhe végül a fogyasztóra háruljon

⁶ in Wilcsek Jenő–Vértesy László – szerk. Vállalat-gazdasági Lexikon; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966. 17.p. *Adó* alatt olyan közszolgáltatást értünk, amelyet a jogszabályban meghatározott természetes személyek, jogi személyek és jogi személyiséggel nem rendelkező szervezetek kötelesek az állami feladatok megoldásának fedezetére teljesíteni.

⁷ in Dr. Rácz Ildikó: Nemzetközi adózás; Perfekt Rt. 2002. 147.p.

⁸ A két világháború közötti magyar pénzügytan forgalmi adókon belül megkülönböztette az általános forgalmi adót és vagyonforgalmi adót. Az *általános forgalmi adó* az áru általános, összes fogyasztását, gazdasági és jogi értelemben vett szállítását terheli. A *vagyonforgalmi adó* csak egyes kiragadott vagyontárgyak és vagyoni jogok – leginkább okiratba foglalt – forgalmához kapcsolódik, tartalma a tudomány fejlődésével fokozatosan kiüresedett (illetékek, gazdagodási elv, kereseti adó elv, vagyonadó elv, jövedelmi adó elv stb.), ma már nem használatos kifejezés. Ilyennek minősült a biztosítási adó; a kölcsönszerződéses adója; az alapítási és társasági adó; a nyugta, számla, csekk, váltó után fizetendő adó, az értékpapír-forgalmi adó stb.

⁹ A források kis száma miatt vitás lehet annak eldöntése, hogy ez mennyiben tekinthető forgalmi adónak vagy jövedéki adónak. <http://www.taxhistory.org>

¹⁰ in Adams, Charles: For Good and Evil: The Impact of Taxes on the Course of Civilization. Lanham, MD: Madison Books, 1993. UIC Call Number: HJ 2250 A323.

¹¹ in br. Sztérenyi József – szerk. Közgazdasági Enciklopédia;

Az általános forgalmi adó a maga több, mint négyezer éves történetében számos változáson ment keresztül. Ennek ellenére lényeges vonásait – azaz, hogy közteher és a kereskedelmi forgalmat meghatározó termékértékesítéshez, szolgáltatásnyújtáshoz, exporthoz és importhoz kapcsolódik – mindvégig megőrizte, így mindössze csak elnevezése, tárgyköre, illetve működési mechanizmusa módosult az adott kor igényeinek megfelelően. Az első világháború végetértét követően ismételt előtérbe került, és hozzáadott-érték rendszerében az 1960-as évek óta folyamatosan – még napjainkban is – páratlan, soha nem látott reneszánszát éli. Meghódította szinte valamennyi ország pénzügyi és költségvetési rendszerét, továbbá az Európai Unióban is különösen jelentős helyet foglal el a büdzsé és a négy szabadság megvalósulása tekintetében.

Athenum. 1930. 290–295.p.

¹² lásd 9. jegyzet

¹³ in br. Sztérenyi József – szerk. Közgazdasági Enciklopédia; Athenum. 1930. 290–295.p.

¹⁴ Az OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development; Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet) a fejlett piacgazdaságú országok 1960-ban alapított legjelentősebb szervezett nemzetközi fóruma, amelynek célja a fenntartható gazdasági növekedés, a magasabb szintű általános foglalkoztatottság és életszínvonal megteremtése, továbbá a tag- és nem tagállamok, illetve nemzetközi szervezetek (pl. EU) közötti gazdasági kapcsolatok élénkítése. Jelenleg 30 tagja van. Magyarország 1996-ban csatlakozott. www.oecd.org.

¹⁵ in Dr. Rácz Ildikó: Nemzetközi adózás; Perfekt Rt. 2002: 143.p. A *nemzeti elbánás elve* garantálja, hogy a más tagállamban illetőséggel rendelkező személy azonos elbírálásban részesüljön, mint a tagállam polgár; az *egyenlő elbánás elve* pedig kimondja, hogy az Unió egyik tagállamában illetőséggel bíró személyre hasonló rendelkezések vonatkozzanak, mint bármely másik tagállamban. E két elv hangsúlyozása különösen fontos, mivel így az Unióban nem egy közös adóterület létrehozása a szándék (ahol egységes az adóalap, az adó mértéke, az adómentességi szabályok stb.), hanem egy olyan rendszer és terület kialakítása, ahol az adózás felvételi és szabályai semlegesek.

¹⁶ in Dr. Öry Tamás: Adóharmonizáció az Európai Unióban; Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma, 2004. 8. p.

¹⁷ A Bíróság a 170/78 sz. Commission vs. United Kingdom esetben a sör és könnyű bork között állapított meg versenyhelyzetet. Ennek következtében az Egyesült Királyságban alkalmazott bort terhelő „luxusadó” protekcionista intézkedésnek minősült.

¹⁸ Szerződéses Alkotmány V. cím I. fejezet 32. cikk (1) Az Alkotmányban ráruházott hatáskörök gyakorlása során az Unió, a III. rész rendelkezéseinek megfelelően, a következő jogi aktusokat alkalmazza: európai törvények, európai kerettörvények, európai rendeletek, európai határozatok, ajánlások és vélemények. Az *európai törvény* általános hatállyal bír. Teljes egészében kötelező és közvetlenül alkalmazandó valamennyi tagállamban. (megfelel a mostani rendeletnek) Az *európai kerettörvény* az elérendő célokat illetően minden címzett tagállamra kötelező, azonban a forma és az eszközök megválasztását a nemzeti hatóságokra hagyja. (megfelel a mostani irányelvnek) Itt emelem ki, hogy fontos változás lesz a rendelet új meghatározása: Az *európai rendelet* olyan általános hatállyal bíró nem jogalkotási aktus, amely a jogalkotási aktusok és az Alkotmány egyes külön rendelkezéseinek végrehajtására szolgál. Az európai rendelet egyaránt lehet olyan, amely teljes egészében kötelező és valamennyi tagállamban közvetlenül alkalmazandó, illetve olyan, amely az elérendő célokat illetően minden címzett tagállamra kötelező, azonban a forma és az eszközök megválasztását a nemzeti hatóságokra hagyja. Az *európai*

határozat teljes egészében kötelező, nem jogalkotási aktus. Amennyiben külön megjelöli, hogy kik a címzettjei, a határozat kizárólag azokra nézve kötelező, akiket címzettként megjelöl. Az intézmények által elfogadott ajánlások és vélemények nem bírnak kötelező erővel.

- ¹⁹ A hozzáadottérték-adóra vonatkozó joganyag mennyisége meghaladja az 500-at.
- ²⁰ A többi tagállam ekkor még kumulatív rendszerű forgalmi adót használt.
- ²¹ Mivel ezek a szabályok beépültek a magyar áfa-törvénybe, ezért részletes bemutatásuk a megfelelő fejezetekben történik.
- ²² in Tárnoki Péter: Az európai egységes piac általános forgalmi adó szabályai: Európa Füzetek 2., A Miniszterelnöki Hivatal Kormányzati Stratégiai Elemző Központ és a Külügyminisztérium közös kiadványa, 2003.: 6.p.
- ²³ in Tárnoki Péter: Az európai egységes piac általános forgalmi adó szabályai: Európa Füzetek 2., A Miniszterelnöki Hivatal Kormányzati Stratégiai Elemző Központ és a Külügyminisztérium közös kiadványa, 2003.: 4.p.
- ²⁴ A Római Szerződés 95. (2) kimondja, hogy a tagállamok törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezéseinek közelítésére vonatkozó Uniói intézkedések nem vonatkozik az adózásra, a személyek szabad mozgására, valamint a munkavállalók jogaira és érdekeire vonatkozó rendelkezésekre.
- ²⁵ Ennek maximális mértéke 1%, 2002-ben ez a ráta 0,75% volt, 2005-ben 0,5%.
- ²⁶ Részletesebben lásd: Vicze Klára–Halász György Imre–Homonnay Ádám: Gondolatok az Európai Unió költségvetésének átalapú befizetéséről: Pénzügyi Szemle 2002/11-12. 1044–1049.p.
- ²⁷ Jutta D. Haug: Report on the situation concerning the European Union's own resources in 2005; Committee on Budgets, 2005. 10.p.
- ²⁸ in Az Európai Unió általános költségvetése a 2005-es pénzügyi évre: Európai Bizottság, 2005.03.08. 1/11.p.
- ²⁹ Sokáig az általános kulcs volt ennyi nálunk.
- ³⁰ in Földes Gábor: Adójog: Osiris 2004. 244.p.
- ³¹ in Érsek Tibor: A forgalmi adó történetéből: Pénzügyi Szemle 2002/1-4. 84–85.p.

- ³² in Az általános forgalmi adóról szóló 1992. évi LXXIV. törvény általános indoklása
- ³³ Legutóbbi módosításai: a 2005. évi CXIX. törvény az adókról, járulékokról és egyéb költségvetési befizetésekről szóló törvények módosításáról
- ³⁴ A továbbiakban a törzsszövegben: áfa-törvény
- ³⁵ Az általános forgalmi adóról szóló 1992. évi LXXIV. törvény preambuluma
- ³⁶ Sajnálatosan részletes, kifejezetten az általános forgalmi adóra vonatkozó kimutatások nem találhatók, ezért csak az összesített fogyasztáshoz kapcsolódó adók szemléltetésére van lehetőség.
- ³⁷ in Földes István –szerk. Közgazdasági Kislexikon; Kossuth Kiadó, 1968. 188. p.
- ³⁸ A korábbi Kormányhatározatok közül a legfontosabbak: 2207/1995. (VIII. 4.) Korm. határozat a Magyar-Európai Unió Társulási Tanács ülésének tárgyalási irányelveiről; 2180/1996. (VII. 16.) Korm. határozat A magyar-Európai Unió Társulási Tanács 1996. július 16-i ülésének tárgyalási irányelveiről; 2110/1997. (IV. 29.) Korm. határozat a Magyarország-Európai Unió Társulási Tanács ülésének tárgyalási irányelveiről
- ³⁹ Ezek közül a legfontosabbak: 2211/1998. (IX. 30.) Korm. határozat az Európai Unióhoz történő csatlakozásra irányuló tárgyalásokkal, illetőleg a csatlakozásra való felkészüléssel összefüggő egyes további kérdésekről; 2033/1999. (II. 26.) Korm. határozat a Magyarország és az Európai Unió és azok tagállamai közötti Társulási Bizottság hetedik ülésének tárgyalási irányelveiről
- ⁴⁰ 2071/1999. (IV. 21.) Korm. határozat az Európai Unió Közösségi Vívmányai „Adózás” címen megjelölt részének átvilágítása során képviselendő álláspontokról
- ⁴¹ pl. 2007. december 31-ig kaptunk „tűrelmi időt” a tüzelőanyagok, fűtés kedvezményes áfa kulcsának alkalmazására, ezt követően a normál kulcs vonatkozik rá.
- ⁴² in European Commission – Enlargement DG's departments: Report on the results of the negotiations on the accession of Cyprus, Malta, Hungary, Poland, the Slovak Republic, Latvia, Estonia, Lithuania, the Czech Republic and Slovenia to the European Union, 2003. 29. p. és Dr. Öry Tamás: Adóharmonizáció az Európai Unióban; Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma, 2004. 26. p.

Generációk azzal a megállapítással szembesülve kezdték meg egyetemi jogi tanulmányaikat, hogy az európai kultúra három pilléren nyugszik, a görög filozófiai gondolkodáson, a zsidó-keresztény kultúrán és a római jogon. 2004. május 1-jén Magyarország csatlakozott az Európai Unióhoz, több éves ún. jogharmonizációs folyamat után. Ez a jogharmonizáció azt jelenti, hogy Magyarország végképp visszailleszkedett az európai kultúrába, gazdaságilag, politikailag, társadalmilag, mentalitásban? Ez az alapkérdés, de csak összetett módon válaszolhatunk rá.

Az európai kultúra alapjairól szóló fenti állítás nemcsak Magyarországon hangozhatna el, de Ausztriában, Franciaországban, és egy sor európai országban. Angliában biztosan nem hangozhatna el, mivel a szigetországban nem került sor a római jog recepciójára (átvételére), így az angol jogi gondolkodás nem római jogi alapú, szemben az európai országok jogi gondolkodásával. Leegyszerűsítve, a római jogi gondolkodás a törvényeket tekinti elsődlegesnek és absztrakcióra törekszik, az elvont norma elvileg minden élethelyzetre alkalmazható. Az angol jogi gondolkodás nem tagadja a törvények elsődlegességét, csak az angol jog stílusának ki-

Bakonyi Péter:

A jog európai alapjai*

alakulása időszakában, a kevés számú törvényre hivatkozva teret nyert a precedensjogi gondolkodás, a jogalkalmazó érvelésének alátámasztását elsődlegesen nem a törvények számára kedvező magyarázatban keresi, hanem az övéhez valamilyen szempontból hasonlító ügyben korábban hozott bírósági döntésre. A jog eltérő stílusa, az angol királyság sajátos berendezkedése, a földrajzi elkülönülés, az angol "mi és a kontinens" szemléletmódja teszi, hogy Anglia nemcsak jogi, hanem politikai és kulturális értelemben is elkülönül Európa többi részéről.

Ezt a törésvonalat elfedte – noha az a 11. századtól létezik – Nyugat-Európa keresztény kultúrája, amely a közös vallás és a latin nyelv közvetítő szerepe révén eléggé egységesnek tekinthető a X–XV. században. Ebbe az

ELŐADÁS

Európába illeszkedett be a magyar állam a XI. században, ekkor hajtott végre először jogharmonizációt. Itt ki kell térni két fontos szempontra. A harmonizáció másolást jelent? A válasz lehet igen. Szent István király némely törvényei szó szerinti átvételei frank törvényeknek. Tehát ez a jelenség nem új. A másik szempont arra figyelmeztet, hogy ne becsüljük túl a jog társadalomformáló hatását, és arra, hogy a jogrendszer vizsgálata alapján egyáltalán nem biztos, hogy direkt következtetéseket lehet levonni társadalmi jelenségekről. Szent Istvánnak a pogány vallás gyakorlását tiltó törvényéből arra lehet következtetni, hogy volt pogányság, csak a törvényben példálózva felsorolt kultikus cselekedetektől nem lehet a pogány magyarok vallási szokásaira következtetni, mert több évszázaddal korábban frank törzsekre íródtak. Az államalapítás és az Árpád-házi királyok kora a sikeres harmonizációra szolgál példaként, aminek következtében a XIV–XV. századra Magyarország európai, keresztény királyságnak tekinthető, kulturálisan minden európai művelődési irányzatot és építészeti stílust átvesz, nem is okvetlenül nagy késéssel.

Abban a kérdésben, hogy a társadalom milyen mértékben követte a nyugati mintákat, megosztottabb a történettudomány. A polgári korszakot megelőző korszakot rendi korszaknak, vagy feudális kornak nevezik. A két kifejezés nem szinonimája egymásnak, a feudalizmus a társadalom vertikális tagozódását jelenti, míg a rendiség a horizontális tagozódását. A feudalizmus egy XVIII. században megalkotott szakkifejezés, amely leír egy ideáltípust (Max Weber szavaival) amely talán a valóságban nem is létezik, hanem létező társadalmi képződmények vonásait egyesíti egy ideáltípus leírásában. Ezt szem előtt kell tartanunk, amikor azokra a kérdésekre keressük a választ, hogy volt-e Magyarországon feudalizmus, megkésett, fejletlen volt-e, vagy egyszerűen más, speciális? A familiaritás a feudalizmus magyar változata egyes kutatók szerint, ahol nem a földbirtokadomány, hanem pénzbeli javadalmazás, tisztségek jártak a hűbéri szolgálatért.

A rendiség az azonos jogállású társadalmi rétegek érdekérvényesítő szerveződését jelentette. Két elmélet van erre, hogy mikortól beszélhetünk rendiségről Magyarországon. A korai rendiség elmélete szerint már a XIII. század végén, utolsó Árpád-házi királyunk III. András idejében megjelent a rendiség egy epizodikus, de létező és működő formája. Más kutatók szerint csak a XV. század közepén, Luxemburgi Zsigmond uralkodásának a végén jött létre a rendiség. Az előzmények mindenképpen visszanyúlnak az Aranybulláig, amelyet szintén lehet jogharmonizációs dokumentumnak tekinteni a maga korában, ha abból indulunk ki, hogy 1215-ben a lateráni zsinat előírta a keresztény királyságok számára a szokásjog összeírását. Másrészt a XIX. században az önálló magyar alkotmányjogi gondolkodás jeleként értékelték.

A reformáció és a vallásháborúk korában megszűnt keresztény közösség, Európa katolikus és protestáns táborokra szakadt. A közös eszmeiség hiánya miatt új alapokra helyeződtek az államközi kapcsolatok. Megje-

lent a szuverenitás elmélete, kialakultak a nemzetállamok csírái, megszületett a modern diplomácia. Ebben a korszakban Magyarország a formálódó Habsburg-birodalom része volt, de önállóságát közjogilag nagyrészt megőrizte. Ezzel a kijelentéssel sokan vitába szállnának, állítván, hogy a XVI. században Magyarország egyik része Habsburg, más része török uralom alatt állt, a kettő között nincs lényeges különbség. Álláspontom szerint egyenlőségjelet tenni az országot a birodalmába betagoló, vilajetekre osztó, pasákat kinevező Oszmán Birodalom, és az országgyűléseket tartó, rendi méltóságokat választó és kinevező Habsburg királyi Magyarország közé, olyan sematizmus, amelyet az aránylatok és a lényeg iránt érdeklődő nem engedhet meg. A 150 éves török uralom maradandó nyomot hagyott, akár az Alföld településszerkezetén, akár a magyar gasztronómiában (a disznóhús fogyasztás elterjedésére gondolok) de török intézmények, jogszokások átvételére nem került sor, szemben más balkáni népekkel. Ez magyarázható azzal, hogy itt nem 4–500 évig tartott az oszmán uralom, a magyar társadalomnak erősebb volt a nyugati kultúrába ágyazottsága, de még inkább azzal, hogy az egész ország nem került oszmán uralom alá, hanem egy része a nyugati kultúrkör része maradt.

A következő kérdés, a Habsburgok szerepe a nyugat-európai hatások, és témánk szempontjából a legfontosabb nyugati jogintézmények átvételének előmozdításában. A két világháború között a magyar történetírásban lezajlott az ún. Szeftű-Mályusz vita. A két neves történész között több éven át, több probléma körül cikkek és válaszcikkek révén folyó vita egyik fontos pontja a XVIII. századi Habsburg uralom hatása a magyar fejlődésre. Szeftű állítása szerint, leegyszerűsítve, a XVIII. századi Habsburg-politika újjáépítette és újra benépesítette a törököt kiűző háborúban elpusztult országot, és a barokk magyarországi elterjesztésével az aktuális európai élvonalhoz közelítette az országot. Mályusz Elemér ezzel szemben azt állította, hogy az erdélyi és magyar protestáns műveltség és mentalitás alkalmas lett volna arra, hogy befogadja a felvilágosodás eszméit, de barokk ellenreformáció megakadályozta ezt, és fejlődésében visszavetette az országot. Nem állíthatjuk, hogy valamelyik álláspont teljes elfogadottságot élvezne, napjainkban sincs konszenzus a Habsburgok megítélésében.

A Habsburgok által kínált európai modell elfogadása vagy elutasítása még élesebben mutatkozik meg a reformkorban és a szabadságharc leverését követő Bach-korszakban. A magyar politikai és jogi közvélemény visszautasítja az Osztrák Polgári Törvénykönyv uralkodói rendelettel történő bevezetését, amely akkor Európa egyik legkorszerűbb magánjogi kodifikációs műve volt, de a magyar alkotmánnyal ellentétes bevezetését nem fogadta el a magyar politikai osztály.

A XIX. századra – ezzel visszatérünk az európai – angolszász jogcsaládok közötti különbséghez, három markánsan különböző jogi, és gazdasági – szociális modell alakult ki Európában. A kontinentális modelltől hagyományosan különböző Anglia a XIX. század második fe-

lére, – saját állításuk szerint – egyszerre rugalmas és tradicionális jog és társadalomrendszerével. megközelítette a szabadversenyes kapitalizmus ideáját, a történelem eddig ismert legnagyobb birodalmát építette ki, és a világ vezető ipari és pénzügyi hatalmává vált. Az európai kontinensen a román-germán jogcsalád két markánsan különböző, más államok által mintának tekintett jogrendszere, és politikai – társadalmi modellje, természetesen Franciaország és Németország volt. Franciaország a XIX. században a nemzetállam modelljét adta a világnak. Mérsékeltbb gazdasági liberalizmus mint Angliában, (Franciaország lényegében agrárjellegű ország maradt), jelentős ipari fejlődés, a világ második legnagyobb (de közel sem akkora, mint az angol) gyarmatbirodalmával, jelentős flottával, mégis szárazföldi hatalom. A nemzetállam lényege: aki francia állampolgár az a francia nemzet tagja és bírja az állampolgári jogokat. Ez nem etnikai, hanem jogi és államnyelvi közösséget jelent. Az állam és a nyelv hatalmát a jól kiépített közigazgatás és az egynyelvű oktatási rendszer biztosítja. Németország 1871-ben jött létre mint állam, a német liberalizmus veresége után porosz vezetéssel, így mondhatjuk, hogy a porosz felvilágosult abszolutizmus örököseként. A felvilágosult abszolutizmus lényege több elmélet szerint, hogy az állam, mely benn akar maradni a nagyhatalmak zárt körében, nem rendelkezik gyarmati területéről elegendő gazdasági erőforrással, ezért a saját lakosságát kell hatékonyabbá tenni, és jobban az állam céljainak szolgálatába állítani. A francia felvilágosodás klasszikusai nem foglalkoztak a tömegek oktatásának kérdésével, a porosz abszolutista uralkodó II. Frigyes igen. Németország volt az első állam, ahol lényegében felszámolták az analfabétizmust.

A bismarcki politika is ezt a hagyományt folytatta, amikor megkezdte a kötelező társadalombiztosítás kiépítését. Egy jól képzett és relatív jómódban és biztonságban élő lakosságot könnyebben és hatékonyabban lehet szervezni (nemcsak háborúra).

A magyar jogalkotás a polgári állam kiépítése során a XIX. század második felében mindhárom modellből merített. A kornak nemzeti büszkeségtől is fűtött jogtörténeteszei hangsúlyozták a hasonlóságot az angol és a magyar alkotmányfejlődés között. Mindkét országnak történelmi alkotmánya van, büszke a szabadságjogaira. A kor magyar elitjében (inkább az arisztokráciában, mint a középosztályban) volt egyfajta tisztelet Anglia iránt. (Illetlen lenne az anglomán kifejezést használni) Ezen túl az angol modell a gazdasági liberalizmus átvételében jelentkezett 1867 után.

A legerősebben a francia nemzetállam példája hatott, a cél francia mintára kiépíteni egy erős és hatékony államot, és az ország valamennyi lakóját nyelvre és vallásra tekintet nélkül a magyar politikai nemzet részévé tenni. A német példa is hatással volt az államépítésre és a jogalkotásra. Most némiképpen önkényesen és az aktualizálás szándékával két területet emelek ki, az okta-

tásügyet és a társadalombiztosítást. A magyar oktatásügy német mintákat követett, ez gyakorlatilag (a szovjet hatással együtt is) az 1989–90-es rendszerváltásig fennmaradt. A másik rendszer, aminek alapjainak kiépítését a dualizmus kori Magyarország a bismarcki Németországtól vette át, jóval csökevényesebb és kevésbé kiterjedt formában, az a társadalombiztosítás volt. Ennek kiépülése az 1890-es évektől az 1960-as évek végéig tartott. Ez a folyamat természetesen gazdasági teljesítőképességtől, politikai helyzettől, háborúktól függött, de mindenképpen indokolt a politikai rendszeren átívelő tendenciát meglátnunk.

Ez az a pont, ahol egy merész ugrással visszatérhetünk az Európai Unióhoz, annak aktuális kérdéseire és problémáikhoz. Az Unió egyesít magában több jogi kultúrát és társadalmi modellt. A cél az egységesítés, annak érdekében, hogy Európa, mint gazdasági térség ne maradjon le Észak-Amerika és Délkelet-Ázsia mögött a gazdasági versenyben. Hogyan történik/történhet ez az egységesítés? A kérdés és a tapasztalat sugallja a választ, a hatékonyabb modell átvételével.

Az angol–amerikai társadalmi–gazdasági berendezkedés elemeinek és jogintézményeinek átvétele, és ezek befogadásával Európa egységesülése folyamatban van. Ez Németországban és Magyarországon is alapvető változásokat jelent sok területen, az oktatásban és a társadalombiztosítás területén is. A porosz rendszer lebontását és az amerikai rendszer bevezetését. A kérdés, hogy mi lesz az eredmény? Egyértelműbben, és a választadót kicsit befolyásolva, az erősebb állami szerepvállaláshoz szokott társadalmak (a magyar még különösebb anyagi tartalékokkal sem rendelkeznek) elbírák-e az öngondoskodás elvére épült, a világ más részeinek erőforrásait is élvező társadalom számára létrejött modellt? A kérdést a történelem fogja megválaszolni, de jogunk van olyan véleményt nyilvánítani, hogy a teljes, különbségeket figyelembe nem vevő átvétel valószínűleg nem. Az Unió és Németország is azért van válságban, (a válság tényét sokan elismerik) mert nem alakítottak ki egy új európai modellt. A '60-as '70-es évekhez nem lehet visszatérni, de a teljes amerikanizálódás sem járható út az európai társadalmak számára. Magyarországon megtörtént a felsőoktatás amerikanizálása, ennek pozitív vagy negatív hatásait az elkövetkező években fogjuk majd megvizsgálni.

Magyarország számára létszükséglet, hogy olyan paradigmát tudjon használni, amely a magyar társadalom igényeinek és lehetőségeinek megfelel. Hogy ez lehetséges-e, és a paradigma kialakításában Magyarország csak követő szerepet játszhat, vagy az alakításában is részt vehet, nem tudom. Ahhoz, hogy legalább a kérdésfelvetésekhez eljussunk, segít a történelem (jogtörténet is) tanulmányozása és a történelmi folyamatok minél mélyebb megértése, hogy a való életben ki tudjuk tapintani a lehetséges és a lehetetlen közötti határvonalat.

* Készült a T043731 sz. OTKA kutatás keretében.

Zinner Tibor:

A legjelentősebb „bűnper”-ek 1956 ősze előtt

Melyek a legjelentősebb, 1956. október 23-ikát megelőző azon ügyek, amelyekkel az MKP, majd az MDP vezetése – a pusztá megtorlason túl – politizálni kívánt? Ezek meghatározó része a koalíciós időszakra, illetve annak felszámolásához közeli évekre esik (kivéve az 1954 tavaszi bejelentést a már korábban lefolytatott ún. Péter és társai elleni ügyről). A társadalom életét alapvetően befolyásoló, tömeges megtorlás „bűnperei” – az ártatlan áldozatok ezreivel – főleg titkos eljárások voltak, vagy ha nem zárt ügyként tárgyalták, akkor nem közölt róluk hírt a sajtó. Ezek a legfőbb okai annak, hogy a legsúlyosabb büntetésekkel sújtottak ügyeiről szinte alig tudott – és tud napjainkban – valamit a magyar társadalom. A különben annak idején hangzatos államvédelmis „elnevezés”-eket kapott ügyekben – pl. „Fehér partizánok”, „Botond Hadosztály” stb. pereiben – emberek tucatjait sújtották kirívóan súlyos büntetési tételekkel. (Az alábbiakban a perek keletkezésének időrendjét követve, a büntető eljárások legismertebb vádlottjának, „névadó”-jának – főleg az 1944–1945 utáni „igazságszolgáltatás”-sal összefüggő – életútját ismertetjük.)

a./ A meghurcoltak

Demény Pál író, szocialista politikus. A Horthy-rendszer idején 6 év 6 hónapot töltött börtönökben és internálótáborokban. 1945. február 13-ikán letartóztatták, a „párt foglya” lett, 1945 augusztusától pár hónapon át szovjet fogságban őrizték. A Budapesti Népbíróság népellenes büntett címén 1946. június 17-én négy és fél évi kényszermunkára ítélte. Nem szabadulhatott, 1950. október 7-től Kistarcsán internálták. A Fővárosi Bíróság 1953. október 19-én 10 évi börtönre ítélte, a Legfelsőbb Bíróság 1954. május 3-ikán helybenhagyta ítéletét. Az MDP KV PB ügye felülvizsgálatáról 1956. augusztus 31-én döntött, 1956. október 15-én szabadult. A Legfelsőbb Bíróság az 1953–1954-ben kihirdetett ítéleteket 1957. december 14-én, az 1946-os ítéletét a Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa 1989. május 23-ikán helyezte hatályon kívül.

Weiss Haus Aladár magántisztviselő éveket töltött a Horthy-korszakban börtönben. 1947. január 5-én letartóztatták, [a Magyar Testvéri Közösség tagjai elleni egyik ügyben, a Mistéth Endre és társai elleni perben] a Budapesti Népbíróság külön tanácsa 1947. augusztus 29-én (másutt: 30-án) két és fél évi, majd a NOT 1948.

március 4-én három és fél évi fegyházbüntetésre ítélte. Ezt követően internálták. Az internálótáborok feloszlatása után a Demény Pál és társai elleni eljárásban a Fővárosi Bíróság 1953. október 19-én nyolc, majd a Legfelsőbb Bíróság 1954. május 3-ikán 6 évi börtönbüntetésre ítélte, 1956. február 4-én szabadult. Ítéletei az 1990: XXVI. tv. alapján semmisnek tekintendők.

Dr. Donáth György [és társai per elsőrendű vádlottja] tisztviselő, a Magyar Élet Pártja képviselője 1939-től, országos alelnöke 1943-tól. 1946. december 14-én letartóztatták az 1939-től magyar közösségi tagot. A Budapesti Népbíróság külön tanácsa 1947. április 16-án, a NOT 1947. szeptember 12-edikén halálra ítélte. Kegyelmi kérelmét a köztársasági elnök 1947. október 8-án elutasította, 1947. október 23-ikán kivégezték. Ítéletét 1991. április 15-én semmissé nyilvánították.

Peyer Károly [és társai per elsőrendű vádlottja] szocialdemokrata politikus, párt- és állami vezető, diplomata. 1947. november 19-én elmenekült Magyarországról. Távollétében a Budapesti Népbíróság külön tanácsa 1948. február 16-án 8 évi fegyházbüntetésre ítélte, a NOT 1948. július 6-án helybenhagyta ítéletét. A Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa bűncselekmény hiányában 1989. december 14-én felmentette a vádak alól.

Szabó Kornél [és társai per elsőrendű vádlottja] vegyészmérnök, a Nitrokémia Rt. vezérigazgatója. 1947. november 21-én letartóztatták, a Budapesti Népbíróság külön tanácsa 1948. március 4-én halálra ítélte, a NOT 1948. július 12-én helybenhagyta ítéletét. Kegyelmi kérelmét a köztársasági elnök 1948. szeptember 13-ikán elutasította, 1948. szeptember 18-án kivégezték. A Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa 1989. szeptember 14-én felmentette a vádak alól.

Mihalovits Zsigmond [és társai per elsőrendű vádlottja] pápai prelátus, esztergomi kanonok, 1933–1948 nyara között az Actio Catholica országos igazgatója. Külföldre (Rómába) menekült, távollétében a Budapesti Népbíróság külön tanácsa 1948. július 23-ikán 10 évi börtönbüntetésre ítélte. Ítélete az 1990: XXVI. tv. alapján semmisnek tekintendő.

Asztalos János [és társa] pócspetri plébánost 1948. június 4-én letartóztatták, a Budapesti Büntetőtörvénytörzék rögtönítélő tanácsa 1948. június 10-én halálra ítélte. A köztársasági elnök kegyelmi kérelmét nem utasította el, megkegyelmezett neki, társát – *Királyfalvi Miklóst* – 1948. június 11-én este kivégezték. A Fővárosi Bíróság 1990. január 17-edikén hozott határozatával hatályon kívül helyezte ítéletét.

Dr. Csomoky Viktor ügyvéd, diplomata, kairói magyar követ, kiszagdapárti politikus, Tildy Zoltán köztársasági elnök veje. 1948. július 23-ikától rendőrhatalósági őrizetben, november 4-edikétől előzetes letartóztatásban volt. A Budapesti Népbíróság külön tanácsa 1948. november 15-én, a NOT 1948. december 6-án halálra ítélte, 1948. december 7-én kivégezték. A Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa 1992. szeptember 14-én a népellenes büntett vádja alól bűncselekmény hiányában felmentette, a terhére rótt egyéb bűncselek-

mények miatti elítéléséről megállapította, hogy semmisnek tekintendők. [Ügyét felhasználva az MDP KV PB 1948. július 28-án határozott arról, hogy másnap Rákosi lemondhatja Csornoky apósát, Tildy köztársasági elnököt.]

Dr. Perneszy Béla [és társai per elsőrendű vádlottja] FM osztályfőnököt 1948. június 7-én tartóztatták le. A Budapesti Népbíróóság külön tanácsa 1948. október 29-én életfogytiglan tartó fegyházbüntetésre ítélte. A NOT 1949. április 27-én helybenhagyta ítéletét. A Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa 1990. február 12-edikén hozott határozatával hatályon kívül helyezte ítéleteit.

Dr. Papp Simon [és társai per elsőrendű vádlottja] egyetemi tanár, a MAORT vezérigazgatója. 1948. augusztus 12-én letartóztatták. A Budapesti Népbíróóság külön tanácsa 1948. december 9-én halálra, a NOT 1949. január 20-án életfogytiglan tartó fegyházbüntetésre ítélte. 1955. június 4-én szabadult. a NET 1960. május 10-én a mellékbüntetésekkel elengedte, a vele szemben hozott büntető ítélethez fűződő hátrányos következmények alól kegyelemből mentesítette. Ítéletei az 1990: XXVI. tv. alapján semmisnek tekintendők.

Dr. Ordass Lajos [és társai per elsőrendű vádlottja] evangélikus püspököt előbb 1948. augusztus 24-én házi őrizetbe vették, majd 1948. szeptember 8-án letartóztatták. A Budapesti Uzsorabíróóság külön tanácsa 1948. október 1-jén 2 évi fegyházbüntetésre ítélte, 1950. május 30-án szabadult. A Legfelsőbb Bíróság hatályon kívül helyezte elmarasztaló ítéletét 1956. október 5-én, és 42 ezer Ft kárpótlást kapott hat nappal később.

Mindszenty (Pehm) József [és társai per elsőrendű vádlottja] az 1944. március 4-edikétől veszprémi püspök 1945. szeptember 16. és 1973. december 18. között volt esztergomi érsek. 1948. december 26-án letartóztatták, a Budapesti Népbíróóság külön tanácsa 1949. február 8-án életfogytiglan tartó fegyházbüntetésre ítélte, a NOT 1949. július 9-én helybenhagyta ítéletét. 1956. október 30-án szabadult. A Nagy-kormány által érvénytelenített ítéleteit 1957. március 9-én ismét hatályossá nyilvánították. Ítéleteit a Fővárosi Bíróság 1990. május 11-én semmissé nyilvánította.

Rajk László [és társai per elsőrendű vádlottja] a Horthy-rendszerben is többször elítélt, kommunista párt- és állami vezető. 1949. május 30-án letartóztatták, a Budapesti Népbíróóság külön tanácsa 1949. szeptember 24-én halálra ítélte, a NOT 1949. október 14-én helybenhagyta ítéletét, 1949. október 15-én kivégezték. A Legfelsőbb Bíróság 1955. november 25-én rehabilitálta.

Geiger Imre [és társai per elsőrendű vádlottja] a budapesti Standard-gyár vezérigazgatóját 1949. november 10-edikén letartóztatták. A Budapesti Büntetőtörvényszék 1950. február 21-én halálra ítélte, a Legfelsőbb Bíróság 1950. május 4-én helybenhagyta ítéletét. Kegyelmi kérelmét a NET 1950. május 5-én elutasította, 1950. május 8-án kivégezték. A Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa 1989. november 20-án hozott határozatával ítéleteit hatályon kívül helyezte, felmentette a vádak alól.

Sólyom László [és társai per elsőrendű vádlottja] ht. katona, altábornagy, vezérkari főnök. 1950. május 20-án letartóztatták, a Budapesti Katonai Törvényszék 1950. augusztus 10-én halálra ítélte, a Katonai Főtörvényszék 1950. augusztus 17-én helybenhagyta ítéletét, 1950. augusztus 19-én kivégezték. A Katonai Felsőbíróóság 1954. szeptember 17-én kihirdetett, törvénysértő, részben felmentő ítéletét a Legfelsőbb Bíróság 1990. október elsején hozott határozatával hatályon kívül helyezte, felmentette a vádak alól.

Szakasits Árpád [és társai per elsőrendű vádlottja] író, szociáldemokrata párt- és állami vezető. Az 1949. augusztus 23-ától a Népköztársaság Elnöki Tanácsa elnöki tisztét betöltő politikust 1950. április 24-én letartóztatták, házi őrizetbe vették. A Budapesti Megyei Bíróság 1950. november 24-én életfogytiglan tartó fegyházbüntetésre ítélte, a Legfelsőbb Bíróság 1950. december 1-jén helybenhagyta ítéletét. 1956. március 29-én szabadult, a Legfelsőbb Bíróság 1956. június 15-én rehabilitálta.

Grösz József [és társai per elsőrendű vádlottja] 1943-tól kalocsai érsek. 1951. május 19-én letartóztatták, a Budapesti Megyei Bíróság 1951. június 28-án 15 évi börtönbüntetésre ítélte, 1951. július 31-én a Legfelsőbb Bíróság helybenhagyta ítéletét. 1955. márciusában szabadult, a NET 1956. május 11-én a börtönbüntetés hátralévő részét elengedte. Ítéletei az 1990: XXVI. tv. alapján semmisnek tekintendők.

Kádár János [és társai per elsőrendű vádlottja] a Horthy-rendszerben is többször elítélt, kommunista párt- és állami vezető, különböző tisztségeket töltött be, végül az MSZMP elnöke 1989. május 8-ig. 1951. április 20-án letartóztatták, 1951. december 18-án a Budapesti Megyei Bíróság életfogytiglan tartó fegyházbüntetésre ítélte, a Legfelsőbb Bíróság 1952. december 26-án helybenhagyta ítéletét. 1954. július 22-én, rehabilitálása napján szabadult.

Péter Gábor [és társai] szabósegéd, rendőr altábornagy, kommunista politikus, 1945–1953 között a politikai rendőrség vezetője. 1953. január 3-án letartóztatták. A Budapesti Hadbíróóság 1953. december 24-én életfogytiglan tartó börtönbüntetésre ítélte, a Katonai Felsőbíróóság 1954. január 15-én helybenhagyta ítéletét. A perújrafelvételt követően, 1957. június 15-én a Legfelsőbb Bíróság Katonai Tanácsa 14 évi börtönbüntetésre ítélte. 1959. január 10-én egyéni kegyellel szabadult.

b./ A „bünper”-ek politikai háttere

A „frakciós”, „a besúgó” Demény Pál népbíróági ügye; „a fasiszta összeesküvő” dr. Donáth György és társai, a magyar közösségiek, több mint 260 fő hat, különböző kirakatperben; a nyugatra menekülni kényszerült volt szociáldemokrata Peyer Károly, valamint társai ügye; Szabó Kornél, a Nitrokémia Rt. „szabotáló” vezetője és társai pere; az iskolák államosítása ellen „összeesküvő és izgató” pócspetri pap, Asztalos János és társa statáriális eljárása után az Actio Catholica vezetőinek ügye; a volt kairói követ, a „kém” Csornoky

Viktor pere; a „kolhozosítás”-t ellenző dr. Pernecky Béla és társai, a Földművelésügyi Minisztérium alkalmazottai és környezetük ügye; az olajtermelést „szabotáló” dr. Papp Simon, a MAORT vezérigazgatója és társai pere; a gazdasági jellegű „büntett”-eket „elkövető” dr. Ordass Lajos evangélikus püspök és társai ügye; az „egyházi reakció feje”, Mindszenty József hercegprímás és társai pere; az „áruló, jugoszlávbarát összeesküvő és kém” Rajk László és társai ügye (közel 100 fős ügykomplexum); a „szabotáló” Standard-gyári vezérigazgató, Geiger Imre és társai pere (valamint a 3 további mellékper); az „összeesküvő és kém” Sólyom László tábornok és társai, valamint a törzstisztek ügyei; a „baloldali szociáldemokraták”, Szakasits Árpád és társai pere (és több, egyedi, illetve csoportos szociáldemokrata-ellenes eljárás); az „összeesküvő” Grösz József kalocsai érsek és társai ügye (a Mindszenty József és társai elleni eljárás áttételes folytatásaként, a mellékperekben több mint 200 elítélttel); a „nemzeti kommunisták”, Kádár János és társai pere; a „cionista” Péter és társai ügye és így tovább.

A korabeli sajtó, valamint az államvédelmis és pártzsargon „idézett” jelzői önmagukat minősítik, egyúttal a főbb „vádpoint”-okra, valamint a törvénytelen ítéletek egyes tételeire is utalnak. Ezek a részben nyílt, részben szigorúan titkos ügyek mind-mind törvénytelen ségek következményei voltak. Sőt, ismeretes az is, hogy noha nem tudták ítélszék elé állítani a hatalom kisajátítói a három volt kiscgazdapárti vezetőt: a megbízatásáról lemondott (majd a szovjetek elhurcolta) főtitkár Kovács Bélát, a (svájci gyógykezelése alatt kényszerhelyzetbe hozott, emigrációt „választó”) miniszterelnök Nagy Ferencet, a (Nyugatra menekült) nemzetgyűlési elnök Varga Bélát, majd az 1947-es választáson sikerrel szerepelt, ekkor már nem kiscgazdapárti dr. Pfeiffert és sok-sok hazáját elhagyni kényszerült társukat, a többi perrel összefüggésben mégis „kiátkozták” őket. Mi több, Kovács Béla szovjet bíróság elítélte lett, a köztársasági elnök, Tildy peres meghurcolását viszont Rákosi hiába erőltette Molotovnál.

Az 1945-os választások eredményeiből kitűnt, hogy az MKP korábban megszerzett – a megszállóktól kapott – hatalmi pozícióit demokratikus és parlamentáris eszközökkel nem lesz képes növelni. A „legjobb védekezés a támadás” – politikailag pedig az „ellentámadás” dezinformáló (a közvéleményt és a politika többi szereplőjét félrevezetni szándékolt) – elve szerint emiatt kezdtek a kommunisták támadásba és verték szét több hullámban a polgári értékrendet, és taktikájuk, stratégiájuk így vezetett az egy párt, egy vezér, egy út, egy cél végzetéhez. Annak ellenére, hogy a különböző kommunista „frakciók” tagjai ügyeinek, a szentesi rendörkapitány, ifj. Lakos József meggyilkolásának, a kunmadarasi és miskolci pogromoknak stb. igazságügyi mozzanatai egyértelműsítették, hogy az igazságszolgáltatást feltétlenül függetleníteni kell a politikától, épp fordítva történt. Súlyos ára lett annak, hogy a kommunisták „belharcai”-ra, a „vonaltól” eltérő „másként gondolkodás”-t rendőrségi és bírósági ügyként kezelő gya-

korlatára a koalíciós pártok nem figyeltek fel, népbíráik nem álltak útjába Rákosi törekvéseinek. 1946 nyarától-őszétől az MKP a politika játékszerévé tette a magyar bíráskodást, politikai kényszerrel alkalmazott a jogszolgáltatással szemben.

1946–1947 fordulóján „fasiszta összeesküvés”-t lepleztek le a hatóságok: őrizetbe vették a Magyar Testvéri Közösség tagjait. Egyértelművé vált, hogy hiába győzött abszolút fölényrel az FKGP 1945-ben, a sztálini birodalmi akarat magyarországi végrehajtói mindent megtesznek azért, hogy eltüntessék a többségi pártot a politikai arénából. Magának a hatalomnak az átrendezése világosan mutatta, hogy egy, a törvényekre tekintettel nem lévő, totális hatalom minden korlátot elsöpörő vállalkozásáról volt itt szó. 1947 februárjától szeptember közepéig az MKP az ún. Magyar Testvéri Közösség „ügyei”-vel és következményeivel, majd e folyamatnak az ún. kékcédulás választásokkal való „lezárásával” megvalósította a sztálini politikát. Ami a közösségek „ügye”-ből kisarjadt, elválaszthatatlan volt a szovjet állambiztonságiak Moszkva irányította tevékenységétől. Így teremtdtek meg a feltételek a Rákosi-csoport és kiszolgálóik hatalmához. Épp ezért a közösségek „ügye”-nek eskalációja nem csupán a „szalámi-politika” legnagyobb szeletét jelentette, hanem ennél sokkal többet: a polgári viszonyok közel fél évszázados felszámolását.

A „forgatókönyv” ismétlésének adottak voltak a feltételei a koncepciók alapján. Kizárólag az volt a kérdés, hogy a támadott réteg – politikusi, gazdasági kör, egyházi szervezet stb. – kiből állt: pártonkívüliekből, kiscgazdákból, szociáldemokratákból vagy kommunistákból. Az alkalmazást a mindenkorai külpolitikai és belpolitikai helyzet igényei szabták meg.

Peyer és társai meghurcolásával a kommunisták által szorgalmazott „munkáspárti egyesülés” elősegítése volt a cél, mi több, így elüldözhatték a magyarországi szocialista mozgalom határokon túl legismertebb képviselőjét. A Nitrokémia Rt, a Ferrotechnika, a Földművelésügyi Minisztérium, a MAORT, majd a későbbiekben a MESZHART (Magyar-Szovjet Hajózási Részvénytársaság, 1946-ig Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság), illetve a Standard vezetői elleni törvénytelen eljárások mögött gazdasági megfontolások húzódtak meg, beleértve a magyarországi „kolhozosítás” megkezdésének politikai alátámasztását éppúgy, mint az államosításokat. Sőt, a Nitrokémia Rt. vezetői elleni perben Kelemen Gyula és in contumaciam Bán Antal meghurcolása a „fúzió”-t, a Szociáldemokrata Párt likvidálását is előkészítette.

A különböző felekezetek egyházi méltóságai és papjai, ismert hívei elleni ügyekkel több cél lebegett a kitervelők előtt: az egyházak gazdasági erejének további csökkentése, oktató-nevelő hálózatának felszámolása, az ismertebb személyiségek közéleti, politikai aktivitásának visszaszorítása stb. Az egyházi iskolák államosítása idején felerősödött az adminisztratív nyomás: internálások és perek követték egymást. Mindszenty 1948. július végi összegzése szerint 225 papot és szer-

zetest vettek őrizetbe. Egy évvel később, 1949. június 28-án pedig a főpap sorsáról már nem a bíróság, hanem az MDP KV Titkársága határozott: „a jövő héten tárgyalja le a NOT a Mindszenti[sic!]-ügyet és hozzon helybenhagyó ítéletet”. E határozat a bírói függetlenség arculesapását is jelentette, s ez a koalíciós időszakot lezáró, kiemelkedő, koholt politikai per a vallásos érzületű milliók megfélemlítésére szolgált.

A Rajk-ügy a titkos mellékpekerekkel már a totális hatalom tobzódásának nyitánya volt. Ezzel belpolitikailag előkészítették az első ötéves tervet és a tervkölcönt, ideológiailag megalapozták az éberséget, a rögeszmés ellenségkeresést. Szakasits és társai, valamint a többi szociáldemokrata, Kádár és társai stb. a kommunista mozgalom belső leszámolásainak elítéltei lettek, „ügyeik”-kel alá lehetett támasztani azt a „párttörténelmet”, amit Rákosi és köre kívánt.

Az „új szakasz” politikáját felváltó Rákosi vezette restauráció idején, 1955-ben az elítéltek száma 1943-hoz képest majdnem megnégyszereződött. Az ország lakosságához viszonyítva arányuk 0,33 százalék, számuk évi átlagban 31 767 fő volt. Az 1945–1956 közötti adatok változása nem igényel kommentárt: 1945: 8247, 1946: 10 682, 1947: 12 641, 1948: 12722, 1949:

15 802, 1950: 18 359, 1951: 21 214, 1952: 35 039, 1953: 34 368, 1954: 23 276, 1955. november: 37 000 fő. Ha lett volna hely a büntetés-végrehajtási intézetekben, 1956 fordulóján 54 ezer jogerősen elítéltet kellett volna befogadniuk.

A politikai perek a magyar demokrácia erőszakos letörésének eszközei voltak. Nem az egyes esetek, ügyek, törvénysértések, még csak nem is ez utóbbiak tömeges jellege volt a meghatározó, hanem az, ami ezeket rendszerré tette. A büntetőjog világában történtek a magyar október kirobbanásában nem elhanyagolható munícióként mérhetők. Ami azután következett, a kádári megtorlás pedig „nem volt más, mint a Rákosi-féle rendszerű retorziók rémséges restaurálása”.¹ A parlament 1990. március 14-én semmissé nyilvánította az 1945–1956 októbere közötti időszakban politikai okból meghurcoltak pereit, kivéve a háborús és népellenes cselekmények miatt elítélteket. E sommás kritika mindennél többet elárul az „osztálybíráskodás” magyarországi fénykoráról.

Jegyzet

¹ Zinner Tibor: A kádári megtorlás rendszere. Bp., 2001. Hamvas Intézet. 9. p.

Örvendetes tény, hogy bő fél év alatt a hazai jogtörténészek öt doktori fokozatot szerzett kollégával gazdagodtak, amely ékes bizonyítéka a szakma dinamikus fejlődő utánpótlásának is. Külön öröm lehet számunkra, hogy az értekezésekről, amelyet négy különböző jogi karon védtek meg, az érintett doktori iskolákon belül is elismerő vélemények alakultak ki. Az említett értekezések közül az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájában június 9-én került sor Dr. Képes György „Az Amerikai Egyesült Államok alkotmánya és hatása a magyar polgári átalakulás közjogi gondolkodására (1790–1867)” c. értekezésének megvédésére.

A disszertáció első, a nyilvánosság számára is ismert változatával itt is a műhelyvitán találkozhatunk. A jelölt, valamint az érintett doktori iskola szakmai elismertségét jelezte, hogy azon – személyesen, vagy írásban – a hazai jogtörténészek nagy része kifejtette véleményét. A jelölt bátorságát tükrözte, hogy értekezésének címéül egy széles kérdéskört lefedő címet választott, amelyet nem kevés munkával alakított a doktori értekezések által elvárt tartalmi és formai keretek közé. A műhelyvitán elhangzott nagyszámú hozzászólás mutatta, hogy egy érdekes, s a hazai szakirodalom számára hézagpótló alkotásról van szó. A hozzászólások emellett segítettek a szerzőt azon fontosabb csomópontok rögzítésében is, amelyre az értekezésnek épülnie kellett. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a disszertáció egyes résztémáinak fontossági sorrendjét a hozzászólók

SZEMLE

Az Amerikai Egyesült Államok alkotmánya és hatása a magyar polgári átalakulás közjogi gondolkodására

BESZÁMOLÓ DR. KÉPES GYÖRGY
DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉSÉNEK
NYILVÁNOS VITÁJÁRÓL

ELTE ÁJK, 2006. június 9.

sem egyformán határozták meg. Ennek egyértelmű következménye, hogy a szerző mozgástere megnő, a tartalmi elemek összeállításában szabadabban követheti saját szempontrendszerét. A disszertáció szerkezetileg két jelentős részből áll, amely pontosan igazodik a címben meghatározott két tartalmi elemhez. Az első rész az Egyesült Államok alkotmánytörténetét tekinti át, a második pedig ennek a magyarországi közjogi gondolkodásra gyakorolt hatásait.

Az első fő szerkezeti részt a szerző további két nagy gondolati egységre bontja. Rövid bevezető után az alkotmányozás történeti hátterét, majd az alkotmány tételes szabályozását dolgozza fel. A két téma nyilvánvalóan elválaszthatatlan egymástól, hiszen az alkotmány rendszerét a közvetlen történelmi előzmények ismerete nélkül nehéz megérteni. A történeti előzmények áttekintik a brit kolóniák kialakulását, a gyarmati kormányzat rendszerét, majd a függetlenség kivívását, végül az ezt követő rövid konföderációs korszakot. A „tökéletesebb unió” megjelöléssel illetett alkotmány kialakulására ezen utolsó periódusnak döntő hatása volt, hiszen hibáinak feltárása lehetővé tette azok későbbi kiküszöbölését. A disszertáns az alkotmány tételes elemzését a szövegtervezetek előkészítésével és a ratifikációs vitával vezeti fel, majd az unió rendező elveire vetett rövid pillantás után a három klasszikus hatalmi ág szervezetét és működését elemzi. Természetes, hogy zárásként a szabadságjogok feldolgozása sem maradhat el. Az alkotmány tételes elemzésének lezárása után még összefoglalja az alkotmány alapelveit, s néhány gondolatban bevezetőt ad az alkotmány általános európai hatásairól. Ez mindenképpen jó összekötő kapocs a magyarországi hatásokat feldolgozó második főrészhez.

A magyarországi recepciót a szerző egy átlátható, időrendi tagolásra épülő szála fűzi fel. A legelső hatások nyilvánvalóan a XVIII. század végi magyar felvilágosodás eszméiben lelhetők fel. A következő jelentős hullám a reformkor, ahol a szerző nagyon jól bemutatja, hogy az elméleti hatásokon túl már az országgyűlés törvényhozó tevékenységében is fellelhetők amerikai példák. Az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc szellemiségére jelentős hatással volt az amerikai alkotmány, az idő rövide és szabadságharc okozta felfordulás azonban maradandó emlékeket nem tudott produkálni. A szabadságharc utáni időszakból a szerző az amerikai hatásokat leg-

jobban „befogadó” két személy Kossuth Lajos és Eötvös József munkásságát tekinti át. Kossuth szabadságharc utáni alkotmánytervezeteiben egyre erősebben megjelennek a „merev recepció” jelei, amikor az államszervezet vonatkozásában nemcsak alapelveket próbál meghonosítani, hanem tételesen átvesz államszervezeti konstrukciókat.

A disszertáció hivatalos bírálói *Kajtár István* egyetemi tanár (Pécsi Tudományegyetem) és *Stipta István* egyetemi tanár (Miskolci Egyetem) voltak. Kajtár István részletesen elemezte az értekezés szerkezeti felépítését, valamint a legfontosabb formai és tartalmi jellegzetességeket. Rávilágított arra, hogy a dolgozat második fő része nemcsak a hazai, hanem az amerikai szakirodalom számára is érdekes információkat tartalmaz. Ezért javasolta, hogy a szerző a magyarországi hatásokról szóló részt angol nyelven is publikálja. Stipta István hasonlóan kitért a formai és tartalmi szempontok elemzésére. Külön megemlítette, hogy a műhelyvitán adott szakmai tanácsokat a szerző komolyan vette, s jelentős munkát befektetve, értekezését átdolgozta. Hivatalos véleményük összefoglalásaként az opponensek egybehangzóan megállapították, hogy a dr. Képes György által benyújtott doktori értekezés az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Doktori Szabályzata által támasztott feltételeknek mindenben megfelel, ezért javasolták a doktori (PhD) fokozat odaítélését. A vita lezárását követően a bíráló bizottság zárt ajtók mögött meghozta határozatát, amelyben az opponensek által méltatott minőségi munkát elismerve az értekezést maximális pontszámmal értékelte, s a Doktori Tanács részére javaslatot tett a doktori (PhD) fokozat odaítélésére.

A szép sikerhez – a kollégákkal együtt – a szerzőnek és tudományos vezetőjének, Dr. Mezey Barnának egyaránt gratulálunk.

Szabó István

Modernizáció jogi transzferrel az európai kultúrában

Modernisierung durch Transfer im 19. und frühen 20. Jahrhundert, hg. von Tomasz Giaro Studien zur europäischen Rechtsgeschichte, Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte, Frankfurt am Main. Band 205

Rechtskulturen des modernen Osteuropa. Traditionen und Transfers, hg. von Tomasz Giaro Band I Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 2006. S.VIII + 344.

ISSN 1610-6040, ISBN 3-465-03489-9

A kötet egy kutatási projekt sorozat első kiadványa, és a Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte igazgatónöje Marie Theres Fögen indítja útjára. Mintegy három éve tartó kutatás részeredményeiről számol be, amely a viszonylag elhanyagolt kelet-európai jogtörténetben az átvett nyugat-európai kodifikációk, jogi nézetek vagy egész jogrendszerek alakulását vizsgálja. A kutatási alapkérdés az átvétel, módosulás vagy elutasítás, a jog „transzplantációjának” megítélése. A kiterjedt projektben kelet-európai jogtörténészek végeztek kutatásokat, vizsgálták a nyugat-európai jog konkrét átvételét a jogalkotásban, bírósági gyakorlatban és a jogtudományban. Feltárták a jogi transzfert elősegítő, feltartóztató vagy újraértelmező tényezőket. Az átfogó kutatást a Volkswagen-Stiftung az anyagi eszközök nagyvonalú biztosításával tette lehetővé.

„A Közép-Európai régiót lengyel, cseh, magyar illetve horvát tanulmányok elemzik.

Wojciech Witkowski, Andrzej Wryszcz: „A jog modernizálása lengyel területen a 19. század kezdetétől a 20. század kezdetéig” tanulmányában¹ a vizsgálat a Varsói Hercegségre, a Lengyel Királyságra, a Krakkói Köztársaságra és a felosztó hatalmakba bekebelezett térségekre terjed ki. Itt germanizálás, oroszosítás jelentkezett de ezek a térségek a porosz és osztrák jogi modernizációk részesei is voltak. Az Oroszországhoz került térségek eltértek a nyugat-európai mércéktől. A szerző értékeli az 1791. május 3-i, az 1807-es, 1815-ös lengyel alkotmányos dokumentumok európai értékeit és Krakkó 1818-ra véglegesített alkotmányát. Ezt követően vázolja a közigazgatási bírászkodás modelljeit a térségben, értékeli az önkormányzatiságot, kiemeli a galíciai variánst. A sort a polgári jogok és alapszabadságok érvényesülése a rendes bírászkodás és az általa alkalmazott jog bemutatása zárja.

Petra Skoepkova: „Újabb jogi fejlődések a cseh tartományok történetében” címmel² magánjog modernizációját három nézőpontból vizsgálja: 1. mint a jog kodifikációját és egységesítését, 2. a magánjogi törvénykönyvek rendszerét, 3. végül az egyes jogintézmények fejlődését. A kodifikáció első kísérletei után beszámol a Codex Theresianus Universalis munkálatairól. A súlypont az ABGB, melyet a cseh jogtörténet a modernizáció jelképének tekint. A büntetőjog forrásait a koraujkortól a 19. századig tekinti át. A szerző hangsúlyozza, hogy a jogmodernizáció másik síkja a magánjogi kódexek tagolódásának vizsgálata és nem elhanyagolható a komplex modernizáció vizsgálata jogintézményi szinten sem.

Katalin Gönczi: „A 19. század jogi hagyatéka Magyarországon és átalakulása európai kontextusban”³ című publikációjában megemlíti, hogy 19. század alkotmányjogi értelemben olyan döntő reformokat hozott, melyeket a demokratikus jogállam, nemzeti jogrendszer és a hozzátartozó jogtudomány megteremtéseként értékelhetünk. A törvényszövegek mellett a tudományos diszkúziókra is tekintettel kell lenni. Átfogó 19. századi magyar alkotmány és jogtörténeti munka tulajdonképpen nincsen, és a szakaszokra osztható „hosszú 19. században” a geopolitikai összefüggésekre mindig tekintettel kell lenni. Az első reformtörekvések Mária Terézia és II. József idején jelentkeznek. Az 1793–1795-ös nemzeti törvénytervezetek a kormánypolitika reakciós fordulata miatt nem valósulhattak meg. Az 1825–1848-as reformkorszak modernizációs pezsgést hozott a liberális politikában, a jogtudományokban. 1848–49 átörözt jelentett a modernizációban, törekvéseinek egy részét paradox módon a centralizáló abszolutizmus realizálta. Az 1861-es Országbírói Értekezlet kompromisszumos megoldások mellett visszatérést jelentett, a tradicionális joghoz. A dualista korszak megvalósította a liberális társadalom értékrendjét és a jogállam kereteit gyorsan meg lehetett teremteni. A

végkövetkeztetés: „A 19. század jogi öröksége megteremtette Magyarország állását az európai államközösségben.”

Dalibor Ćepulo: „A modern jogrendszer kiépítése Horvátországban 1848–1918 között a centrum periféria-perspektívában” munkája⁴ belpolitikai háttérrel ad a jogi reformokhoz. Tekintettel van a makrorégió (mondhatni a Bécs-Budapest-Zágráb háromszög) viszonyrendszerére és az olyan európai kategóriákat sem veszíti szem elől mint a Rechtstaat és a liberalizmus értelmezése. A modernizáció szakaszokra oszlik: 1848 a bázist teremti meg, a neoabszolutista szakasz germanizáló és centralizáló modernizáció volt. Az ideiglenes alkotmányosság (1861–1867) intenzív legiszlációs szakasz, de a kifutást a törvényhozás felosztása meggátolta. Az 1868-as horvát-magyar kiegyezés adta meg a modernizáció intézményi kereteit. Az unionista párt uralma után Ivan Ma uranije bán kormányzata (1873–1880) extenzív modernizációnak tekinthető, az osztrák modellek ismételt alapulvételével. A szerző Khuen-Hedervary kormányzatát (1883–1903) regresszióként ítéli meg. A korszakot záró periódus (1903–1918) mérsékelt re-liberalizációnak tekinthető. A szerző konklúziója, hogy a korszakban Horvátország (Budapesthez való viszonya miatt is) kettős periférikus viszonyban van az európai centrumhoz képest.

A Dél-Kelet Európai térséget Románia, Bulgária, a szerb államiség, Görögország és Montenegró reprezentálja.

Mircea-Dan Boc⁵: „A kodifikáció folyamata – a román jog modernizációs kihívásai” tanulmány⁵ széles ívű jogtörténeti vizsgálatot végez. A jog írásbafoglalásához a szokásjog elégtelensége vezetett a XV–XVI. századtól, ez három szakaszban ment végbe. A külső hatások feldolgozásra kerülnek, a bizánci, majd a nyugati befolyás. A modernizáció harmadik szakaszában (1830–1859) a kikristályosodás időszak. Nyugati értékek európai egyetemek látogatása, egyetemalapítás, szakkönyvtárak létrehozása és jogi folyóiratok beindulása jellemzi. Az 1859–1865 közötti időszak felveti az új kódexek és a régi jog közötti viszonyt. A Cuza által végrehajtott szabályozás modern volt és teljes.

Mariana Karagjozova-Finkova, Christian Takoff: „A bulgáriai jogrendszer 1878-tól az I. világháborúig” értekezése⁶ szerint Bulgária alkotmányos rendje későn, a függetlenség megszerzésével az 1877–78-as események nyomán alakult ki. Átmeneti, orosz befolyást tükröző organizáció után a Turnovói alkotmány érdemel különös figyelmet (1879) mint a világ egyik akkor legdemokratikusabb alkotmánya. Forrásai között Rousseau, a francia forradalom eszméi szerepeltek, különösen olyan dokumentumok, mint az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat (1776) és az Emberi és Polgári Jogok Deklarációja (1789). A szerző részletezi a turnovói alkotmány teremtette államszervezetet, majd leszögezi, hogy a századfordulóra az igazságszolgáltatás is konform lett az európai elvek-

kel. A tanulmány magánjogi része megállapítja, hogy a modernizáció nem kódexel, hanem egyes törvények kiadásával történt. A minták eklektikusak voltak (francia, olasz, spanyol vagy a kereskedelmi jogban magyar, a családjog alapjaiban vallási tradicionális maradt).

Srdjan Šarkić: „Szerbia alkotmány és jogtörténete 1804-1914” címmel⁷ bevezetesként a szerbeknek a Balkánon való megjelenésétől államiségük 15. századi elvesztéséig terjedő állam- és jogtörténetét vizsgálja a bizánci hatásokra és a jogforrásokra tekintettel. A 19. század autonómiára irányuló törekvései több felkelést eredményeztek. A szerző ezek vezetőit, és belső közjogi rendjét elemzi. Az 1830–1878-as időszak a vazallus állam korszaka, amely változatos politikatörténetet és alkotmányok sorát eredményezte (1835, 1838, 1869) és külföldi mintákat is felhasználó kodifikációs termékeket is hozott (pl. az 1844-es Ptk és az 1860-as Btk). Szerbiának a berlini kongresszust követő független államiségét sokszor jellemezte az instabilitás, alkotmányok születtek. A parlamentarizmust végül is a Szerb Királyságba az 1903-as alkotmány vezette be.

Michael Tsapogas: „A görög magán- és államjog a hosszú tizenkilencedik században” közleménye⁸ a tradíciókkal foglalkozik, melynek karakterisztikus vonása, hogy az újjászületett görög állam 1828-ban újra bizánci eredetű magánjogot élesztett fel a 14. századi Hexabiblos újbóli bevezetésével. A jogtudományban nacionalista ábrándok vegyültek a pandektisztika elemeivel és jellemző volt az elveszett görög szokásjog siratása. A tanulmány a görög modernizáció fordulópontjait a görög jogtudományban a századfordulón a BGB hatálybalépésével adja meg, míg a közjogban hasonló fordulópont 1910, a liberális párt győzelme, amely a hazafias álmokon túl az újkori állam jogi terepeire is gondol. A cikket a görög jogtörténetírás jellemzése zárja, amely nemzeti-romantikus orientáltsága miatt a modernizációs tendenciákat nem fogadja be.

Biljana Djuricin: „Jog és jogi gondolkodás Montenegróban az első világháborúig” témakörben⁹ leírja, hogy a török hódítás évszázadokra kitolta Montenegró modern európai társadalommá válását. A jogtörténet periodusai uralkodókhoz kapcsolódik I. Petár püspöktől (1782–1830), Mikola királyig (1860–1918) a jogalkotás termékeire, az állami rend alakulásával, a törzsek, a szokásjog ellenállásával. A szuverenitást az 1878-as berlini kongresszus hozta. A francia iskolázottságú Mikola király a kodifikációnál olyan szakembereket vett igénybe, mint Valtazar Bogišić. A szerző felhívja a figyelmet az 1905-ös montenegrói alkotmány modernizációt hozó elemeire.

Az orosz térség modernizációja ortodox gyökerű sajátos jelenség

*Kirill Maksimovič: „Bizánci jogkönyvek és jelentőségük Kelet-Európa jogtörténete számára”*¹⁰ anyaga hangsúlyozza, hogy a kelet-európai jogtörténet

eredményei sokszor ismeretlenek Nyugaton – pedig az Európa fogalom egyre újabb területekre terjed ki. Jellemző, hogy a római jog kelet-európai recepciójáról a szerzők nem, vagy alig beszélnek. A recepció jellegzetességei, hogy az ószláv államok a bizánci kultúra kisugárzása hatása alá kerülnek, Bizánc bizonyos fókig átdolgozta a római jogot, az átvétel ószláv egyházi nyelven történt, a jogmegismerés központi alakja a fordító volt. Karakterisztikus az egyetemek hiánya, a bírósági eljárás sokkal egyszerűbb, mint Nyugaton és más módon folyt, a „vegyes” jellegű nomokanonok alapulvételével. A szerző nagyszámú bizánci jogkönyv lefordítását, beszerkesztését elemzi a szláv jogban. Ez a VI. századtól egészen az újkorig tart és kiterjedt a szláv mikrokozmosz egészére. A variánsok száma nagy. A források közül az Eckloga, a Prochiron, a Nomosgeorgikos, a Syntagma, vagy a Hexabiblos emelhető ki. Ez utóbbi Grúziában is kimutatható és a román térség jogának modernizálásában is számottevő. A szerző külön fejezetben elemzi a római-bizánci jog hatását a középkori Oroszországban. *Kelet-Róma kincseskamrájából a szláv népek sokat figyelembe vettek – kár, hogy a Nyugat ettől igen sokáig elzárkózott.*

*Svetlana Krjukova: „Archaikus és modern – az orosz abszolutizmus stratégiája és taktikája a 19. században”*¹¹ című elemzésének szellemes hasonlata szerint a XX. században Oroszország nyers arcot mutatott, de XIX. századi reformjaiban inkább egy ruházatot folyamatosan változtató szeszélyes aszszonyra emlékeztet. Noha I. Péter óta I. Miklósig 10 jogrendszerező bizottság alakult, mégis a XIX. század a kodifikáció korszaka volt Oroszországban, amelyen válságjelenségek, a forradalomtól való félelem, a megnövekedett állam igazgatásának a joganyagnak rendbetételére irányuló igény és a nyugati hatások eredményeztek. I. Sándor modernizációs törekvései után I. Miklós idején áttörésre került sor a jogösszefoglalásban. A 19. század második fele valószínűs „reformboom”-hoz vezetett. A modernizáció nyugat-európai mintákhoz kötődött, egyik döntő pontja az 1864-es igazságügyi reform volt. A jobbágyfelszabadítás következtében sajátos paraszti jog is képződött. A szerző az abszolutizmus taktikája körében elsősorban a régi tartalmakhoz való ragaszkodást, a hatalom megőrzésének igényét és a növekvő jogalkotási aktivitást emeli ki.

*A balti tartományokkal egy tanulmány foglalkozik Marju Luts: „Modernizáció és annak gátló tényezői az észti-, liv- és kurlandi balti tartományokban a 19. században”*¹² munkájában a jogrend keretként a kapitulációk, az orosz uralom alá kerülés dokumentumai jelennek meg. Ezekben a régi helyi jogrend megtartása központi helyet foglal el. A 19. század első felében a tartományok joganyaga rendezetlen, mondhatni kaotikus volt, szerepe volt a praxisnak, a római jog alkalmazásával. A jogrendezésben Friedrich Georg von Bunge munkássága kötődött a rendi jogállapotokhoz, a helyi sajátosságokhoz. A

század középső harmadától jellemezőek a reformgondolatok, az oktroyált birodalmi reformokat elorozósításként értékelték. Alapjaiban az I. világháborúig a Baltikum alkotmányos rendje a régi.

Tomasz Giaro tanulmánya „Modernizáció transzferrel – kelet-európai tradíciók apadása”- címmel¹³ zárja a kötetet.

A szerző a tradícióval történő jogi gondolkodást elemzi, a jogtörténet archaizáló felfogására utal. Feltétlenül alkalmazandónak véli a *western legal tradition* fogalmát, a jogösszehasonlítást. A jogi hagyományokban gondolkodás előnyei mellett veszélyekkel járhat, mert abszolutizál az osztályozásban merevséghez vezethet. *Nem lehet jegyében a 19. századi kodifikációkat a régi ius commune szétverő természeti katasztrófának leminősíteni.*

Kérdés: van-e eastern legal tradition? A választ nehezíti Kelet-közép-Európa határainak bizonytalansága. Ezt az átmeneti zónát jellemzi a 16. századi refeudalizáció, a megkésettség, a római jog igen hiányos vagy elmaradt átvétele. Nyilvánvaló, hogy Kelet-Európa jogi kulturális szempontból okcidentálislatin (Kelet-közép-Európa) és bizánci ortodox jellegű területekre osztható. Bár Kelet-közép-Európa szorosabb kapcsolatban áll a nyugattal, a 16. századi reagrárizálás periférizálódásukhoz vezetett. A Kelet-Európát tárgyaló szakirodalom igen nagy hiányt mutat. Ennek elemei pl. a nyugatra korlátozódó „európai jogtörténet” (Hattenhauer), és a nemzeti államok szerint szegmentált kelet-európai jogtörténetírás. Az átfogó kelet-európai jogtörténet még jámbor óhaj.

A modernizáció jogi transzferrel, a jogintézmény, jogelv más rendszerbe való átültetéssel is végbemennet. A jelenség az antikvitás óta megtalálható, *a jogösszehasonlítás alapigazsága lett mára, hogy a modern jogalkotás nem a népszellem mélységeiből táplálkozik, hanem többé-kevésbé sikeres jogi modellek nemzetközi áramlásából, kereszteződéséből, keveredéséből ered.* A 19. század Kelet-Európában maszszív „nyugatosodáshoz” vezetett, sokkhatásokkal járt és területenként önkéntes vagy oktroyált volt.

A transzfert blokkoló (megakadályozó, meg-

híusító) jelenségekhez sorolható az, hogy a konzervatív nemzeti ellenzék (orosz, görög, magyar) a magánjogban a törvényi recepciót előbb megakadályozta, de az a nyugatosodott ítélkezés hátsó kapuján mégis bejutott. Az igazságszolgáltatás reformja lecserélte a konzervatív bírói kart, egyetemet végzett modern hivatalnok jogászsággal váltotta fel. Jellemző, hogy egyes kelet-európai területeken a transzfer csak epizódjai voltak az egész Kelet-Európát átfogó „nyugatosító” rendszerváltásnak (Baltikum, Montenegró). Utalni kell arra, hogy a jogkereső közösség gyakran kitarzott a régi jog mellett és az új jogot idegenként utasította el. Ezen kívül a transzfert politikai tiltakozások is kísérték és a nyugati jog szövegét sokszorosan alkalmazták a kelet-európai feltételekhez. Transzfer blokkot jelenthetett az ortodox egyház, de a jogi szöveget érvényre juttató intézményi infrastruktúra hiánya is (pl. a szerb telekkönyv esetében). Míg az orosz átvétel üresjáratba fulladt, a Kelet-közép európai transzfer sikeresnek bizonyult. A transzfernek tartós sikerei is voltak. Eredmény a kontinentális jog harmonizációja, dél-kelet-európai észrevételek mellett. Ilyennek tekinthető a jogtudomány professzionálódása. A modernizáció új bürokratikus jogász elítelt favorizált, amelyet új típusú (nyugati mintájú) képzés bocsátott ki.

A szerző a záró részben a kelet-európai jogi hagyományok apadásáról, megfogyatkozásáról beszél. A keleti jogi hagyományokat organikus növekedésükben többször megzavarták. Az EU-ba csatlakozás a jogrendszerek újabb modernizációját kívánja. Alkalmazkodást egyebek között a fogyasztó és környezetvédelmi szabályozáshoz, bankjoghoz. Így az eltűnő *eastern legal tradition* csaknem kizárólag jogtörténet lett, Kelet-Európa jogi hagyományainak az EU-ba való belépés a definitív megpecsételése. *Ugyanakkor a kontinentális magánjogi tradíció angol-amerikai joggal keveredik és a transzatlanti western legal tradition lassan felülkerekedik a pozitív jogban, a jogi kultúrában, a jogi oktatásban és a jogszolgáltatásban.*

Kajtár István

Jegyzetek

¹ Modernisierung des Rechts auf polnischem Boden vom 19. bis Anfang des 20. Jahrhunderts 249-274. o.

² Neuere Rechtsentwicklungen in der Geschichte der böhmischen Länder 223-242.o.

³ Das juristische Vermächtnis des 19. Jahrhunderts in Ungarn und seine Umgestaltung im europäischen Kontext 109-127. o.

⁴ Building of the modern legal system in Croatia 1848-1918 in the centre-periphery perspective 47-91 o.

⁵ L'oeuvre de codification-enjeu de la modernisation du droit roumain 33-46.o.

⁶ The Bulgarian legal system from 1878 until World War I 129-143. o.

⁷ Constitutional and legal history of Serbia 1804-1914. 201-

221. o.

⁸ Das griechische Privat- und Staatsrecht im langen neunzehnten Jahrhundert 243-248. o.

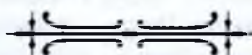
⁹ Recht und Rechtsdenken in Montenegro bis zum ersten Weltkrieg 93-108.o.

¹⁰ Byzantinische Rechtsbücher und ihre Bedeutung für die Rechtsgeschichte Osteuropas 1-32.o.

¹¹ Zwischen Archais und Moderne-Strategie und Taktik des russischen Absolutismus im 19. Jahrhundert 145-158.o.

¹² Modernisierung und deren Hemmnisse in den Ostseeprovinzen Est-, Liv- und Kurland im 19. Jahrhundert 159-200. o.

¹³ Modernisierung durch Transfer – Schwund osteuropäischer Rechtstraditionen 275-244.o.

Deák Ferenc ifjúsága

KORRAJZ

A REFORMKORBÓL

Molnár András: A fiatal Deák Ferenc
Budapest, Osiris, 2003
ISBN 963 389 509 Xv

Molnár András, a Zala Megyei Levéltár március 15-e alkalmából méltán kitüntetett főlevéltárosa több mint két évtizede foglalkozik a magyar reformkor, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc történetével, valamint a korabeli Zala vármegye közéletével. Számos helyi és országos politikus, katona, tisztviselő életútját kutatta, így Batthyány Lajos, Kossuth Lajos, Csány László, Széchenyi István zalai működésével kapcsolatban jelentek meg tanulmányai. A Magyar Köztársasági Arany Érdemkeresztet azonban a Deák Ferenc életművének feltárásában és közkinccsé tételében végzett érdemeiért kapta. Valóban, második Ferenczi Zoltánként két évtized alatt százat jóval meghaladó számú publikációban helyezte új megvilágításba a haza bölcsének életét és munkásságát. A Deák-bicentenáriumi alkalmából megjelent munkái közül is kiemelkedik azonban a mintegy tízéves kutatás eredményeképpen született, a fiatal Deák Ferencről szóló monográfiája.

Molnár András *A fiatal Deák Ferenc* című munkája 2003-ban jelent meg az Osiris Kiadó Milleniumi Magyar Történelem sorozatában 352 oldalon. A szerző 14 fejezetben Deák életének első 30 évét: családi hátterét, gyermekkorát, tanulóéveit, pályakezdésének időszakát mutatja be gazdag, forráskritikailag megválogatott szakirodalom és széleskörű, levéltári forrásokra alapozott, saját kutatásai alapján. Mint minden levéltározáson alapuló munka, ez a könyv is túlnő az életrajzi kereteken: a források tükrében korrajzzá szélesedve megelevenedik az olvasó előtt Zala megye napóleoni háborúk és a reformkor alatti közlete, a „*táblabírák világa*”, az uradalmi gazdálkodás mindennapjai. A szerző maga is igyekszik kihasználni a források adta lehetőségeket. Könyve előszavában ezt így fogalmazza meg: „*Nem szokványos életrajzot írtunk; a hagyományos időrendet tematikus (jog-, gazdaság-, művelődés-, politikatörténelmi) fejezetekkel bontottuk meg...*” (8.o.) Ehhez az átfogó megközelítési módhoz járul még egy igen alapos, a Deákok családtörténelmi hátterét a XVII. századtól felvázoló, számos új kutatási eredményt összefoglaló fejezet (Deák Ferenc ősei 1665–1803). A könyvet időrendi mutató, 30 kép és alapos jegyzetapparátus teszi teljessé.

A fiatal Deák ősei – Deák Mihály és testvére, Péter, a „*haza bölcsének*” ükapja – a 17. században

nyertek nemességet, valószínűleg korábbi földesuruk, Nádasdy Ferenc országbíró közbenjárására. A kereskedelemmel foglalkozó Deák fivérek közül az idősebb, Mihály esküdtként már hivatalt viselt Zala megyében. Unokaöccse, Deák II. Péter már az egerszegi járás főszolgabírója – és táblabírája – lett. Az ő fiát, Deák Gábort – a vagyonos középbirtokos Hertelendy családból nősülésének köszönhetően – már fiatalon táblabíróként említik. Bár a Hertelendy Annával kötött házassága igen szerencsétlen véget ér, a feleség apai öröksége – a kehidai, a kustányi, a koppányi, az orbányosfai, a forintosházi, a nemesapáti, a benkeházi, a söjtöri, a tőfeji, a hahóti javak – két generáció alatt a Deák család kezébe mentek át. A Deákok tekintélyét megalapozó Hertelendy-vagyon mellé Deák Gábor fia, Ferenc egy főleg kapcsolati tőkét jelentő, szintén rangos házasságot köt Sibrik Antal győri első alispán lányával, Erzsébettel. E házasságból hét gyermek született, közülük négy élte meg a felnőttkort: Antal József, a legidősebb, Jozefa Klára, Klára Emília és az 1803. október 17-én Söjtörön a legfiatalabbként világra jött Ferenc Antal, a későbbi Deák Ferenc.

Mivel anyja a szülést nem élte túl, a kis Ferencet apja Tárnokon élő öccséhez, Józsefhez adta. Itt töltötte élete első öt évét, ezt követően pedig – távoli rokona, Hertelendy György gyámsága mellett – testvérei nevelték. Alsó- és középfokú iskoláit Deák Kehidán, Keszthelyen. Pápán és Nagykanizsán – a gróf Batthyány Lajos nádor által alapított gimnáziumban – folytatta. Jogi képezést a győri királyi jogakadémián, gyakorlatot pedig ezt követően Zalában és Pesten szerzett.

Zalába hazatérve 1824–1831 között tiszteletbeli actuáriusként (alügyész) működött. Az e tisztséggel kapcsolatos jogi tevékenysége, jogalkalmazói gyakorlata nagyban segíthette későbbi pályája során az országgyűlésben és a miniszeri székben is. A joggyakorlat mellett ezekben az években komoly elméleti munkát is végzett, jelesen Antal bátyjának, Zala országgyűlési követének segített elkészíteni a rendszeres munkálatokhoz a vármegye által hozzáfűzött észrevételeket. Deák Ferenc tehetségét, munkabírást és elméleti tudását jól mutatja, hogy – Molnár szerint – négy témakörben: az egyházügyi, a köznevelési és tudományos, a közjogi és úrbéri munkálatokra tett javaslatok túlnyomó részt az ő keze alól kerültek ki, de hatása és érvelése, kimutatható a bányászati és a közgazdasági operátumra tett észrevételekben is.

Elméleti tudása, felkészültsége alapján, és az operátumokra tett észrevételek kidolgozásában vállalt szerepe alapján neve már az 1832-es követválasztáskor felmerült. Ekkor azonban még bátyja, Antal kapott megbízást, de ő hamarosan hazatért Pozsonyból. Helyére támogatásával – neki ugyanis „*a kisujjában több tudomány és képesség van*”, mint benne (230. o.) – 1833-ban, 30 éves korában

öccse került, aki e – kezdetben általa nem akart – megbízással elindult az országos politika porondjára vezető úton.

Molnár András Deák életének első három évtizedét olvasmányos formában, ám roppant adatgazdagon foglalja össze. A Deák család származásával kapcsolatban – mint ezt jelzi is – leginkább Ferenczire támaszkodik, de a források ellenőrzésével és összevetésével több helyen pontosítja az eddig ismert családtörténeti adatokat (Vö.: 11., 13., 14., 19. o., 10., 21., 52. lj.).

Deák bő egy évtizedes tanulmányait a szerző igen sokoldalúan mutatja be (*Gyermekkor és korai diákévek 1803–1817; A győri királyi akadémián 1817–1821; Zalai és pesti joggyakorlat 1821–1823*). Nemcsak tanárai, mentorai (így például: Martinus atya, Verner József, Bresztyenszky Béla, Szibenliszt Mihály, Rötth József) portréját rajzolja meg, és sejteti ennek nyomán, hogy milyen hatással lehettek a diák Deákra, annak formálódó világképére, hanem felvillantja egykori pajtásai, illetve rokonai képét, a korabeli hétköznapiakat, a diákélet örömeit. A szerző alapos munkájának köszönhetően már a diákévek áttekintése során láthatjuk, hogyan és kiknek a hatására ébred fel Deák történelmi és irodalmi érdeklődése, illetve formálódik ki a később jogásként kamatoztatott logikai és szónoki képessége.

Ezt a vonulatot Zala megye reformkori művelődéstörténeti vázlatává bővítve Molnár egyébként több fejezetben is továbbviszi (vö.: *Deák Ferenc pályakezdetének szellemi háttere és A fiatal Deák Ferenc olvasmányai* című fejezeteket). Könyvéből kiderül, milyen kapcsolatban állt a két Deák testvér (a Ferencre fiatal korában nagy hatást gyakorló, és öccse útját egyengető Antal és „a haza bölcse”) az irodalommal, annak korabeli szellemi elitjével. Deák Antal maga is írogatott, verselt, és levelezett a vele távoli rokonságban lévő Kisfaludy testvérekkel. Deák Ferenc pesti tartózkodásai során került kapcsolatba az Auróra-körrel, és szintén Pesten ismerte meg talán legközelebbi barátját, Vörösmartyt. Molnárnak a korábbi kutatási eredményeket pontosítva sikerül meghatároznia e barátság kezdetét (69.o.).

Az eseménytörténetet aprólékosan kidolgozott jogtörténeti háttérbe illeszti a szerző. E nélkül ugyanis sem Deák pályakezdeté, sem pedig későbbi munkássága, diétái, miniszteri tevékenysége nem lenne érthető. Már az iskolai évekkel foglalkozó fejezetek olvasása során bepillantást kaphatunk a tantárgyakba, vizsgarendbe, a korabeli jogászképzés módszereibe. Részletesen ismertetésre kerülnek a reformkori joggyakornoki feladatok, az ügyvédi oklevél elnyerésének korabeli feltételei és metódusa. Molnár Deák alügyészi éveit vizsgálva a mai gyakorló jogászok számára is tanulságos esetleírásokon keresztül mutatja be Deák érvelését, elméleti felkészültségét, védőként és vádlóként vitt ügye-

it. A jogtörténeti szakirodalom szerző általi alapos ismeretét mutatja, hogy még Deák egyik korai ügyében megesett téves jogszabályi hivatkozást is felfedezi (l.: 84.o.).

Deák korai jogi munkássága a feltárt források tükrében igen sokoldalúnak mondható: becsületbeli alügyészként törvényességi felügyeletet gyakorolt a vármegye gyűlésein és törvényszékein; feladata volt az adózó nép és az árvák törvényes képviselése és jogaik védelme, valamint részt vett a megye büntető igazságszolgáltatásában. E feladatok igen sok résztevékenységre bomlottak, ezeket Molnár András több mint harminc oldalon keresztül részletezi (*Deák Ferenc alügyészi tevékenysége 1824–1831*). Ezen önálló tanulmánynak is beillő fejezet közérthetően mutatja be a megyei igazságszolgáltatás fórumait, működését és magát a processzust. Deák gyakorlatban végzett munkája mellett elméleti síkon is folyamatosan és magas szinten képezte magát. Fiatalkori olvasmányait Molnár részletesen elemzi. Csak néhány közismert név a kor legismertebb jogászaik közül, akiknek műveit rendszeresen forgatta: Cesare Beccaria, Anselm Feuerbach, Jeremy Bentham, Charles de S. Montesquieu. E szakírók munkásságán túl ismerte kora jelentős európai törvénykönyveit, így a napóleoni kódexeket, a bajor, a porosz, illetve az osztrák polgári törvénykönyveket. Könyvtárában megtalálhatóak voltak az elmúlt időszak magyar országgyűléseinek naplói is.

A fentiekhez csupán annyi tehető hozzá, hogy a Deák által oly nagy kedvvel olvasott írók közül Beccaria és Feuerbach a XVIII–XIX. századi büntetőjog-tudomány kiemelkedő alakjai voltak. Deák későbbi büntetőjogi munkássága során, az 1843-as tervezet – amelynek kiemelkedő voltát Mittermayer is hangsúlyozta – elveinek kimunkálásakor nagyban támaszkodhatott e tudósok gondolataira. A polgári törvénykönyvek ismerete pedig 1848-as tevékenységének elengedhetetlen feltétele volt.

Mindent összevetve e fejezet alapján megállapítható, hogy mire Deák 1833-ban felváltotta bátyját a diétán, egyedülálló tudásnak lehetett a birtokában. S ez az ismeretanyag már korábban sem hevert parlagon! Molnár András hosszan fejtegeti az országos operátumokhoz írt zalai észrevételek történetét (*Deák Ferenc politikai pályakezdeté Zalában 1831–1832*). Már fentebb említésre került, hogy ezen észrevételek anyagát jelentős részben Deák Ferenc állította össze. E munkája, amelyet jogászként, jogi érvekkel, törvényi hivatkozásokkal alátámasztva készített el, alapozta meg országos szereplését.

Molnár András könyvének legérdekesebb részeit közé tartoznak a gazdaságtörténettel foglalkozó fejezetek (*Osztatlan birtok, közös gazdálkodás; A Deák család Kehidája*). Bár a szerző is jelzi az írásos ügyvitel hiányát az uradalomban, ami jelentősen megnehezíti a gazdálkodás értékelését, Molnár a

Deák testvérek levelezése alapján sikerrel vázolja fel az uradalom gazdálkodásának jellemző vonásait. Egy reformkori középirtokos család gazdálkodásának, jövedelmeinek elemzésén túl a szerző még a birtokközpont, Kehida, illetve a családi kúria bemutatásának is hagy helyet. Adatai a lényegre szorítkoznak, és segítségükkel Molnárnak sikerül emberközelségbe hoznia a reformkori hétköznapiakat.

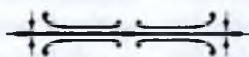
Több fejezet foglalkozik eseménytörténettel, így Deák Antal országgyűlési szerepléseivel (*Zala megye követei az 1825–1827. évi országgyűlésen; Deák Antal az 1830. évi országgyűlésen; Zala követi az országgyűlésen 1833 áprilisáig*). E pozsonyi diétákkal kapcsolatos adalékok segítségével Molnár érzékletesen mutatja be a korabeli törvényhozási munkát, a különböző reformkori politikai irányzatokat. Deák Antal és Deák Ferenc követi megbízása kapcsán (kettejük között 14 év volt a különbség!) a szerző kitűnő példán keresztül demonstrálja a reformnemzedékek közti felfogásbeli különbségeket, és az ellenzék által képviselt politika másfél évtized alatti megváltozását.

Végül, de nem utolsósorban eseménytörténettel foglalkozik a *Zala vármegye rendi ellenállása 1821–1823 közti* fejezet, amely elsőként dolgozza fel a megye rendi ellenállásának történetét. Az itt leírtak két szempontból is fontosak: egyrészt a zalai

események feldolgozásával hozzájárulnak a 1820-as évek köztörténetének alaposabb megismeréséhez, és várhatóan más megyékben is ösztönzik majd a hasonló irányú kutatásokat, másrészt pedig Zalában történtek új megvilágításba helyezik a szomszédos megyékben, így Vas vármegyében 1827–1832 között lezajlott eseményeket, amelyek az ottani főispán, herceg Batthyány Fülöp lemondásához vezettek.

Összegzésül elmondható, hogy Molnár Andrásnak Deák Ferenc ifjúságát feldolgozó monográfiája egy, a magyar történetírás hagyományait figyelembe vevő, több tudományág legújabb eredményeit hasznosító, biztos kézzel megválogatott hatalmas szakirodalomra és forrásanyagra épülő, komplex munka. A könyv előnye, hogy közérthető, olvasható formában, az egyik legnagyobb államférfi életrajzán keresztül mutatja be nemzeti történelmünk talán legérdekesebb korszakát. Molnár András könyve minden érdeklődő számára élvezetes olvasmány; csak remélhetjük, hogy a szakemberek és a történelem iránt érdeklődők mellett utat talál majd a középiskolákba, illetve a jogi és bölcsész-képzésen keresztül a jövő történész- és jogásznemzedékeihez.

Domaniczky Endre

Emlékezés egy jogtörténész levéltárosra

Levéltáros elődeink

– Degré Alajos és Szabó Béla munkássága
Szerkesztette Molnár András

Zala Megyei levéltár, Zalaegerszeg 2006, 157 p.
ISBN 963 7226 58 2

A Zala Megyei Levéltár nemrégiben megjelent kötete az intézmény két korábbi vezetője és tudományos munkásságuk előtt tiszteleg. Degré Alajosra, a levéltár egykori igazgatójára és Szabó Bélára, a megye utolsó főlevéltárnokára egyaránt egy-egy tudományos üléssel emlékeztek Zalaegerszegen.

2004. április 7-én Jogtörténész és levéltáros címmel tartottak emlékülést Degré Alajos halálának 20. évfordulója alkalmából. Az 1956-ban vállalt szerepe miatt az egyetemi katedráról eltávolított jogtudós a Zala Megyei Levéltárban kapott állást, és annak vezetőjeként hatalmas szerepe volt az in-

tézmény korszerű, a tudományos követelményeknek megfelelő újjászervezésében. Mindemellett jelentős tudományos munkásságot is folytatott, élete utolsó éveiben pedig ismét lehetőséget kapott az oktatásra. Az emlékülésen egykori kollégái és tisztelői idézték fel munkásságának fontos állomásait, ezen előadások szövegét közli a most megjelent kötet.

Mezey Barna az egyetemi tanár Degré Alajos alakját idézi fel. Degré oktatói munkásságát igen korán kezdte, de pályáját az 1956-ot követő fegyelmi eltávolítás derékba törte. Csak élete utolsó éveiben térhetett vissza az oktatáshoz, 1982-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán címzetes egyetemi tanári címet kapott. Épp ezért nem írhatott önállóan jogtörténet tankönyvet, nem alakulhatott ki „Degré-iskola” a jogtörténet-tudományban. Mindennek ellenére lektori tevékenysége kiemelkedő jelentőségű volt, és számtalan tanulmánnyal gazdagította a tudományt.

Degré Alajos korai munkásságának fontos állomását mutatja be *Béla Gábor* Degré Alajos és a régi gyámsági jog című tanulmánya, amely egyben képet ad Degré munkamódszeréről, az igen alapos nem csak törvényszövegre, hanem az okleveles emlékekre is kiterjedő elemzésére. A gyámsági jog kapcsán a Hármaskönyvvel, annak keletkezéstörténetével is behatóan foglalkozott.

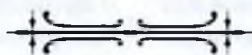
Németh László tanulmánya egy igen érdekes, és kevésbé ismert epizóddal foglalkozik, egyben a gyakorló jogász Degré pályáját is bemutatja. Bírói kinevezése után hamarosan az Igazságügyi minisztériumba rendelték szolgálatra. A székely szombatosok ügyének miniszteri biztosa lett. A székely szombatosok a reformáció szélsőségei ágaként Mózes könyvei szerint éltek, majd a zsidóság emancipációja után hivatalosan is beléptek az izraelita felekezetbe. A zsidótörvények alapján elvben zsidónak minősültek, származásuk szerint székelyek voltak, és megfelelő igazolás után mentesültek a hátrányos megkülönböztetés alól, amennyiben visszatértek a keresztény felekezetek valamelyikébe. A minisztérium igen liberális jogszabály-értelmezésének kialakításában Degrének komoly szerepe volt, éppen jogtörténeti jártassága miatt bízták meg a feladattal.

Kapiller Imre, aki fiatal levéltárasként maga is beosztottja volt, Degré Alajos levéltárosi és levéltár-igazgatói pályájáról közöl tanulmányt. Bár a le-

véltárosi pálya kényszerpálya volt Degré számára, igen mostoha körülmények között igyekezett megfelelő körülményeket teremteni, rendezte a levéltári anyagot, segédleteket készített, együttműködést alakított ki a többi közgyűjteménnyel, és a környék múzeumaival is. Levéltárosi munkájához kapcsolódik tudományszervező tevékenysége, amelyet Kiss Gábor dolgozott fel írásában. Ezen a területen is sokrétű tevékenységet végzett, történelmi olvasókönyvet állított össze. Legjelentősebb kezdeményezése a kiadásra sajnos azóta sem került, teljesen el sem készült Zalai helytörténeti lexikon volt. Ezzel kapcsolatban munkatársaival hatalmas munkát végzett, a kutatás eredményei a levéltárban máig hozzáférhetők.

A Molnár András szerkesztette kötet Degré Alajos fordulatokkal teli pályájának minden fontos epizódját bemutatja, és méltó emléket állít a neves jogtörténész-levéltárosnak.

Frey Dóra

Három esztendeje, amikor az Osiris Kiadónál megjelent Mezey Barna és Szenté Zoltán könyve, az Európai parlamentarizmus- és alkotmánytörténet, amely azóta több egyetem állam- és jogtudományi karán kötelező vagy ajánlott tananyag, sejthető volt, hogy a munkának lesz (kell, hogy legyen) jelenkortörténeti folytatása. A szakma félhivatalosan „Parlamentarizmustörténet 2.” néven emlegette a készülő kötetet, amelyet címe végül nem sorszámmal, hanem korszakmegjelöléssel (és a szavak eltérő sorrendjével) különböztet meg az elsőtől. Az egyszerűség kedvéért ezt „második kötetként” említjük a továbbiakban, azonban hangsúlyozzuk, hogy egyetértünk a szerzővel a címválasztásban.

Vitakérdés a jogtörténet-tudományban, hogy hol húzódik a joghistória és a tételes jog közvetlen előzményeinek korszakhatára, illetve létezik-e ez a cezúra egyáltalán? A kérdésre az egyik lehetséges válasz, hogy létezik ilyen határvonal, de értelem-szerűen jogterületekenként és régióként eltérő. Ha ezen a nyomvonalon haladunk tovább, megállapíthatjuk, hogy Nyugat-Európa alkotmánytörténete tekintetében a „jelenkor” a második világháború után kezdődik, Közép- és Kelet-Európában pedig értelem-szerűen a polgári alkotmányossághoz történő visszatéréssel, azaz 1989–90-ben. Ebben a megközelítésben a parlamentarizmus-történeti könyv első kötete egyértelműen alkotmánytörténet, a második kötet pedig napjaink összehasonlító alkotmányjogának történeti és elméleti megalapozása, egyben a hatályos alkotmányok rendszerének, főbb intézményeinek bemutatása.

Újabb európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet

Szenté Zoltán: Európai alkotmány- és parlamentarizmus történet 1945 – 2005

Osiris tankönyvek – Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 724 p. ISBN 963-385-483-9

A két kötet címe nem véletlenül tartalmazza a parlamentarizmustörténet kifejezést: az európai államok alkotmánytörténetét és mai alkotmányos berendezkedését ugyanis sajátos megközelítésben tárgyalja. Vizsgálata középpontjában a legmagasabb szintű politikai döntéshozatal, a képviselői és képviselői szervek története, az országgyűlések kialakulása és az alkotmányos rendszerben betöltött szerepe áll, a parlamentáris rendszerek történeti hagyományait és logikáját kutatja, kitérve az eltérő alkotmányos megoldások sajátosságainak ismertetésére is. A parlamentarizmustörténet ilyen értelemben természetesen kormányforma-történet, de egyben a politikai gondolkodás, döntéshozatali mechanizmusok és technikák története is. Nem véletlen, hogy az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán az első kötet anyagára épülő stúdium a politológushallgatók számára kötelező alaptantárgy, a joghallgatók számára pedig (az állam- és jogtörténeti

alaptárgyak mellett úgynevezett „fakultatív előadásként”) választható.

Az első kötet különlegessége és egyik legnagyobb erőssége, hogy egyrészt történelmi periódusok és a centrum-periféria elmélet szerint meghatározható régiók szerint mutatja be rendkívül logikusan és világosan az európai államok alkotmánytörténetét, másrészt pedig egy igen magas tudományos színvonalú alkotmánytani, elméleti áttekintést is tartalmaz. Ennek megfelelően több küldetést is teljesít egyszerre: az oktatásban előadó és hallgató számára is jól használható tankönyv, izgalmas államtörténelmi mű és alkotmányjogi szakmunka is egyben. A második kötetben – és ezért is jogos a szerző döntése a címválasztás kapcsán – a tankönyv-jelleg háttérbe szorul (e tekintetben tehát nem folytatása az előzőnek), ugyanakkor új elemmel bővül a mű: az enciklopedikussággal. E két jelenség persze szoros összefüggésben van egymással.

Az első kötetet két markáns szerző- (és szerkesztő-) egyéniség kooperációja, s egyben több fiatal kutató közreműködése is jellemezte. A színvonalas és kitartó (e sorok írója a megmondhatója: néhol kérlelhetetlen) szerkesztői munka persze e sokszínűséget is egységgé kovácsolta. Sente Zoltán most megóvta magát a szerkesztő nem mindig hálás feladatától, ugyanakkor felvállalta a teljes könyv megírását. Ha úgy vesszük, könnyebb, ha úgy vesszük, elképesztően nehéz feladatot és ezzel járó igen nagy felelősséget vállalt. A második kötet Sente Zoltán autonóm szellemi terméke, egy nem csak a közreműködő szerzőkkel, hanem önmagával szemben is rendkívül igényes, nagytudású emberé, aki külföldi tanulmányútjai során gyűjtötte össze nagy figyelemmel és elszántsággal azt a Magyarországon eddig még idegen nyelven sem hozzáférhető összehasonlító alkotmányjogi alapanyagot, melyből magyar nyelven még soha meg nem jelent, átfogó monográfiát formált.

Az Európai parlamentarizmus- és alkotmánytörténet 1945–2005 című kötet legfontosabb jellemzője ugyanis éppen a teljesség igénye. Ez oktatási, didaktikai szempontból kétségtelenül nehézséget jelent (egyebek mellett ezért sem nevezhetjük a tankönyvként is használt első kötet második részének), ugyanakkor olyan kézikönyvvé (szinte lexikonná) változtatja a művet, amely önmagában alkalmas arra, hogy az európai államok alkotmányai iránt érdeklődő olvasó, sőt szakember számára minden lényeges kérdésre kiterjedő képet adjon az éppen vizsgálni kívánt területről. Sente Zoltán, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának tiszteletbeli tanára tudatosan törekedett arra, hogy hiánytalanul sorakoztassa fel a második világháború utáni időszak valamennyi európai alkotmányát, a miniállamoktól egészen a szovjet rendszer összeomlása után kialakuló új államok alkotmányaiig. Törekedett továbbá arra, hogy rávilágítson ezen alkotmányok és kap-

csolódó alapvető jogszabályok, alkotmányos szokások és politikai gyakorlat összefüggéseire, kölcsönhatásaira, azaz mindezt rendszerbe foglalja, mely rendszer lényege a különbözőségek és (helyenként) vadhajtások ellenére alapvetően egységes európai (nyugati) konstitucionális hagyomány.

A könyv logikai szempontból két nagy részből, szerkesztését tekintve viszont négy részből áll. A két nagy, logikailag elkülönülő egység ismét a történet és az elmélet, ugyanakkor az államok alkotmánytörténeti áttekintése a szerző döntése alapján három részre oszlik. Ezek közül az első (azaz a könyv I. része) a második világháborút követő évek alkotmányozási hullámával foglalkozik, a polgári demokrácia kontinuitása mellett a kevésbé szerencsés országok esetében a náci, fasiszta rendszerek romjain felépülő új demokráciáig (bonni alkotmány, olasz és osztrák alkotmányfejlődés). Szintén az első részben kap helyet a szovjet befolyás alá került közép- és kelet-európai államok háború utáni alkotmányfejlődése, amit talán célszerűbb lett volna a II. részbe áthelyezni (amely az ötvenes évektől a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulójáig, azaz a szovjet rendszer összeomlásáig kíséri végig Európa alkotmánytörténetét). Ez persze aránytalanul rövidé tette volna az I. részt (feltehetően ezért maradt inkább a III. fejezet az I. részben) – ugyanakkor a II. rész önállóságát éppen Európa kettészakadása, azaz bizonyos államoknak a második világháború után végre újrainduló demokratikus fejlődéstől szovjet nyomásra történt letérése indokolhatja. A III. rész értelemszerűen az abszolút jelenkor, vagyis a kilencvenes-kétezres évek történetéről szól, kezdve természetesen az új közép- és kelet-európai alkotmányokkal, de kitérve a nyugat-európai alkotmánytörténet legfrissebb termékeire is.

A IV. rész az alkotmánytan alapfogalmaival, a konstitucionális alapintézmények történetével és európai modelljeivel foglalkozik. Hasonlóan az első kötethez, kitér az alkotmányfogalom értelmezésére és az alkotmány típusaira, összefoglalóan áttekinti a világháború utáni időszak nagy alkotmányozási hullámait és azok történeti hátterét. Tárgyalja az egységes és a szövetségi államok európai megoldásait (utóbbiak esetében talán érdekes lett volna párhuzamot vonni az amerikai föderalizmus és egyes nyugat-európai szövetségi államok között), a hatalommegosztás rendszerét és az európai kormányformákat (itt már, a prezidenciális és félprezidenciális megoldások kapcsán mindenképp megkehlhetetlen amerikai utalásokkal), külön fejezetben a parlamenteket és parlamenti jogokat, a pártokat és pártrendszereket, közvetlen demokrácia intézményeit, az igazságszolgáltatást és alkotmánybíráskodást, valamint az emberi- és állampolgári jogokat. A történeti fejezetek tényanyagának rendkívüli gazdagsága és imponáló sokszínűsége mellett a könyv másik elvitathatatlan érdeme éppen a IV. rész tudományos igényessége, rendszerezettsége.

Az elméleti rész kiegészíti az első kötet alkotmánytani fejezeteit, s egyben átfogó képet adva foglalja rendszerbe az olvasó számára a második kötet történeti ismeretanyagát.

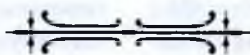
Vitakérdés lehet, hogy az európai integráció intézménytörténete az ESZAK-tól a közelmúltban kudarcot vallott uniós alkotmányozásig nem érdemelt volna-e önálló részt a könyvben, és szerencsés választás volt-e a II. és III. részben „elrejtve” tárgyalni. A történeti részeket – mint azt a szovjet mintára átalakuló közép- és kelet-európai államok példáján már láthattuk – egyértelműen a kronologikus szempont jellemzi, ha tehát elfogadjuk rendezőelvnek az időrendiséget, ismét helyesen döntött a szerző: minden divat és „PR szempont” ellenére alighanem hiba lett volna az 1950-es évek legelejére visszaujírozva önálló részként előlről indítani az összeurópai alkotmánytörténetet. Így persze az eltérő fejlődési képet mutató földrajzi területek közötti kalandozás, legalábbis első olvasásra, jelenthet némi nehézséget, azonban épp a kötet enciklopedikus jellege teszi lehetővé, hogy ha valaki kifejezetten Nyugat-Európa vagy épp Kelet-Európa alkotmánytörténete iránt érdeklődik, szabadon lapozgasson az erre vonatkozó fejezetek (utóbbi témakörben: I. rész III. fejezete, II. rész V. fejezete és az ezután közvetlenül következő III. rész I. fejezete) között.

E sorok írója egyébiránt gyakran elmélkedik azon, hogy milyen jövő áll az egyre nehezebben egységesülő Európa előtt. Létrejön-e valaha a földrajzi Európa egészére kiterjedő unió, illetve ezzel együtt (vagy ennek ellenére) létrejöhet-e valaha

egy valóban hatékony és erős államszövetség, netán szövetségi állam Európában, amely immár nem csak gazdasági, hanem diplomáciai szempontból is versenytársa lehet az e tekintetben mintaszerű Amerikai Egyesült Államoknak, vagy éppen a különleges pályát leíró, de hamarosan csúcsra jutó Kínának (vajon nevezhetjük-e még Kínai Népköztársaságnak?). Az Európai Unió jelen állapotát a bővítés elodázása és ezzel együtt az integráció mélyítésének egyre nyilvánvalóbb lehetetlenülése jellemzi, előbbire jó példa a balkáni államok csatlakozásával kapcsolatos, nehezen feloldható feszültség és a többsebességes Európa koncepciója (ugyan mi történt volna az Egyesült Államokkal a 19. századi bővítés során, ha az új tagállamok másodrendű tagként csatlakoznak?), utóbbira pedig az amúgyis vitatható erejű és jelentőségű „Európai Alkotmány” totális kudarca.

Az európai alkotmánytörténet olyan hosszú mondat tehát, melynek a végén éppen az európaiság miatt áll egy igen nagy kérdőjel. Quo vadis? A választ nem tudhatjuk – a lehetőségeket, progresszív hagyományokat és sokszínűségében is közös európai örökségünket azonban jobban megismerhetjük, ha elolvassuk Szenté Zoltán új könyvét. Forgassuk akár lexikonként (válasszunk ki bennünket érdeklő országokat, régiókat, fontos vagy különleges alkotmányos megoldásokat, intézményeket, hasznos témaköröket), használjuk további kutatások gondolatébresztőjeként és forrásaként, vagy olvassuk kezek egészéért, izgalmas és érdekfeszítő olvasmányként. Érdemes.

Képes György

Megfogyva és megtörve

Zinner Tibor (Kahler Frigyes, Koczka Éva, Pálvölgyi Ferenc, Tóth Béla):

Megfogyva és megtörve –

Évtizedek és tizedelések a jogászvilágban 1918-1962

Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2005.

ISBN 963 9221 65 1

A könyv első fejezete a jogászság összetételének két világháború közötti változásával, illetve az ezen időszakban bekövetkezett jogsértő intézkedésekkel foglalkozik. Röviden ismerteti a bírói és ügyészi hierarchia, az egyes bíróságok és az ügyvédi hivatásrend szervezetének alakulását az adott korszakban. Az első politikai tisztogatást az 1919-es tanácsköztársaság kormánya rendelte el

A XX. század viharos történelme során a magyar társadalom életében számos súlyos tragédián következett be. A sorscapások nem kímélték a magyar társadalom egyetlen rétegét, így a jogászságot sem. 2003. március 20-án Dr. Bárándy Péter akkori igazságügy-miniszter bizottságot állított fel a magyar jogászságot, bírákat, ügyészeket, ügyvédeket, közjegyzőket és munkatársaikat ért jogsértések feltárására. E bizottság tagjai, Zinner Tibor, Dr. Kahler Frigyes, Dr. Koczka Éva, Dr. Pálvölgyi Ferenc és Tóth Béla kutatásaik eredményét e több, mint 600 oldalas hiánypótló műben tárják a nyilvánosság elé. A szerzőknek e tényfeltáró munkával az volt a célja, hogy egyfelől bemutassa a jogászság sérelmére elkövetett jogfosztó intézkedéseket, azok politikai előtörténetével együtt, másfelől az igazság feltárásával orvosolják az ártatlanul meghurcolt bírákat, ügyészeket, ügyvédeket és más jogászokat ért sérelmeket. A feldolgozásban szereplő jogászok teljes nevükön szerepelnek, a jegyzetekben számos ismert személy rövid életrajza is olvasható.

az osztályellenségnek tekintett hivatalnokok, bírák és más jogászok ellen. A vörös diktatúra bukása után politikai okokból számos olyan jogászt is elbocsátottak állásából, aki ténylegesen nem működött együtt a kommunista rendszerrel, de vezető tisztséget töltött be a bírói, ügyészi, közigazgatási hierarchiában. Az 1920-as numerus clausus és az 1938-tól kiadott négy zsidótörvény miatt sok zsidó származású ügyvédnek kellett otthagynia hivatását. Az 1944-es német megszállást és az októberi nyilas puccsot követően a jogászok is súlyos veszteséget szenvedtek el a nyilasterror, a származási és politikai alapú üldöztetés miatt. A szerencsésebbeket csak hivatásukból bocsátották el, de sokan a náci és nyilas kegyetlenség áldozatául estek.

A munka második fejezete az 1944. és 1956. közötti kommunista visszaélésekkel foglalkozik. 1944-ben a szovjet csapatok előrenyomulásával a pacifikált területeken újjáalakult a magyar közigazgatás, és a náciellenes koalícióban résztvevő pártok megalakították az Ideiglenes Nemzeti Kormányt. A közelmúlt háborús bűneire való tekintettel minden korábban állami hivatalt viselt személyt, köztük a bírákat és ügyészeket, de az államhoz nem kötődő ügyvidéket is igazolás alá vonták második világháborús tevékenységük vizsgálata végett. Az igazolások során számos bírát, ügyészt, ügyvédet koholt vádak alapján, ártatlanul hurcoltak meg, s alaptalanul fosztottak meg foglalkozásuk gyakorlásától. Több jogászt általuk soha el nem követett háborús bűnök miatt még börtönbüntetésre is ítélték. 1945. végétől a politikailag nem megbízható állami hivatalnokokat, bírákat, ügyészeket ún. B-listára helyezték, azaz hivatalvesztéssel sújtották őket. Az igazolások, majd a B-listázás során a könyv ismerteti a meghurcolt ügyvédek, bírák, ügyészek gyakran fordulatokban gazdag személyes történetét. A koalíciós korszakban az egyes jogászok sorsa gyakran pártpolitikai csatározások, a Baloldali Blokk és a Kiszegzárpart, valamint a szociáldemokraták és kommunisták közötti küzdelem függvénye volt. A demokratikus erők átmeneti sikere esetén néhány meghurcolt jogászt igazoltnak tekintettek, vagy visszahelyezték állásukba. 1948-ban a parlamentáris demokrácia megszűntével a Magyar Dolgozók Pártja kiépítette a pártállami diktatúrát, és megkezdte a közigazgatás, és a jogászság politikailag megbízhatatlan elemeinek újabb nagymértékű megrostálását. Az újabb elbocsátások a szovjet politikát követve több lépésben történtek, az aktuális ellenségkép-

től függően áldozattá váltak a korábban a pártállami diktatúrával megalkuvó, vagy azt kiszolgáló bírák, ügyészek, ügyvédek is. A legnagyobb jogsértések az 1949. évi 9. tvr. kapcsán, és 1953-ban, közvetlenül Sztálin halála előtt következtek be. 1955-ben, Nagy Imre első kormányának leváltását követően a Magyar Dolgozók Pártja a túl enyhe ítéletet hozó bírákat sújtotta elbocsátással és idő előtti nyugdíjazással.

A harmadik rész az 1956. utáni megtorlásnak a jogi hivatást sújtó oldalát tárja elénk. Az 1956-os forradalom ugyan rövid időre rehabilitált számos korábban meghurcolt jogászt, de az ezt követő megtorlás során a bíróságok, ügyészségek, és az ügyvédi kar körében újabb, a korábbiakhoz mérhető politikai tisztogatás következett be. A politikai okokból eltávolított és a megtorlástól való féltelmükben külföldre távozott jogászok helyét gyakran szakmailag kevésbé felkészült bírákkal pótolták pártutasításra. Az 1962-es kádári konszolidáció jegyében egykori „gazdáik” nyugdíjba küldték a baloldaliak elleni koncepciók perekben (pl. Rajk-per) közreműködő ún. vérbírókat. Az 1960-as éveket követően nem történtek tömeges elbocsátások a jogászság társadalomban, de számos korábban partvonalra tett nagy szakmai tudású, hozzáértő ügyvéd, bíró, ügyész még évtizedekig nem gyakorolhatta hivatását.

A könyv szerzőinek elsődleges érdeme az a hűzgapótló kutatómunka, amely részletesen kiterjed nemcsak a tárgyalt kor politikai történéseire, változásaira, az Igazságügyi Minisztériumban bekövetkező személyi változásokra. A jogászság függetlenségét negatívan érintő jogszabályokat ismerteti, és az egyes ügyvédek, bírák, ügyészek személyes sorsán keresztül mutatja be, hogyan vált a jogászi hivatás a XX. század során a politika áldozatává, s veszítette el évtizedekre, olykor véglegesen, sok kiváló, magas szintű szakmai tudással felvértezett bírót, ügyészt, ügyvédet, közjegyzőt. E munka egyben kiindulási alapot jelent további kutatásokhoz, hiszen a kötetben szereplő több száz jogász közül néhányan élnek, más esetben az élő leszármazottak érzik szükségét, hogy feltárják a valóságot meghurcolt, évtizedeken keresztül rossz hírnévbe került családtagjukkal kapcsolatban. A „Megfogyva és megtörve” segít feldolgozni a múlt, jogászok közreműködésével elkövetett bűneit, egyben első lépést jelenti a meghurcolt jogászok becsületének helyreállításában.

Magyar Attila István

Siegfried Bär, az egyetemi tanár esszét írt az egyetemekről. Siegfried Bär bármennyire is mentegeti magát s megállapításait, láthatóan nem szereti az egyetemet. Röviden szólva, utálja. Borzong jelenétől, bírálja múltját, borong jövőjén. (Már a fejezetcímek is sokat ígérőek ebből a szempontból: „Siralmas kezdetek”, „nyomasztó korszak”, „hiábavaló reformok”).

Az, hogy Siegfried Bär idegenkedik az egyetem-től, nem baj, hiszen ez előfordul nem kevesekkel. Könyvet vizsgálásukról viszont már jóval kevesebben írnak S még kevesebb ilyen művet magyarátnak meg, hogy a jól formulázott, szórakoztatón előadott ellenszenvvel a magyar olvasó is saját nyelvén találkozhat. Az ilyen könyveknek tehát súlyuk van. Legalább annyira helyénvaló kritikai alapállása, mint az egyetemtörténetben szegény hazai könyvpiacra lehetséges, oldott hangvétele okán manipulatív hatása kizárható. Tudni kell tehát helyén kezelni az ilyen munkákat, s akkor kevés kárt okoznak. Pontosan, mint amennyi hasznót.

A szerző a tudományos pamflet és a társasági híreken pletykálkodó magazinkacsák határán mozogva igyekszik egyensúlyozni a tudományosság érdekében. Hatalmas lábjegyzet-apparátussal igyekszik bizonyítani állításait, melyek között igen súlyos vádak is megfogalmazódnak, például hogy a párizsi tanár, Pierre Abelárd egyik legfontosabb tevékenységének számított tanítványának, Héloisenek szoknyája alá kukucskálni, vagy hogy Ulrich Zäsi, a freiburgi egyetem tanára „hájában ringva” 59 évesen feleségül vette kétes származású szolgálóleányát, hogy hét gyermeket nemzzen neki. Igazolja, hogy Jakob Moser csak azért nyerte el, Christoph Pfaff pártfogásával a tübingeni professzori stallumot, mert a képbe került Pfaff Juliane nevű unokahúga (ami végül bukásához is vezetett), s azt is, hogy feleségét, Friderica Vischert alapvetően azért veszi el, hogy ne kelljen szajhákhoz járnia. Ezek az illusztrációk tükröznék a világegyetem mindenkor volt professzorainak érzelmi életét. A hangzatos alcím, hogy tudniillik az egyetemek lényegét a professzorok érzelmi életének a tükrében kívánja szerző meghatározni, néhány, jobbra kocsmái pletykálkodás szintjén mozgó élettörténet szexuális és aszexuális vonatkozásainak – sokszor teljesen funkciótlan – beigazításával teljesül.

Túl ezeken a lényeges problémákon, Bär saját bevallása szerint három üzenetet küld a munkával. Az első szerint az egyetem lényege a céhszervezet volt és maradt is mind napjainkig. Az egyetemen belül a dolgok céhszerűen működnek. Persze nem arra a céhre gondol a szerző, amelyik az érett középkor hajnalán megszerveződve a minőség és a képzés garanciájának biztonságát jelentette, hanem arra, amelyik a manufaktúrális fejlődés kibontakozásakor a fejlődés gátjává vált, s merev struktúráival mind a szakmai kérdésekben, mind a társadalmi vonatkozásokban a képletek kifeszítése irányába hatott, akadályozva a haladást kereskedelemben és iparban egyaránt.

Hogyan utáljuk együtt az universitást?

AZ EGYETEM ARCA

– HA NEM SZERETJÜK AZ INTÉZMÉNYT

Siegfried Bär: A céh.

Az egyetemek lényege a professzorvá válásnak és a professzorok érzelmi életének tükrében
Ford. Bognár János

A tudomány körül

Akadémiai kiadó, Budapest 2005, 281 p.

ISBN 963 05 8263 5, ISSN 1786-9358

A kiindulópont fontos tétele, hogy kezdetben (s utána még soká, évszázadokon át) a tanítók a diákjaikból éltek. A professzorok kezdetől fogva a skolárok hallgatói díjaira tervezték karrierjüket. (Ebből fakadt az a jelenség is, miszerint a tanítás, a tudás a tanítónak nagy tekintélyt kölcsönzött. A tudományok tanítása annak jogosultját a meggazdagodáshoz juttatta, akár még püspökké is emelhetette.) Bär szerint nem véletlen tehát „a tudósok dulakodása a tanítványok pénztárcája körül”. Az ő látásmódjában a történelem során másról sem szólt az egyetem, minthogy a tanárok hogyan tudták kizsebelni hallgatóikat, s hogyan tudtak a nagyobb bevétel kedvéért minél több hallgatóhoz tudni. A fizető hallgató pedig így foglyává ejtette professzorát, hiszen akkor szegődött hozzá, ha alacsonyabb színvonalat követelt meg, számonkérési feltételei alacsonyabb szintűek voltak. Ráadásul a szerző egyetemtörténete szerint az universitas önmagában nem kölcsönözött tudományos minőséget tanárának. Aki tanítani akart, megtehetette, csak találnia kellett fizető tanítványokat.

A céhszerűséget az hívta életre, hogy egyre több professzor versengett a hallgatókért, s így egyre bizonytalanabbá vált az oktatói kar egzisztenciája. A megoldás: a „kontárok” (értsd: a tudós céhen kívüliek) kizárása, az élelmesekek céhekbe tömörülése. A céhszerveződés másfajta szükségszerű hibákat is beépített az oktatási konstrukcióba. Ezek a hibák mindmáig meghatározzák az egyetem szerkezetét, hiszen – ezt vallja Bär – ma sem más az egyetem, mint jó néhány száz évvel ezelőtt. A szerző hosszan sorolja a diszfunkcionális jegyeket az egyetemtörténetben. A magiszterek további magisztereket tudnak előállítani, sőt (alapvetően pénzügyi okokból) állítanak is elő, aminek következménye a fokozatot szerzők exponenciális szaporodásának törvénye. A magiszterek anyagi függésének következtében ritkán fordult elő, hogy akár notóriusan és szégyenletesen tudatlan emberek is elutasítanak. Vagyis a fokozatok hanyatlani kezdtek. A harmadik hiba az öngazgatással kapcsolatos, ami Bär szerint nem más, mint „testületi vircsaft”, vagyis menekülés a felelősségtől és mentesség a becsvágytól. Ezáltal válik igazán világossá,

mennyire újtésellenes az önigazgató egyetem.

A cégszerűség egyik logikus következménye az „autonómia” kiejáratása: a professzori kar arra törekszik, hogy önmagát meghívások útján egészítse ki. Nem lehet kétséges Bär szerint, hogy ez szükségszerűen a tantestület minőségének romlását hozza. A testületi kooptálás kontraszelekcióhoz vezet: olyanokat igyekeznek a tantestületbe emelni, akik semmi képen sem veszélyeztetik a már bennlévők tekintélyét, hatalmát, pozícióját és önértékét.

A második üzenete szerint az egyetem nem más, mint „a formalizmusokba való megmerevedés, a mozdíthatatlanság, a szád falazás, az új emberek és újdonságok ellen”. Többek között ezért nem tud eleget tenni az egyetem a kutatással, kezdeményezési tevékenységgel és a versenyszellemmel kapcsolatos kihívásoknak.

Harmadik üzeneteként a szerinte legfontosabb lényegi elemeket foglalja össze, melyek az egyetemet jellemzik. Az egyetem ragot ad, amivel tagjait a tömeg fölé emeli, de amely ritkán jelent minőségi fölényt. Az egyetem monopolizálta az egyetemi fokozatokat. Autonómiájára hivatkozva sajátos önigazgatást épített ki, az utódlásban a meghívás útján történő professzori stallumokat részesíti előnyökben az egyetemi kalaptól és talártól a címeken és az intézményeken keresztül a régi formák megőrzéséig, a bigott konzervativizmus jellemzi. Miként a nemzedékről nemzedékre elbukó reformok is, melyek a professzorok szívós ellenállásán törnek meg, s melyek rendre az államtól indulnak ki, s azt olyanok képviselik, akik nem ismerik az egyetemet. Az egyetem történetét egy mondatban – miután más, jobb nem jutott eszébe – a következő módon foglalta össze: „a rokonok változtak, az állapotok maradtak”.

Braun Tibor, a kötet előszavában úgy találja, hogy a szerző optimista humora „lelket melenget és ment”. Végül is a szerző optimizmusa valóban töretlen, hiszen a premissza mentén íveli történetét: „az egyetem gyengéi az egyetem lényegében rejlenek, az egyetem azért vall kudarcot – mert egyetem. Az egyetem megreformálhatatlan”. Magunk részéről szerencsétlennek tartjuk napjaink „Bologna-vitáinak” megidézését, mert óhatatlanul árnyék vetül a sorozatszerkesztő-szerkesztő pártatlanságára a Bologna-kérdésben (ami önmagában még nem lenne baj). Az utalással azonban propagandisztikus háttérmegfontolást sejtet itt és most a kötet közzététele (s ez már kicsit nagyobb baj, mert szemüveget biggyeszt az értő olvasó orrára). Így már más hangulatot kap Siegfried Bär szinte hivatalos viszolygása is az universitástól, melynek szomszédságában lakva, „a páncélos vitézhez” címzett ház legfelső emeletéről napi gyakorlatként szemlélheti a régi freiburgi egyetem „fenyegető” reneszánsz épületét.

Persze az egyetem minden korszakban más és más jellegzetességei folytán válik szerző számára visszatartóvá. A korszakok újabb és újabb negatívumoi

kat hoztak magukkal. Nem javult a helyzet akkor sem, amikor az állam kezdte magához vonni és szervezni az egyetemeket, hiszen az uralkodó, a közigazgatók kísérletei úgyszintén rendre megtörnek az egyetemi autonómia falainál. A 17. századi német egyetem bizonyítja: hiába, hogy az (abszolút) államhatalom egyre inkább beleavatkozott az egyetemi ügyekbe, amely aláasta az universitas autonómiáját. A felsőbbbbség ellentmondási joga kiterjedt az egyetem minden tevékenységére: a felügyelet és az autonómia egymás mellett funkcionált. E kétpályás működés értelemeszerű díszfunktionalitáshoz vezetett. Az egyetemet belső összetartásában megerősítette, „zártta” a céhrendszer sorait. Az állami beavatkozót pedig időről-időre elbizonytalanította a konzervatív értékek felmutatásával szervezett ördögűzés. Bär csokorba gyűjtötte a haszontalan és unalmas egyetemi intézmények minden létező és lehetséges negatívumát, ami alkalmas lehetett bármikor is arra, hogy elriasszon mindenkit ettől az intézménytől. Lajstromot csinált az unalmas, száraz és érdektelen professzorok seregeiről, a felelősséget vállalni nem akaró egyetemi testületekről, a minden újat és jót elutasító universitasról.

A történet szálát elvezette napjainkig egy szemléletes újabb negatívum illusztrálásával. Eszerint a professzorok körül a XX. században elszaporodtak az asszisztensek. Míg 1938-ban öt német egyetemen (Bon, Göttingen, Kiel, Marburg, Münster) négyszázkilenc professzorra csupán kétszáznyolcvanegy asszisztens esett, addig 1953-ban a négyszáznyolcvan rendes és rendkívüli egyetemi tanár már nyolcszázti-zenhét asszisztens irányított. Ebből Bär levonta azt a számára egyetlen logikus következtetést, hogy a professzorok dolgozni nem akarván, a kutatómunkát az asszisztensekre hárítják, az ő tudományos eredményeiket tulajdonítják el. Hogy az asszisztens színre lépése a professzort kutatóból kutatásadminisztrátorrá változtatta. Szerinte odáig fajult a helyzet, hogy manapság a professzorok a dolgozatokat legfeljebb átolvassák és kisebb stilsztikai javításokkal intézik el a konzultációt. Az egyetemi tanár „gyakran még ezt sem teszi meg, elég, ha jó reggelt kíván”. Mindezt annak a kényszerlehetőségnek a birtoklása okán, melyet professzorságával szerzett meg (hogy tudniillik a doktorsághoz, a habilitációhoz az út rajta keresztül vezet.)

Meglehetősen egyszerű lenne sommásan úgy összegezni Siegfried Bär munkáját, hogy szándékosan egyoldalú, s a visszasságokat karikírozó munka megírása volt a célja. Az egyszerű olvasó ugyanis mélyen átérzi Bär iszonyatát ettől a nyolcszáz éves intézettől, amelyre – feltehetően nem tudományos alapokon – meglehetősen megharagudott.

Aki az egyetemek hiteles történetének összefoglalására számít, vagy legalábbis adatbázisában értékelhető összefoglalást keres az egyetemtörténetről, ne olvassa el ezt a könyvet. Aki már ismeri az egyetemek szerepét a tudomány fejlődésében, a társadalmi

műveltség növelésében, a kultúra terjesztésében, a kutatásokban és a kiművelt emberfők gyarapításában; aki tisztában van a Nobel díjasok egyetemi előtörténetével, az nyugodtan kézbe veheti Siegfried

Bär testes könyvét, s „kis színesként” betudhatja az egyetem történetének palettáján.

Mezey Barna

A Rendőrség-történelmi Múzeum látogatói előtt meglevenednek a magyar rendőrség történetének érdekes bűnügyei, hírhedt bűnözői és híres bűnüldözői. A kiállításon páratlan tárgyi emlékek sokasága mutatja be a bűnüldözés elleni harc hiteles történetét.

A MÚZEUMRÓL

Az intézményt lelkes rendőrtisztviselők alapították Bűnügyi Múzeum néven 1908-ban. Már az 1890-es években kezdetét vette a bűnjelek és a nyomozati relikviák gyűjtése. 1908-tól igazságügy-miniszeri rendelet írta elő, hogy „...mindazon tárgy, amelyet a bírói vagy közigazgatósági hatóság elkozsztatott, ha büntetőjogi tudományos továbbképzés céljaira alkalmasnak találhatik... mely a bűncselekmények elkövetésének új módozatát világítja meg. a budapesti Magyar Királyi Államrendőrség főkapitányi hivatalánál szervezett bűnügyi múzeum részére küldendő meg...”. Generációk kitartó munkájának eredménye, hogy az 1940-es években már tízezer tárggyal büszkélkedhetett a Múzeum. Sajnos azonban a második világháborúban a gyűjtemény szinte teljesen megsemmisült.

Csupán 1958-ban merült fel újra a Múzeum megnyitásának ötlete, és annak a gondolata, hogy a szakképzésben jelentős segítséget nyújthat. 1963-tól a Mosonyi utcai volt Tolonházban kezdődött az új Bűnügyi Múzeum kialakítása, 1967-ben országos-gyűjtőkörű szakmúzeummá nevezték ki, azonban a nagyközönség elől mindvégig zárva maradt.

1997-ben bezárták, majd ünnepélyes keretek között 1999. április 26-án, immáron új tartalommal és új névvel, Bűnügyi és Rendőrség-történelmi Múzeummént nyílt meg.

2002-től Rendőrség-történelmi Múzeum néven működik.

KIÁLLÍTÁSOK

A Múzeumban állandó és időszakos kiállításokat rendeznek. Tárlatvezetők az egyes tárgyakhoz fűzött magyarázatokkal segítik az érdeklődőket abban, hogy minél teljesebb képet kapjanak a kiállítás témájáról. A változatos kiállítások minden látogató számára érdekes és információban gazdag programot kínálnak.

Állandó kiállítás mutatja be a rendőrség történe-

A Rendőrség-történelmi Múzeum

tét a kiállított, 1848-tól gyűjtött, több mint 1000 tárgyon – köztük egyenruhák, plasztikák, dokumentumok, kitüntetések, fotók – keresztül. A folyamatos kutatómunka eredményeként a kiállított tárgyak köre folyamatosan bővül, így időről időre érdemes ellátogatni a Múzeumba.

A kriminalisztika hazai történetéről szóló tárlat rendkívül érdekessé vált az idők során kibővült anyagával: 500 bűnjellel, 40 makettel, valamint a nyomozók, a technikusok, a szakértők munkáját és eszközeik fejlődését bemutató fényképekkel.

„A magyar krimiírók a XX. században” elnevezéssel működő állandó kiállításon a látogatók mintegy 86 magyar író életével és műveivel ismerkedhetnek meg. A terem különleges kiállítási tárgya az ún. „krimiírók fala”, melyen mintegy 147 író egy-egy kötetének borítója látható.

Aki pedig ellátogat Heves megyébe, Tarnamérára, az Almásy-féle barokk műemlék kastélyba, láthatja a „Világ Rendőrségei” című egyedülálló kiállítást, a Rendőrség-történelmi Múzeum állandó gyűjteményét, mely 91 ország 133 teljes rendőrségi és 5 csendőrségi egyenruháját mutatja be.

ARCHÍVUM, KIADVÁNYOK

A Múzeum eredeti fotó- és filmanyag-gyűjteménnyel is rendelkezik. A kutatás megkönnyítése érdekében a kópiák digitalizálása jelenleg is tart. A kutatható filmek listája a www.policehistorymus.com internetes oldalon található meg.

A Múzeum kiadványai „A magyar rendőrség karjelvényei 1947–2000.”, valamint a „Rendőrségi krónika 1900–1945.” című művek.

Cím: Budapest, VIII. ker. Mosonyi utca 7.

Nyitva tartás:

keddtől vasárnapig: 09 – 17 óráig

Telefon: 477-21-83

E-mail: rendormuzeum@t-online.hu

policehistorymus@t-online.hu

Web: www.policehistorymus.com

Csoór Dorothea

Pytheas reprint könyvek 2006

A Pytheas Kiadó és Nyomda ez évi könyvkatalógusában ismét szép és érdekes könyvek reprint kiadásairól ad számot.

A kiadandó műveket a kiadó azon célkitűzésének megfelelően választja ki, hogy azok minél több témakört fedjenek le, minél többféle ember számára válhassanak emlékeztetéssé. Ennek jegyében adtak ki több jogtudományi témakörű munkát.

A jogi témájú reprint kiadások közül a legpatinásabb, Werbőczy István *Tripartituma* (Opus Tripartitum Iuris Consuetudinarii Inclyti Regni Hungariae). Ennek 1617-es, Lőcsén nyomtatott, két nyelvű kiadásának facsimilét ajánlja a kiadó.

Egy ugyancsak igen jelentős munkát, Csemegi Károly *Büntetőtörvénykönyv* című művét is megjelentette a Pytheas. Ez az alkotás nemcsak az 1878. évi V. törvényt, hanem annak teljes anyaggyűjteményét is tartalmazza. Az előző két mű díszkiadásaihoz a kiadó egy ajándékkal, egy könyvérdekességgel kedveskedik: *Doctor Deatus: A Magyar Büntetőtörvénykönyv* versekben című munkájával.

Büntetőjogi, büntetőjog-történelmi szempontból üdvözlendő, hogy a kiadó Fayer László négykötetes *Büntetőjogi javaslatok* című munkáját eredeti formájában ismét elérhetővé teszi az érdeklődők számára. Az anyaggyűjtemény nemcsak az 1843-as javaslat szövegét tartalmazza, hanem az ahhoz kapcsoló-

dó szinte minden fellelhető dokumentumot is. A mű Dr. Mezey Barna előszavával jelent meg.

A Pallas Rt. által 1898-ban nyomtatott hatkötetes *Magyar Jogi Lexikon*, amelyet Dr. Márkus László szerkesztett, szolgált annak új facsimile kiadása alapjául. A Pytheas ezt a munkát most ugyancsak az érdeklődők elé tárja.

A *Jogi ismételőkönyvek* kis füzetek ha eredeti feladatukat, nevezetesen a vizsga előtti felkészítést már nem is tudják betölteni, annál inkább értéket jelentenek az olvasók számára. A jog legfontosabb területeinek ismereteit foglalja kérdések és feleletek formájában, tizennégy kötetben össze, kezdve a gaiusi Institutióktól, az egyházi jogon keresztül, egészen a magyar büntetőjogig.

A kiadó kétféle kötésmódban készíti könyveit: az alapkivitel egységes grafikai arculattal, régi pergamen hatású fóliázott keménytáblás papírkötésben jelenik meg, míg az exkluzív kiadás bőrkötésben, a korabeli technikával kézzel bordára fűzve, a kornak megfelelő bronz vagy ezüst csattal illetve verettel készül. Lehetőség van a könyvek megszemélyesítésére, cégszöveg elhelyezésére is, a könyv rangjához és megjelenéséhez méltó formában, exlibris jelleggel, vagy az impresszum oldalon.

Megrendelések adhatók telefonon, faxon, levélben vagy interneten.

Pytheas Kiadó és Nyomda, 1221 Budapest, Ady Endre u. 71.

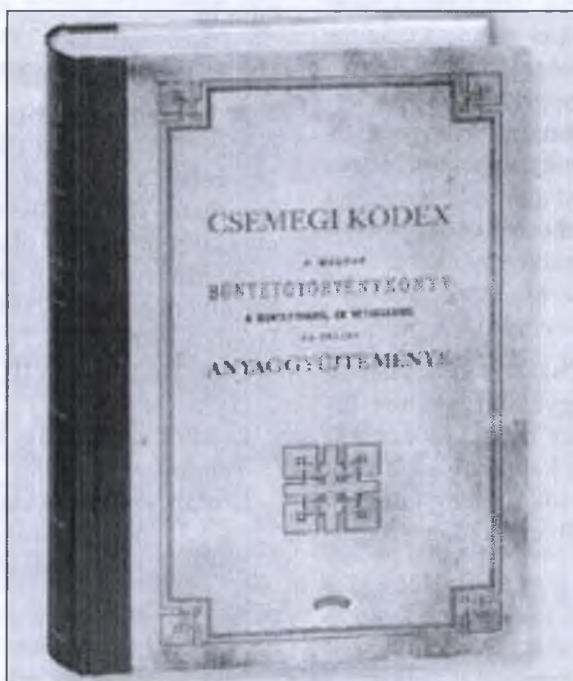
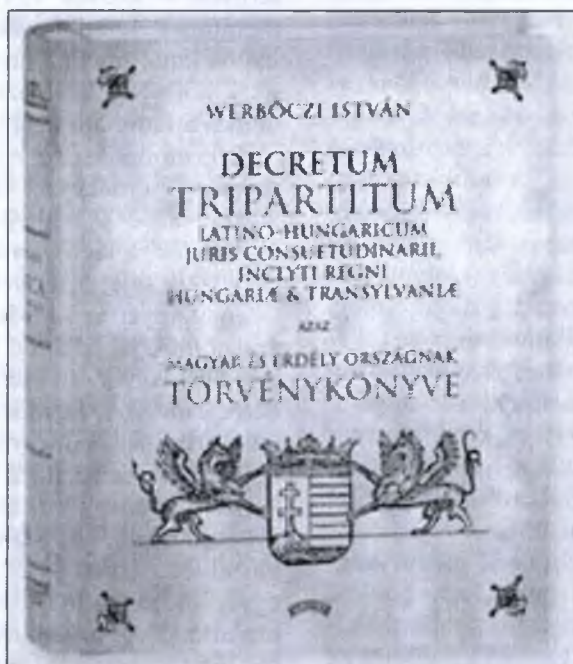
Telefon/fax:

(06-1) 424-7822,

(06-1) 424-7823

pytheas@pytheas.hu

www.pytheas.hu

HÍREK

- 2006. július 7-8. között Egerben, az Eszterházy Károly Főiskolán rendezte az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara a „**Verdacht und Verdachtstrafe**” címet viselő nemzetközi szemináriumát, melyen Mezey Barna dékán, egyetemi tanár vezetésével 11 fős hallgatói csoport vett részt. Bevezető előadásokat tartott Mezey Barna egyetemi tanár és Prof. Dr. Günther Jerouschek. A konferencia díszvendégei Prof. Dr. Hinrich Rüping (Hannover) és Karl-Heinz Schneider (Rothenburg o. d. T.) voltak. A magyar hallgatók a következő témákban tartottak előadást: *Földesi Boglárka*: Das gottesurteilliche Beweis und Verdacht; *Pap Sándor*: Ohne Ratio: Anklage und Strafe in den Hexenprozessen; *Csoór Dorothea*: Im Schatten von Verdacht – Der Prozess von Elisabeth Báthory; *Korpos Szabolcs*: Verdachtprozesse in der Zeit des Absolutismus; *Bathó Gábor*: Der Martinovics-Prozess 1794-1795; *Pafféri Zoltán*: Die Verdachtstrafe als Erscheinungsform der Schuldvermutung; *Lenkovics Judit*: Internierung und Verdacht: Die Verschleppung von gefährlichen Personen; *Beke-Martos Judit*: Die Rolle des Verdachts in die sog. zionistische Prozessen der fünfziger Jahren in Ungarn; *Képeßy Imre*: Der berühmteste Prozess nach der Niederschlagung des Freiheitskampfes im Jahr 1956 – Der Prozess gegen den Ministerpräsidenten Imre Nagy; *Romsics Viktor*: Der Verdacht in der ungarischen Jurisprudenz; *Beke-Martos Anna*: Der Einfluss des Verdachts auf den gesellschaftliche Status.
- 2006. augusztus 31-én az Egyetemi Könyvtár Dísztermében nyitotta meg Dr. Szögi Zoltán, az Egyetemi könyvtár főigazgatója, a „**Vigyázó szemetek Párizsra vessétek!**” című kiállítást, mely válogatást mutat be a könyvtár filozófia-történelmi gyűjteményéből.
- A Fővárosi Képtár – Kiscelli Múzeum és az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára szervezésében nyitotta meg Szász Zoltán, történész „**Címeres forradalom**” című kiállítását a 2006. szeptember 8-án Kiscelli Múzeum Oratóriumában. A rendezvény a Kossuth-címer szerepével, annak megjelenésével, használatával és jelentésével foglalkozik.
- A Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg Jogi Fakultása 2006. szeptember 10-14. között rendezte meg a **36. Deutscher Rechtshistorikertag** elnevezésű programsorozatát. rechtshistorikertag.jura.uni-halle.de
- A Rubicon Kiadó és a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága szervezésében került sor 2006. szeptember 13-án *Eörsi László* és

Szentpétery Tibor „**1956 mártírjai – Budapest a forradalom napjaiban**” című könyvének szakmai és sajtóbemutatójára.

- A Széchenyi István Egyetem és az Universitas-Győr Alapítvány szervezésében került sor 2006. szeptember 21-én a **XIII. Akadémiai Nap** rendezvényeire. Ennek keretében a Jog- és Gazdaságtudományi Kar „**Pénzügyi stabilitás mikro-, mezo- és makro szinten**” rendezett konferenciát.
- Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutató Intézete és az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára nemzetközi konferenciát rendezett „**Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országaiban**” címmel 2006. szeptember 22-23-án. Négy szekcióban (Társadalmi reakciók, A politikai elit és a társadalmak. A magyar kisebbségek és Magyarország forradalma, Történelmi források és történelmi emlékezetek) hangzottak el előadások. A konferencián a magyar történészek, levéltárosok mellett orosz, lengyel, szlovák, román, cseh, kínai, szerb, olasz, finn és amerikai tudósok is részt vettek. www.rev.hu, www.abtl.hu
- A **Miskolci Egyetem** a jogászképzés megindulásának 25. évfordulója alkalmából 2006. szeptember 29-én ünnepi ülést tartott. Az ülésen köszöntőt mondott többek között *Petrétei József*, igazságügyi és rendészeti miniszter, *Király Tibor*, a Karközi Bizottság egykori elnöke és *Patkó Gyula*, a Miskolci Egyetem rektora, majd *Szabó Miklós*, dékán kari kitüntetések és emlékérmeket adott át.
- A Politikatörténelmi Alapítvány „Kulcskérdések” című közéleti vitasorozata újabb rendezvényének keretében került sor Fejtő Ferenc író, történész **Gondolatok a mai szociáldemokráciáról** című előadására 2006. szeptember 29-én.
- A Magyar Történelmi Társulat 2006. szeptember 13-án tartotta 2006/2007. évi első vitaestjét, melynek témája „**A nándorfehérvári diadal**”, előadója pedig *Pálosfalvi Tamás*, tudományos munkatárs volt. A második vitaestre 2006. október 18-án került sor, ahol a vita központi témája „**Népképviselő 1956-ban**” volt, *Standiesky Éva*, tudományos tanácsadó előadásában. Mindkét műhelybeszélgetésen elnökölt, és a vitát vezette *Kosáry Domokos*, akadémikus, a Magyar Történelmi Társulat elnöke.

- 2006. október 17-én nyitotta meg *Knapp Éva* DSc és *Sarbak Gábor* CSc az Egyetemi Könyvtár öt évszázadot átívelő pálos gyűjteményéből készült válogatást bemutató kiállítást. Az „**Et Tu Hungaria cum Paulinis crescis – És Te Magyarország a pálosokkal virulsz**” címet viselő rendezvényen a köszöntőt *Szögi László*, az Egyetemi Könyvtár főigazgatója mondta.
- A Határőrség körmendi elhelyezésű terület-történeti gyűjteménye az 1956-os forradalom és szabadságharc 50 éves évfordulója alkalmából kiállítást hozott létre, melynek a megnyitójára **Körmenden 2006. október 19-én került sor.**
- Az **Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kara** 2006. október 17-én megemlékezést tartott az 1956. évi forradalomról és szabadságharcról, annak 50. évfordulója alkalmából. A program keretében *Mezey Barna* egyetemi tanár, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának dékánja megnyitó szavai után emléktábla avatására került sor, melynél *Karátson Gábor*, egykori joghallgató mondott beszédet. Ezt követően *Menyhárd Attila* egyetemi tanár, a Polgári Jogi Tanszék vezetője idézte fel *Nizsalovszky Endre* személyiségét, majd *Karácsony András*, egyetemi tanár, dékánhelyettes vezetésével tartott beszélgetés keretében emlékeztek egykori joghallgatók. *Ásványi Rezső*, *Forintos Györgyné* és *Kilényi Géza* 1956-ra. A későbbiekben *Király Béla* történész tartott előadást, melyet *Horváth Attila* egyetemi docens vezetésével vita követett. A nap zárasaként sor került az Eötvenhat című film vetítésére, melynek témája az Eötvös Loránd Tudományegyetem hallgatóinak és oktatóinak részvétele a forradalomban. A megemlékezés 2006. október 21-én az 1957-ben végzett hallgatók találkozójaival folytatódott.
- A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és jogtudományi Kara tudományos ülést szervezett „**A büntetőpolitika időszerű kérdései**” címmel 2006. október 25-én. A megnyitót *Király Tibor*, akadémikus tartotta, majd *Bárándy Péter* levezető elnökségével elhangzott *Domokos Andrea*, tanszékvezető egyetemi docens „Büntető 'javallatok' a polgári Magyarországról”, *Szabó András*, akadémikus „Hatályos büntetőjog – alkotmányos büntetőjog”, *Bárd Károly*, egyetemi docens „Büntetőpolitikai irányzatok Európában” és *Korinek László*, egyetemi tanár „A büntetőpolitika irányelvei Magyarországon” című előadása.
- 2006. november 8-án nyitották meg az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a **Budapesti Egyetemi Atlétikai Club (Beac) Centenárium** **mi sporttörténeti** kiállítását az ELTE Rektori hivatalának tanári klubjában.
- Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, Győr Megyei Jogú Város Levéltára és a Győri Egyházmegyei Levéltár szervezésében került sor 2006. november 8-án a **IX. Győri Levéltári Nap** rendezvényeire, melynek keretében a következő előadások hangzottak el: *Soós Viktor*: Apor Vilmos kiadott és kiadatlan naplói; *Perger Gyula*: Német kivonulás – orosz megszállás a Győri Egyházmegyében; *Mózes György*: Kisberk Imre pályaképe és az állambiztonság; *Szabó Csaba*: Mindszenty József hercegprímás napjai a forradalomban; *Borbély János*: A forradalom győri sajtója; *Bana József*: Adalékok az 1956-os győri „utóvédharcokhoz”; *Tarr Attila*: Aki hazatért ... Török István 1956-1958; *Nagy Róbert*: Katonai események 1956-ban Győr-Sopron megyében; *Áldozó István*: 110 éves a Vagongyár; *Dansecz Mónika*: Egy körjegyző különleges története a 19. század végén; *Dr. Horváth József*: Új levéltári kiadványok bemutatása.
- 2006. november 11-én **ünnepi tanulmánykötettel** tisztelt a jogtörténész szakma a 65. életévét betöltött *Máthé Gábor* egyetemi docens, a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának dékánja, a Magyar Jogász Egylet elnöke előtt. A *Mezey Barna* és *Révész T. Mihály* által szerkesztett tanulmánykötetbe szinte valamennyi hazai joghistorikus jegyzett értekezést. A rendezvényre a Gödöllői Királyi Kastély barokk színháztermében került sor.
- Kelemen *Miklós* „A Birodalom kormányzása, a Kelet-római császárság közigazgatása a IV-XI. századig” című **PhD-értekezésének sikeres védésére** került sor 2006. november 15-én az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskolájában.
- A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara tudományos ülést szervezett 2006. november 15-én, a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából „**A magyar jogrendszer fejlődése: evolúció vagy revolúció?**” címmel. Az ülés előadói voltak *Máthé Gábor* dékán, intézetvezető egyetemi docens (A nemzetállam fejlődése a 19-20. században), *Mezey Barna* dékán, tanszékvezető egyetemi tanár (Mintakövető modernizáció Magyarországon), *Pokol Béla* intézetvezető egyetemi tanár (A magyar társadalomtudomány változásai a rendszerváltás után), *Nótári Tamás* egyetemi docens (Római jogi hatások a magyar magánjog-

ra), *Sándor István* tanszékvezető egyetemi docens (A magyar magánjog fejlődése az elmúlt másfél évtizedben) és *Kapa Mátyás* dékánhelyettes, egyetemi docens (Az európai jogegységesítés hatásai a magyar jogrendszerre).

- Az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából 2006. november 16-án „**A biztonság dimenziói**” címmel konferenciát szervezett. A jogbiztonság, a közbiztonság, a biztonságos környezet témakörében elhangzott előadások között *Kondoris Ferenc* igazságügyi és rendészeti államtitkár referátuma érintett történeti vonatkozásokat (A biztonság fogalmának változásai a nemzetközi kapcsolatokban). Az előadók között volt *Petrétei József* igazságügyi és rendészeti miniszter, *Korinek László* egyetemi tanár és *Rónaky József* az Országos Atomenergia Hivatal főigazgatója.
- Szocializáció és reszocializáció a börtönben – Változó világ, változó börtön címmel szervezett országos tudományos konferenciát az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara, a Rendőrtisztai Főiskola és a Dunaújvárosi Főiskola 2006. november 17-én az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán.
- Az Eötvös Loránd Tudományegyetem szakmai beszélgetéssel egybekötött **könyvbemutatót** tartott 2006. november 17-én. Ennek keretében az Állam- és Jogtudományi Kar részéről *Balogh Elemér*, alkotmánybíró, egyetemi tanár mutatta be Barna Attila – Bódiné Beliznai Kinga – Davidovics Krisztina – Föglein Gizella Horváth Attila – Izsák Lajos – Kabodi Csaba – Karácsony András – Kelemen Miklós – Képes György – Máthé Gábor – Mezey Barna – Pandula Attila – Rácz Lajos – Sente Zoltán – Völgyesi Levente – et al. Szerk.: Mezey Barna **Jogi kultúra, processzusok, rituálék és szimbólumok** című kötetét.
- Az Antall József Alapítvány, a Hanns-Seidel-Stiftung és a Fondation pour L’Innovation Politique 2006. november 21-én „**Az Én Európám – ismerd, hogy alakíthasd!**” címmel konferenciát rendezett az Andrássy Gyula Német Nyelvű Egyetemen. A megnyitó beszédet *Philipp W. Hildmann* mondta a Hanns-Seidel-Stiftung képviselőjében, a beszélgetés – melynek témája „A múlt, jelen, jövő kihívásai a kibővült Európai Unió számára és az aktív polgárság fontossága” volt – résztvevői *Kiss Gábor*, az Antall József Alapítvány főigazgatója, *Reinhold Bocklet*, bajor parlamenti képviselő, *Elvire Fabry*, a Fondation pour L’Innovation Politique igazgatója, illetve *Dr. Gottfried Péter*

a Külügyminisztérium képviselője voltak. A konferenciát *Hans-Friedrich von Solemacher*, a Hanns-Seidel-Stiftung budapesti vezetőjének gondolatai zárták.

- A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának Doktori Tanácsa 2006. december 6-án tartja *Komáromi László* „A bizánci hatás kérdése a középkori magyar jogban” című Phd-értekezésének **kutatóhelyi vitáját**.
www.jak.ppke.hu/tanszek/doktori/tartalom.htm
- A Barankovics István Alapítvány és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszéke **Barankovics István születésének 100. évfordulója alkalmából tudományos konferenciát** szervezett. A konferencián részt vett Izsák Lajos intézetigazgató egyetemi tanár, *Kovács K. Zoltán*, a Barankovics Akadémia tiszteletbeli elnöke, *Csorba László* egyetemi docens, *Gergely Jenő* tanszékvezető egyetemi tanár, *Szolnoky Erzsébet* egyház történész, *Balogh Margit*, az MTA Társadalomkutatási Központ igazgatója, *Frenyó Zoltán* tudományos főmunkatárs, *Hámori Péter* adjunktus és *Györgyevics Miklós*, a Barankovics Akadémia Alapítvány elnöke.
- A Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara „**A magyar jogrendszer fejlődése: evolúció vagy revolúció?**” címmel szervezett tudományos ülést. Az ülés előadásai voltak: A nemzetállam fejlődése a 19-20. században (*Máthé Gábor* egyetemi docens); Mintakövető modernizáció Magyarországon (Mezey Barna egyetemi tanár); A magyar társadalom változásai a rendszerváltozás után (*Pokol Béla* egyetemi tanár); Római jogi hatások a magyar magánjogra (*Nótári Tamás* egyetemi docens); Az európai jogegységesítés hatásai a magyar jogrendszerre (*Kapa Mátyás* egyetemi docens).
- Vaja Nagyközség Önkormányzata, Vaja református egyházközsége és a Vay Ádám Múzeum és Baráti Köre **Kuruc Vay Ádám hamvai hazahozatalának 100. évfordulójára** ünnepségsorozatot szervezett Vaján, melynek részét alkotta egy tudományos konferencia is. *Köpeczi Béla*, *R. Várkonyi Ágnes*, *Szabó Péter*, *Mészáros Kálmán*, *Gebei Sándor*, *Katona Tamás* történészek előadásai mellett jogi-jogtörténeti referátumok is elhangzottak (*Somogyvári István*: Alkotmányos Intézmények stabilizációs szerepe az államban; *Mezey Barna*: Politikai rehabilitáció a magyar országgyűlésben.).

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Bakonyi Péter Martfű Város polgármestere; **Bathó Gábor** egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem; **Benyák Adrienn** PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola; **Bódiné Beliznai Kinga** egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; O. Univ.-Prof. Mag. Dr. **Brauneder, Wilhelm**, Universität Wien, Juristische Fakultät, Institut für Rechts- und Verfassungsgeschichte; **Csoór Dorothea** egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Degré Alajos** CSc főlevéltáros, a Zala Megyei Levéltár volt munkatársa; **Domaniczky Endre** tanácsos, Budapest Terézváros Önkormányzata; **Frey Dóra** PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; **Győrei Péter** rendőrszázados, VIII. Kerületi Rendőrkapitányság; **Izsák Lajos** DSc, intézetvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék; **Kajtár István** DSc, tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Képes György** PhD, egyetemi tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; Ao. Univ.-Prof. Mag. Dr. **Kohl, Gerald**, Universität Wien, Juristische Fakultät, Institut für Rechts- und Verfassungsgeschichte; **Magyar Attila István** PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Jog- és Államtudományi Doktori Iskola; **Mezey Barna** CSc, tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Steininger, Herbert**, az Oberster Gerichtshof volt elnöke; **Szabó István** PhD, tanszékvezető egyetemi docens, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Vértesy László** PhD, egyetemi docens, Nyugat-Magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar; **Zinner Tibor** főosztályvezető, a Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága, Tudományos Kabinet

E lapszám megjelenését a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara támogatta.

Tisztelt Szerzőink!

A Jogtörténeti Szemle Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel kéri, hogy a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében írásait e-mailen az agihorvarh@aik.elte.hu címre küldjék meg. Kérjük, hogy a szerzők nevük feltüntetésével mellé adják beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is!

A szerkesztőség legfeljebb 1 éves (40 000 n) tanulmányokat fogad el!

Kérjük szíveskedjenek a következő jegyzetelési előírásokat figyelembe venni:

Nem lábjegyzetet, hanem végjegyzetet kér a Szerkesztőség.

Az irodalomban közölt szerző(k) teljes nevét kérjük feltüntetni, ugyanez vonatkozik az idézett mű címére is.

A megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, oldalszámát, kiadóját, ha folyóirat, annak címét, évfolyamát, számát, megjelenési évét zárójelben kell megadni.

Az oldalszámot a magyaros „o” helyett „p” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni.

A rövid kötőjel (-) helyett hosszú kötőjelet (—) használjanak az oldalszámok közötti megjelölésre!

A már említett művek jelzése: vezetéknev + im. + oldalszám.

Kérjük, hogy hosszú kötőjelet (—) használjanak a születési, halálozási évszámok között is!

A lábjegyzetek formázását kérjük mellőzni!

Az illusztrációkat digitális (min. 300 pixel/inch, 300 dpi) formában e-mailen a fent megadott címre vagy fénykép (nem fénymásolat) formájában postán kérjük megküldeni!

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

INHALT

ERINNERUNG

IZSÁK, Lajos: Die erste Regierung von Imre Nagy	1
ZINNER, Tibor: Jeder Gerichtsfall ist eine Episode des Klassenkampfes	8

STUDIEN

DEGRÉ, Alajos: Anwaltsausbildung im Ungarn der bürgerlichen Zeit	15
Herbert STEININGER: Der Oberste Gerichtshof nach 1918	22
Wilhelm BRAUNEDER – Gerald KOHL: Rechtshistorische Forschungen in Österreich	29

WERKSTATT

BENYÁK, Adrienn: Platz und Rolle des Präsidialrates und der Landesversammlung (Parlament) in der Staatsorganisation zwischen 1949-1953	35
BÓDINÉ BELIZNAI, Kinga: Die Farben und ihre Bedeutung in der Rechtsgeschichte	41
GYÖREI, Péter: Geschichte der Budapester Detektivkörperschaft 1906-1924	46
VÉRTESY, László: Entwicklung der Mehrwertsteuer in Europa und in Ungarn	55

VORTRAG

BAKONYI, Péter: Europäische Grundlagen des Rechts	63
---	----

QUELLE

ZINNER, Tibor: Die wichtigsten „Strafprozesse“ vor dem Herbst 1956	66
--	----

RUNDSCHAU

Wirkung der Verfassung der Vereinigten Staaten von Amerika auf die ungarische bürgerliche Umwälzung und die öffentlich-rechtliche Denkweise (Bericht von der öffentlichen Diskussion über die Dissertation (PhD) von György Képes) – SZABÓ, István	69
Modernisierung durch Rechtstransfer in der europäischen Kultur – KAJTÁR, István	70
Die Jugend von Ferenc Deák (Zeitbild aus der Reformzeit) – DOMANICZKY, Endre	74
Erinnerungen an einen Rechtshistoriker und Archivar – FREY, Dóra	76
Neuere europäische Verfassungs- und Parlamentarismusgeschichte – KÉPES, György	77
Vermindert und gebrochen – MAGYAR, Attila István	79
Wie sollen wir gemeinsam die universitas hassen? (Gesicht der Universität – wenn man die Anstalt nicht mag) – MEZEY, Barna	81
Museum für Polizeigeschichte – CSOÓR, Dorothea	83
NACHRICHTEN	85
Die Autoren dieses Bandes	88

Rechtsgeschichtliche Forschungsgruppe der Ungarischen Akademie für Wissenschaften an dem Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte Eötvös-Loránd-Universität

Titelbild: *Imre Nagy* (Kaposvár, 1896 - Budapest, 1958)

Agrarminister der Provisorischen Regierung, später Innenminister und Minister für Verpflegungswesen, Rektor der Agraruniversität zu Gödöllő, Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Ministerpräsident der Volksrepublik Ungarn (1953-55, 1956)

Rechts geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järveld (Tallin), Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srdan Šarkiĉ (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Dr. Erik Štenpien (Košice)

Redaktion: Prof. Dr. Máthé Gábor, Prof. Dr. Mezey Barna, Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Stipta István

Redakteur: Dr. Tóth Béla

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3. 2. Stock Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18

ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi-István-Universität und Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc

Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna

Druck: GB Kft. 2000 Szentendre, Pátriárka u. 7

ÜNNEPI TANULMÁNYOK MÁTHÉ GÁBOR 65. SZÜLETÉSNAPIJA TISZTELETÉRE

Szerkesztők: Mezey Barna és Révész T. Mihály
Bibliotheca luridica Libri Amicorum 25.

Máté Gábor 2006. szeptember 6-án betöltötte azt az életkort, amikor a kollégák, idősebb és fiatalabb pályatársak már tanulmánykötettel tisztelegnek az életmű előtt. Ennek jegyében harminchat jogtörténész közli egy-egy tanulmányát a könyvben, ahol ugyancsak helyet kapott Máté Gábor műveinek válogatott bibliográfiája is. Bizonyítékul szolgál e kötet, hogy Máté Gábor alakja a magyar jogtörténetben egyedi és megismételhetetlen, utánozhatatlanul, másolhatatlanul különleges, emblematisz szereplője a jogtörténet-tudománynak. Nem véletlen tehát ez az együttes és feltétlen elismerés, melyet e könyv lapjain a joghistorikus szakma tudományos tisztelgése kifejez.

ISBN 963 9610 84 4 – Budapest, 2006, Gondolat Kiadó 684 o. www.gondolatkiado.hu

JOGI KULTÚRA, PROCESSZUSOK, RITUÁLÉK ÉS SZIMBÓLUMOK

Szerkesztő: Mezey Barna – Bibliotheca luridica Acta Congressorum 14.

A szimbólumok és porocesszuális jelképek, melyeknek modern korunkban olyannyira híján vagyunk – jóllehet manapság bizonyos jelképes elemek újjáéledését láthatjuk –, évszázadokon keresztül meghatározó szerepet töltek be a jog életében, a jogi viselkedéskultúrában, a tudományban. A formalizált, a hétköznapiakban megjelenő jelképek, az elméleti szinten megfogalmazott, vagy egyszerűen a praktikumban élő szimbólumok nagy jelentőségre juthatnak a mindennapi jog életében. Ez a kötet, mely a jogi szimbólumokkal és jogi ikonográfiával foglalkozik, széles tárházát adja a magyar jogi és hatalmi szimbolikának. A politikai bűncselekmények, a perek, az ítélezés, a büntetés, a tömlöcök jelképszerűpétől a koronázás, a Szent Korona, a címer, a kitüntetések szimbolikus üzenetéig számos érdekességet mutat be a jog és a hatalom szférájából. E könyv méltán tarthat számat a széles olvasóközönség érdeklődésére is.

ISBN 963 9610 21 6 – Budapest, 2006, Gondolat Kiadó 342 o. www.gondolatkiado.hu

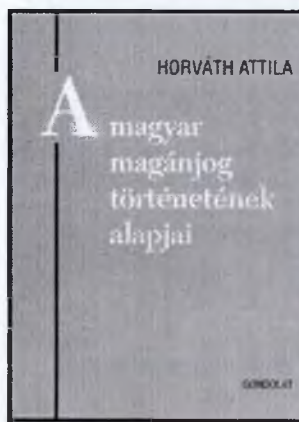

KORMÁNYZÁS ÉS KODIFIKÁCIÓ

Tanulmányok az újkori Európa jogfejlődéséről – Szerkesztő: Rácz Lajos

A közös Európa gyökerei a kései antikvitásig nyúlnak vissza. Az ezt reprezentáló Imperium Romanum utolsó periódusában – mintegy szintézisként – két olyan intézményrendszert is létrehozott, amely napjainkig emlékeztet a történet – földrajzi értelemben vett Európa valamikori egységére. Ezek: a jog egységesítése a justinianusi kodifikációval, illetve a kereszténység befogadása. Bár a birodalom keleti és nyugati fele közötti elmérgesedett viták, amelyek ugyan politikaiak voltak, mégis látványos vallási mezt öltöttek, s 1054-ben az Európa két része közötti, addig fennállott eszmei összetartozást is szétszakította. A jog területén megőrződött valamiféle communio, az egykori, a nyugat-európai történeti irodalom által is „nemzetek feletti államalakulatnak” titulált római birodalmi hagyományból. A bolognai iskola tudományossága Justinianus kodifikációjának felfedezésével erősödött meg, és arra építve kialakította a jus commune-t, azaz az eszmei, nyugat-európai közös jogot, ami csak az 1600-as években tűnik el. Ám az ezt a korszakot felváltó újkori államberendezkedés már kezdeteiben is olyan mintákat teremtett, amelyek máig hatnak és példának is szolgálnak.

ISSN 1786 0326 Budapest, 2006, Új Ember Kiadó

HORVÁTH ATTILA: A MAGYAR MAGÁNJOG TÖRTÉNETÉNEK ALAPJAI

Bibliotheca luridica Publicationes Cathedrarum 30. és
Jogtörténeti értekezések 33.

Horváth Attila jelen műve kimerítő részletességgel foglalja össze a magyar magánjog históriájának kezdeteit. Az általános fogalom-meghatározások után bemutatja a magyar magánjog fejlődésének főbb szakaszait és annak forrásait. A személyekről, a dolgokról, a kötelekről és az öröklési jogról szóló részek mellett a szerző kiemelten hosszán értekezik a magyar kereskedelmi jog történetéről is.

ISBN 963 9610 19 4 – Budapest, 2006, Gondolat Kiadó 557 o. www.gondolatkiado.hu